

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Özgür ÖZTÜRK

NEOLİBERAL KÜRESELLEŞME, KIRSAL DÖNÜŞÜM VE MÜLKSÜZLEŞTİRME
REJİMLERİ

Sosyoloji Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Özgür ÖZTÜRK

NEOLİBERAL KÜRESELLEŞME, KIRSAL DÖNÜŞÜM VE MÜLKSÜZLEŞTİRME
REJİMLERİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Elife KART

Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Özgür ÖZTÜRK'ün bu çalışması, jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Sevinç GÜÇLÜ	(İmza)
Üye (Danışmanı)	: Yrd. Doç. Dr. Elife KART	(İmza)
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Emin YİĞİT	(İmza)

Tez Başlığı: Neoliberal Küreselleşme, Kırsal Dönüşüm ve Mülksüzleştirme Rejimleri

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi : 16/06/2017

Mezuniyet Tarihi : 06/07/2017

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Neoliberal Küreselleşme, Kırsal Dönüşüm ve Mülksüzleştirme Rejimleri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Özgür ÖZTÜRK

T.C.

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Özgür ÖZTÜRK
Öğrenci Numarası	20145223001
Enstitü Ana Bilim Dalı	Sosyoloji
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(x) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Yrd. Doç. Dr. Elife KART
Tez Başlığı	Neoliberal Küreselleşme, Kırsal Dönüşüm ve Mülksüzleştirme Rejimleri
Turnitin Ödev Numarası	827921460

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 163 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 28/06/2017 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 2

alıntılar dahil % 14 'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelerle sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımdan yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

28/06/2017
(imzası)
Yrd. Doç. Dr. Elife KART

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	iv
TABLOLAR LİSTESİ	v
KISALTMALARIN LİSTESİ	vi
ÖZET	viii
SUMMARY	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİK VE SOSYAL GÖRÜNÜMLERİ

1.1.Küreselleşme	8
1.1.1.Küreselleşme: Tanım, Tartışmalar ve Bileşenleri	8
1.1.1.1.Teknolojik İlerleme, İletişim ve Kültürel Dönüşümler	11
1.1.1.2.Küresel Kurumlar	16
1.1.1.3.Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ)	18
1.2. Küreselleşme ve Neoliberalizm	21
1.3. Neoliberal Birikim Yöntemi Olarak Mülksüzleştirme	23
1.3.1. Mülksüzleştirme: Teorik Temeller	24
1.3.2. Küresel Mülksüzleştirmenin Araçları	25

İKİNCİ BÖLÜM

TARIMDA KÜRESEL MÜLKSÜZLEŞTİRME

2.1. Tarım Sektöründe Neoliberal Küreselleşme	28
2.1.1. Dünya Ticaret Örgütü'nün Rolü: Tarım Anlaşması	29
2.1.2. Küreselleşen Tarımın Kırsala Etkisi	32
2.2. Neoliberal Küreselleşme ve Çiftçinin Üretim Araçlarından Mülksüzleştirilmesi: Tohum Patentleri	38
2.2.1.Biyoteknolojik Gelişmeler	39
2.2.2. WTO ve FMH Anlaşması (TRIPS)	40
2.2.3.Yeni Bir Mülksüzleştirme Alanı: Tohum Patentleri	43
2.3. Borçlan(dır)ma	45
2.3.1. Borçluluğun Toplumsal Anlamı	45
2.3.2. Destekten Krediye: Tarımda Borçlandırma	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL MÜLKÜSÜZLEŞTİRME REJİMLERİNİN KIRSALDA YARATTIĞI DÖNÜŞÜMLER

3.1. Kırsal Yoksulluk	50
3.2. Sınıfsal Ayrışmalar, Toplumsal İlişkilerin Dönüşümü ve Kırsaldaki Yeni Görünümler	54
3.2.1 Hiyerarşik Farklılaşmalar ve Dönüşümler	54
3.2.2. Kırsalın Kentleşmesi	57
3.3. Göç ve İşçileşme	59
3.4. Standartizasyon, Üretimin Teknikleştirilmesi, Monokültürler ve Gıda Güvenliği	61
3.4.1. Üretimin Teknikleştirilmesi	62
3.4.2. Modalaştırılmış Tüketim Kalıplarında Yeni Eğilimler ve Monokültürler	64

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE VERİLERİN ANALİZİ

4.1. Araştırmanın Amacı, Sorunsalları.....	68
4.2. Araştırmanın Alanı ve Örneklemi	69
4.3. Araştırmanın Yöntemi ve Tekniği.....	71
4.4. Araştırma Verilerinin Analizi.....	74
4.4.1. Türkiye’de Tarımın Piyasalaşması ve Kırsalda Yarattığı Etkiler.....	74
4.4.1.1. Tarımda Değişen Destekleme Sistemi	75
4.4.1.1.1. Destekleme Kurumlarının Dönüşümü.....	75
4.4.1.1.2. Piyasa İlişkilerinden Yahtılmış Yardım: Doğrudan Gelir Desteği.....	77
4.4.1.2. Tarım Kredileri ve Kırsalda Borçlu Yaşam.....	82
4.4.1.2.1. Kırsalda Artan Borçluluğun Nedenleri.....	83
4.4.1.2.2. Borçluluğun Aktörleri	85
4.4.1.2.2.1. Tarım Kredi Kooperatifi.....	86
4.4.1.2.2.2. Bankalar	87
4.4.1.2.2.3. Komisyoncular	91
4.4.1.3. Girdilerin Piyasalaşması: Tohum Örneği	96
4.4.1.3.1. Girdileri Elde Etme Yöntemleri: Kendine Yeterlilikten Piyasa Bağımlılığına	97
4.4.1.3.2. Piyasa Temelli Girdilere Bağımlılığın Nedenleri.....	98
4.4.1.3.3. Organik Tarım Piyasası	100
4.4.1.4. Piyasalaşma ve Borçluluğun Getirdikleri.....	101
4.4.1.4.1. Risk, Bağımlılık ve Umutsuzluk	101
4.4.1.4.2. Üretim Araçlarının Terki.....	104
4.4.2. Türkiye’de Kırsalın Geleceği ve Kırsalda Dönüşümler	105

4.4.2.1. Kentlere Göç ve Kentlerde İşçileşme	105
4.4.2.1.1. Köylerden Göçlerin Nedenleri	105
4.4.2.1.2. Göç Edenlerin Köyleri İle Bağları.....	109
4.4.2.2. Kırstaki Toplumsal Görünümler.....	111
4.4.2.2.1. Kırstaki Hiyerarşik Farklılaşmalar	111
4.4.2.2.2. Üretimin Teknikleşmesi ve Üreticilerin Yabancılaşması.....	114
4.4.2.2.3. Şehrin Kırstaki İçine Nüfusu, Toprağın Arsalaşması ve Demografik Dönüşümler	115
SONUÇ	119
KAYNAKÇA.....	124
EK 1- Katılımcıların Listesi.....	144
EK 2- Mülakat Örneği (G9).....	146
Ö Z G E Ç M İ Ş	148

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. 1994-2014 Yılları Arasında Dünya'da İnternet Kullanım Oranı	13
Şekil 2.1. 2013-15 ve 1995-97 Yıllarının, Toplam Gelirler İçerisindeki Tarım Sektörünün Katma Değer Payı (Tar GSMH) ve Tarım Sektörüne Yapılan Toplam Desteklerin (TSE) Karşılaştırılmaları	33
Şekil 2.2. Dünya Çapında Tarım Sektöründe Yapılan DYY.....	35
Şekil 4.1. Komisyoncuya Dayalı Üretim ve Dağıtım Zinciri	94

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Bazı ÇUŞ'ların Kazançları İle Ülkelerin GSYH'nın Karşılaştırılması.....	20
Tablo 2.1. Ülkelerin Tarım Sektörüne Sağladıkları Desteklerin Yıllık Dağılımı (Milyon \$) ..	33
Tablo 2.2 Uganda'nın belli ürünlerde yıllara göre değişen üretim ve ithalat miktarı (Üretim miktarı (ton) / İthal Miktarı (ton)).....	37
Tablo 2.3. Uluslararası Patent Sistemi'ne Kayıtlı Toplam Patent Miktarlarının ve Biyoteknoloji Alanında Patentlerin Yıllara Göre Değişimi	42
Tablo 2.4. 2000-2015 Yılları Arasında, ABD, İngiltere ve Fransa'daki Borçlanma Düzeyleri (Hane Halkının Toplam Harcanabilir Gelirlerinin Yüzdesi).....	46
Tablo 3.1. Kırsal Alandaki Hiyerarşik Farklılaşmalar	56
Tablo 4.1. Türkiye'de Tarım, Avcılık ve Ormancılık Sektöründeki Nakit Banka Kredilerinin Yıllık Değişimi	84
Tablo 4.2. Türkiye'de Cari Fiyatlara Göre Tarım, Avcılık ve Ormancılık Sektörü GSMH Miktarının Yıllık Değişimi	84
Tablo 4.3. Takibe Düşen Tarım Kredilerinin Yıllara Göre Dağılımı	102
Tablo 4.4 Yıllara Göre Tarım Sektöründeki İstihdam Miktarları ve Oranları	108

KISALTMALARIN LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
ArGe	: Araştırma ve Geliştirme
BM	: Birleşmiş Milletler
BSB	: Bağımsız Sosyal Bilimciler
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
CARIBCAN	: the Caribbean-Canada Trade Agreement
CBI	: the Caribbean Basin Initiative
Cottco	: Cotton Company of Zimbabwe
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
DB	: Dünya Bankası
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EAGÜ	: En Az Gelişmiş Ülkeler
FAO	: Food And Agriculture Organization Of The United Nation
FMH	: Fikri Mülkiyet Hakları
GATT	: General Agreement on Tariff And Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
GDO	: Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar
GÜ	: Gelişmiş Ülkeler
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayri Safı Milli Hâsıla
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IPC	: Intellectual Property Committee
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
NAFTA	: the North American Free Trade Agreement
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
SAPRIN	: The Structural Adjustment Participatory Review International Network
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TA	: Tarım Anlaşması

TBB	: Türkiye Bankalar Birliği
TRIPS	: Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights
TSE	: Total Support Estimate
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜİSAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development
WB	: World Bank (Dünya Bankası)
WTO	: World Trade Organisation (Dünya Ticaret Örgütü)
YUP	: Yapısal Uyum Paketleri

ÖZET

Küreselleşme süreçleri toplumların pek çok kesimini etkilediği gibi kırsal alanı da etkilemekte ve değiştirmektedir. Bu tezin amacı, küreselleşmenin ve onun yerel düzeyde önüne açan neoliberal politikaların Türkiye'nin kırsal bölgelerindeki ilişkileri ve kırsalın görünümünü nasıl değiştirdiğini ele almaktır. Tüm bu değişimler ise, neoliberal rejimin birikim aracı olarak “mülksüzleştirme” süreçleri ile beraber ele alınmaktadır. Bu bağlamda, tez, dönüşen ilişkileri ortaya koyabilmek adına, Antalya'nın üç farklı köyünde gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlardan elde edilen verilerin yanı sıra, istatistiki verilere ve literatür taramasına dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Alan, Mülksüzleştirme, Küreselleşme, Köy

SUMMARY
NEOLIBERAL GLOBALIZATION, RURAL TRANSFORMATION AND
DISPOSSESSION REGIMES

The process of globalization affects and changes the rural area society as well as many parts of the society. The aim of this thesis is to examine how globalization and neoliberal policies that open up at the local level change Turkey's relations in the rural areas and the appearance of the countryside. All these changes are handled with the processes of "dispossession" as a means of accumulation of the neoliberal regime. In this context, the thesis is based on the data obtained from the in-depth interviews conducted in three different villages of Antalya, as well as the statistical data and literature review, in order to reveal the transformed relations.

Keywords: Rural Area, Expropriation, Globalization, Village

GİRİŞ

Tarım ve köylülük konuları sosyal bilimler içerisinde oldukça önemli bir yer tutmakla birlikte, bu konulara dair bakış açıları dönemsel olarak değişim göstermektedir. Özellikle kapitalizmin ortaya çıkışından 1960'lara kadar olan dönemde, tarıma ve köylülüğe ilişkin baskın olan bakış açısı, bunların endüstriyelleyen toplum içinde yok olacağı ve kapitalist üretim ilişkilerinin içerisinde gireceği yönündeydi. Bu bağlamda "19. yüzyıla egemen olan iktisat okulları, kapitalizmin doğal gelişim süreci içinde, kendisine yabancı ekonomik yapıları, eski üretim ilişkilerini ve bu arada tarımda küçük üreticiliği tasfiye edeceğini zımnen veya açıkça kabul ediyordu" (Boratav, 1980: 73).

Bu yaklaşımlar içerisinde klasik ve neoklasik liberal yaklaşımlar ağır basmaktadır. Ricardo, Mills gibi düşünürler köylülüğü ve küçük üreticiliği sadece geleneksel tarımı ifade etmek için kullanılan, olsa olsa ekonomik antropolojinin ele alabileceği bir kategori olarak ele almaktadırlar (Boratav, 1980: 73). Benzer bir şekilde Marksizm içerisinde de köylülüğün tasfiye sürecindeki bir toplumsal kategori olduğuna dair yaklaşımlar ağır basmaktadır. Marksist literatür içerisinde, baskın bir şekilde kabul görmüş olan Kautsky, 1899 yılında yaptığı çalışmada tarımın dönüşüm yasaları ile ilgilenmiş ve bu dönüşümü ele almak için, sermayenin eski üretim ve mülkiyet tarzlarını dönüştürerek tarımı nasıl yeniden dizayn ettiğini (1988: 12) ele almıştır. Kautsky'a göre piyasadaki rekabetin bir sonucu olarak, büyük üreticilerin, teknoloji ve ücretli emek kullanarak, küçük üreticiler karşısında daha avantajlı hale geldiğini öne sürmektedir. Bu süreç içerisinde, küçük üreticilik piyasa koşulları altında ezilecek ve yavaşça yok olacaktır (Brookfield ve Parsons, 2007: 3). Marksist literatüre paralel bir şekilde "modernleşme" yaklaşımları da benzer bir şekilde "ekonomik kalkınmanın önündeki 'engel', köylülüğün, er ya da geç yok olacağını ileri sürmekteydiler" (Bazoğlu, 1987: 30).

"Kautsky ve Lenin'in eserlerinin yayınlanmasından sonra 80-90 sene kadar bir zaman geçmesine rağmen küçük köylülük sadece az gelişmiş ülkelerde değil kimi gelişmiş ülkelerde bile bir üretim formu olarak varlığını sürdürmektedir" (Aydın, 1986: 144). Özellikle 1945 sonrası Refah devleti uygulamalarının yarattığı ortam içerisinde varlığını devam ettirebilen köylülük ve küçük üreticilik konusu üzerine tartışmalar görünür olmuştur. Tarımın

tasfiyesinin önüne geçildiği bu dönem özellikleri, kırsal kalkınmayı amaçlayan, tarımı destekleme sistemlerinin var olduğu, altyapı hizmetlerinin gerçekleştirildiği ve devletin “toprak mülkiyetine dayalı eşitsizlikleri ve kırdaki yoksulluğu azaltmaya” (Keyder ve Yenil, 2013: 36) çalıştığı bir dönem olarak ortaya çıkmaktaydı.

Köylülüğün devamlılığını mümkün kılan bu şartlar, esasen 1920’li yıllarda yazılmış olan, Aleksander Chayanov’un köylülük ve tarım üzerine yaptığı çalışmaları tekrar gündeme getirmiş ve bu çalışma köylülüğün neden tasfiye olmadığını ele alan yaklaşımlara temel oluşturmuştur. Chayanov, küçük köylülüğün kendine özgü mekanizmalar yoluyla varlığını devam ettirebildiğini öne sürmüştür. Chayanov’a göre, bu devamlılığın temelinde ise, kendi ürettiğini tüketen, aile içi ücretsiz emeğe dayanan ve kazancın aile içerisinde tüketildiği bir köylü tipolojisi yatmaktadır (Brookfield ve Parsons, 2007: 4). Bu bakımdan “köylü hane halkı, hayata sarılma ve direnme noktasında olağanüstü bir kabiliyet göstermektedir” (Chayanov, 1991: 5). Bu yaklaşımın merkezi ise “köylülerin kendine özgü bir yaşam biçimi olduğudur. Bu yaşam biçiminde köylüler gereksinimleri kadar ürün elde ederler, gereksinimlerinin ötesinde bir ürün elde etmek için çaba sarf etmezler çünkü mevcut üretim onların mutluluğunu sağlar” (Aydın, 1986: 150-151). 1945-1970’lerin sonu arası dönemde, köylülüğün bu direnme gücüne atıfta yapan çalışmalar ağır basmakta ve araştırmalar bu konuya odaklanmaktadır.

İlerleyen yıllarda ise, 1945 sonrası tarımda devlet müdahalesinin etkin olduğu sistemin yerini, 1980’li yıllara gelindiğinde serbest piyasanın hâkimiyetine bırakılan bir tarım sistemi almıştır (Brookfield ve Parsons, 2007: 109). 1980 sonrası literatür içerisinde, 60’lar ve 70’ler boyunca kır sosyolojisine hakim olan ve genel olarak köylülüğü gelişme, ilerleme bağlamlarında ele alan “modernizasyon teorilerine” karşı, eleştirel yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yaklaşımlar içerisinde, tarımın endüstriyeleşeceği ve büyük sayılarda işçi çalıştıran modern çiftliklerin tarıma hâkim olacağını öne süren ‘neo-Marksist’ yaklaşımlar öne çıkmaktadır (Bonanno ve Constance, 2008: 32-33). Bunun yanında neoliberal tarım politikaları sonucunda kırsalda artan yoksulluğun tehlikeli noktalara varması, kır sosyolojisi içerisinde eşitsizliğe ilişkin yeni bakış açıları ve ilgi alanları ortaya çıkartmış, Cloke ve Little (1997), Milbourne (2004) vb. yoksullaşan kırsalın içerisinde bulunduğu kültürel ve sosyal dışlanmışlıklar ve marjinalleştirici süreçler bağlamında ele alan çalışmalarda artış gözlenmektedir. Bu bağlamda kırsal problemlere ilişkin toptancı bakış açısına alternatif olarak, kırsal toplumsal cinsiyet, alternatif yaşam biçimleri ve diğer farklılaşmalar bağlamında ele alan çalışmalar, kır sosyolojisinin “yeni çalışma konuları” olarak ortaya çıkmaktadır (Cloke, 2006b: 447). Buna bağlı olarak, kır sosyolojisi alanındaki

çalışmalarda epistemolojik çeşitlenme ortaya çıkmış, kırsal alana ilişkin modernleşme yaklaşımı ve Marksist yaklaşımlara ek olarak fenemenolojik, etkileşimci ve postmodern yaklaşımlar doğmaya başlamıştır (Bonanno ve Constance, 2008: 33).

Tarım ve köylölük tartışmalarındaki ağırlıklı konulardan bir diğer ise küreselleşme ve tarım ilişkisidir. Küreselleşme süreçleri ile beraber kırsal alana dair pek çok ilişki biçimleri de dönüşüme uğramaktadır. Zira Giddens'in belirttiği üzere "mevcut globalleşme eğilimlerinin bir sonucu olarak, gündelik faaliyetleri global oluşumlara veya global oluşumları gündelik faaliyetlere bağlayan oldukça önemli koşullar söz konusudur" (Giddens, 2003: 12). Küreselleşme ve piyasalaşma ile birlikte kırsal alandaki üretim biçimleri dönüşüme uğramakta, üretim ve tüketim ilişkilerinin yönü, aktörleri ve eğilimleri değişmekte ve kırsala ilişkin yeni konular gündeme gelmektedir. Küreselleşme döneminde tarım gittikçe bir endüstri görünümü kazanmakta ve piyasa mantığına bürünmektedir. "Tarımın endüstrileşmesi" olarak adlandırılabilcek dönüşüm; "genişleme (ölçek ekonomilerini gerçekleştirmek), yoğunlaşma (karın maksimizasyonu), uzmanlaşma (monokültürleşme eğilimi) ve yapaylaştırma (gübreleme, biyoteknoloji vb.) süreçleriyle karakterize edilmektedir" (Öztürk, 2012: 51). Öztürk'e göre bu yeni süreçlere ilişkin tarım sorunun güncel kaynakları şu meseleler üzerine odaklanmaktadır:

"a) Küresel olarak idare edilen gıda politikalarının küçük çiftçiler üzerindeki zararlı etkileri; b) tohum şirketlerinin telif hakkı yasaları ile yerel çiftçilerin bilgilerine el koyulması; ve c) finansal ilişkiler ve küreselleşmiş endüstriyel / perakende mal zinciri (agribusiness) tarafından belirlenen yeni dengeler bağlamında köylü küçük çiftçiler üzerindeki acımasız saldırıları..." (2012: 49)

Bunlara ek olarak, yeni tarım düzeninin bir sonucu olarak ortaya çıkan küresel gıda rejimleri de tartışmalar arasında yerini almaktadır. Elbette yakın dönemlerde bu gıda, tarım, kırsal ve köylölük üzerine artan ilgilinin belli nedenleri vardır. Özellikle, 2008 yılından itibaren artış gösteren küresel gıda fiyatları, yoksulluk ve gıdaya erişim tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Ayrıca, küresel iklim değişikliğinin, tüm insanlığın yaşamını etkileyecek noktaya varması, sürdürülebilirlik noktasında endişeleri arttırmıştır (Losch, 2010: 199).

Dolayısıyla küreselleşme ve tarım üzerine farklı açılardan ele alınmış pek çok çalışma ortaya çıkmaya başlamıştır. Öncelikle Smith (2009), Diaz-Bonilla vd. (2006), Ingco ve Nash (2004), tarım ve küresel örgütler arasındaki ilişkiyi, bu ilişkinin ulusal tarım yapılarına etkilerini ve gelecek perspektiflerine ilişkin analizler ortaya koymaktadırlar. Öte yandan Goodman ve Watts (1997), Lawrence vd. (2010), Wright ve Middendorf (2008) vb. çalışmalarda ise küreselleşme ve gıda rejimlerine ilişkin süreçlerin ele alındığı görölmektedir.

Biyoteknolojik gelişmeler ve piyasalaşma gibi alanlarda yapılan çalışmaların sayısındaki artış dikkat çekmektedir.

Elbette tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de kırsal alana dair çalışmalar kent çalışmalarının gölgesinde kalarak (Keyder ve Yenal, 2013: 13) sınırlı sayıda kalmaktadır. Yapılan kısıtlı sayıdaki çalışmaların da büyük bir bölümü meseleyi tarım ekonomisi bağlamında ele almakta (Ecevit vd., 2009: 44) ve konunun tamamını nicel olgular üzerinden ortaya koymaktadır. Elbette makro sayısal veriler, ortalamalar kırsaldaki gerçekliği anlamakta önemli kaynak niteliği taşımaktadır. Fakat aynı zamanda nicel olanı ve “ortalamayı araştıran kişi, sosyal bakımdan eşitsiz risk konumlarından pek çoğunu dışarıda bırakmakta” (Beck, 2011: 31) ve kırsaldaki sosyal dönüşümlerin pek çok boyutunu gözden kaçırmaktadır. Bu bakımdan “kırsal”ı yalnızca iktisadi temelde ele alan çalışmaların, meselenin kırsaldaki yaşam biçimleriyle ilişkisini ihmal ettiği belirtilebilir. Boratav’ın da dikkat çektiği üzere;

“İktisadın sınırlı, zaman zaman kısırlaşan yöntemleriyle bu soruların yanıtlanması güçtür. Bir boyutu ile sosyologların, “köyde neler oluyor?” sorusuna iktisatçılardan farklı gözlüklerle bakarak ve alan çalışmalarıyla yanıtlamaları gerekiyor” (2009: 22).

Bu bakımdan, kırsalın ekonomi politikasının, kırsal mekânın ve yaşam şartlarının dönüşümünün, kırsalın görünümünde yarattığı değişimlerin (Cloke, 2006a: 18) anlaşılabilmesi bakımından sosyolojik bir bakış açısı ile kırsalın okunması elzemdir. Böylesi bir okuma için ise “kır sosyolojisi, hem genel olarak, hem de gelişmekte olan ülkeler özelinde, kapitalist ilişkilerin ortaya çıkma, varlığını değerlendirme ve gelişme eğilimlerinin sorunsallaştırılmasına ihtiyaç gösteren bir içeriğe” (Ecevit vd., 2009: 44) ihtiyaç vardır.

Türkiye’deki kır sosyolojisine ilişkin çalışmaların seyri de dünyadaki gelişmelere ve sosyolojik çalışmalara paralellik göstermektedir. Özellikle, “Köylülüğün tasfiyesi”, Türkiye’deki sosyal bilim camiasında yer bulmuş ve bu konuda çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların en bilinenlerinin başında Bahattin Akşit’in, 1967 yılında Antalya’nın Gündoğdu ve Ilıca köylerinde yaptığı çalışma gelmektedir. Akşit bu çalışmanın neticesinde, Gündoğdu köyünde büyük topraklara el koymuş bir aşiret reisinin, tarım makineleri ve işçilerine sahip bir kapitalist tarım düzeninin var olduğu sonucuna varmıştır. Ilıca köyünde ise, küçük toprak sahiplerinin elde ettiği gelirler ile tarım dışı alanlara yatırım yaptığı ve zamanla çiftçiliği terk ettiklerini gözlemlemiştir. Bu gözlemlerin sonucunda, Akşit köylülüğün değişimi ve tasfiyesi sonucuna varmıştır. Fakat 1979 yılında, aynı köylerde tekrar araştırma yapan Akşit öngördüğü sonuçların ortaya çıkmadığını gözlemlemiş ve kırsalda tasfiyenin ortaya çıkmayışının devlet politikalarının bir sonucu olduğuna ulaşmıştır¹. Yapılan su kanalları

¹ Akşit, vardığı sonuçların neden yanlış çıktığını şu nedenleri şu şekilde açıklar: “...Bu gelişmeleri 1966’da niçin öngörememişim? Ilıca ve Gündoğdu köylerinde 1979’da yaptığım ikinci ziyaretten hemen sonra yazdığım

neticesinde daha geniş alanlar tarıma uygun hale getirişi, devlet destekleri, kredi alımının önünün açılması ve küçük üreticilerin de tarımda makineleşmeye ayak uydurabilmeye başlamaları çiftçilerin ayakta kalmasını ve köylülüğün devamını sağlamıştır (Akşit'ten aktaran Özensel, 2014: 130; Akşit, 1999: 180; Akşit, 1985: 82-86; Akşit, 1987: 11). Bu dönem ise, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de "Refah Devleti" modelinin uygulandığı yıllardır. Toplumsal örgütlenmelerin önünün açık olduğu, devletin sosyal hizmetler, altyapı ve ekonomi konularında etkin olduğu dönemde köylü ve çiftçiler de bu gelişmelerin getirdiği avantajlı koşullardan faydalanmışlardır.

Türkiye'de 1980 sonrası küreselleşme ve neoliberal politikalar çerçevesinde tarıma ilişkin devlet programları dönüşüm sürecine girmiş ve 1945-80 arasında uygulanan koruyucu 'Refah Devleti' uygulamaları hızla terk edilmeye başlanmıştır (Pamuk, 2009: 72). 2000'li yıllara gelindiğinde ise neoliberal politikaların yoğunluğu oldukça artmıştır. Devlet, piyasa ve toplum arasındaki ilişkinin yeniden kurulması ve devletin pek çok alandan olduğu gibi tarımdan da sermaye lehine elini çekmeye başlaması tüm toplumda olduğu gibi kırsal alanlarda da dönüşümü dayatmıştır. Tasfiye sürecinden devlet müdahalesi ve desteği sonucunda çıkan köylü, devletin piyasanı elini tekrar çekmesi ile yeni bir tasfiye sürecine girmiştir. Devletin, tarımdan ve köylerden, elini sermaye lehine çekmesinin bir sonucu olarak "tüm güney yarımkürede olduğu gibi, Türkiye'de de tarımsal yapılara karakterini veren temel toplumsal ilişki, sermayenin kırsal alanlara doğrudan nüfuzu/penetrasyonu" (Özügurlu, 2010: 4) olmuştur.

Bu çalışmanın genel amacı ise küreselleşme ve neoliberal süreçlerinin, kırsalda mülksüzleştirme bağlamında yarattığı dönüşümleri ortaya koymaktır. Özellikle, Akşit'in kırsalın tasfiyesinin önüne geçilmesinde en önemli faktör olarak gösterdiği devlet müdahalesinin neoliberal politikalar neticesinde tekrar geriye dönmesi ve devletin elini piyasadan sermaye lehine çekmeye başlamasının kırsal alanda tekrar bir tasfiye süreci yaratıp yaratmadığı, köylülerin bu yeni koşullara direnme stratejilerinin neler olduğu ve yeni ilişki örüntülerinin içeriğinin nasıl oluştuğunu ortaya koymak çalışmanın temel gayesini

makalede daha çok Kuhn'cu paradigma anlayışından yola çıkan bir açıklama getirmiştım. Yani, 1960'lardaki kapitalist dönüşüm modelinin bazı eğilimleri yakalayıp öngörüler yapmaya yol açtığı ve karşı eğilimleri görmemi engellediğini düşünmüştüm. İkinci olarak köylülerin 1966'da içinde bulundukları psikolojik-ideolojik ortamda bana verdikleri bilgileri, yeterince sorgulayıp sorunsallaştırmamıştır. 1980'lerin sonunda yazdığım makalede bu açıklamalara şunları eklemiştim: Çok partili, popülist eğilimlerin yaygın olduğu bir siyasal sistemde, devletin tarım politikalarının toprak ağası kapitaliste olduğu kadar küçük meta üreticilerine de yararlı olabileceğini düşünmekti. Nitekim Devlet Su İşleri'nin bu bölgede sulama kanalları inşa etmesi, hububat üreticisi olan köylüleri pamuk üreten çiftçilere dönüştürmüştür. 1970'lerde dünya pamuk fiyatlarının yüksek düzeyde seyretmesi, pamuk üretmeye başlayan köylülerin birikim yapmalarına ve gene devletin üretimini desteklediği ve alınmasını kredilerle kolaylaştırdığı traktörleri satın almalarına yol açmıştır. Böylece, mevsimlik ücretli işçilik ve geçimlik üretimle yeniden üretimlerini zor sağlayan ortakçı köylüler, modern araçlar ve güdülerle meta üreten, birikim yapan ve mevsimlik ücretli işçi kullanan zengin çiftçilere dönüşmüşlerdir" (1999: 180).

oluşturmaktadır. Bu bağlamda Antalya'nın Aşağıkaraman, Akdamlar ve Geyikbayırı köylerinde yapılan derinlemesine mülakatlar, kır sosyolojisine ilişkin literatür taramaları ve sayısal veriler ışığında köylülüğe ilişkin ortaya çıkan yeni durumlar, tarihsel olarak süreklilik gösteren olgular ve bunlara ilişkin dünyanın farklı yerlerindeki deneyimlerin karşılaştırılması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümü küreselleşme tartışmalarının genel bir özetinden oluşmaktadır. Bölüm içerisinde küreselleşmeye ilişkin farklı bakış açıları ve küreselleşmenin temel bileşenleri ele alınmaktadır. Daha sonra ise küreselleşme ve neoliberalizm ilişkisi üzerine tartışma yürütülmekte ve çalışmanın teorik temellerini oluşturacak olan Harvey'in "mülksüzleştirme yoluyla birikim" yaklaşımı üzerine durulmaktadır. Tarihsel olarak bir sürekliliğe sahip olan mülksüzleştirmenin, neoliberal dönemde artan önemi, bu dönemde ortaya çıkan yeni mülksüzleştirme yöntemleri ve küresel politikalar ile bağlantıları ele alınmakta ve çalışmanın teorik zemini olarak sunulmaktadır.

İkinci bölümde ise küresel tarım politikaları ve tarımda mülksüzleştirmelerin araçları ele alınmaktadır. Küreselleşmenin en önemli bileşenlerinden olan WTO (Dünya Ticaret Örgütü)'nun tarımın liberalleştirilmesi yönündeki aldığı kararların dünya tarımına olan etkileri kırsalın içine düştüğü yeni şartları anlamakta önem arz etmektedir. Zira yerel üreticilerin devamlılığını sağlayan devlet destekleri, piyasa düzenlemeleri, korumalar gibi ulusal düzeydeki politikaların giderek ortadan kaldırılmasının önünü açan süreçler, küresel sermayenin ve küresel kurumların aldıkları kararların ülkelere dayatılmasının bir neticesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan WTO içerisinde tarıma ilişkin alınan bir karar dünyanın bir diğer ucundaki dağ köyünde üreticilik yapan köylünün kaderine doğrudan etki etmektedir. Bu bağlamda bölüm içerisinde alınan kararlar, bu kararların kırsala olan etkileri, kırsalın piyasalaştırılmasının önünü açan borçlandırma, üretim araçlarına el konulması gibi süreçler ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde ise kırsalın piyasalaşmasının bir sonucu olarak kırsalda ortaya çıkan yeni toplumsal görünümlere odaklanılmaktadır. Wolf'un köylülük üzerine yaptığı antropolojik çalışmasında da belirttiği üzere, piyasa sistemi bir toplumun içerisine nüfus etmeye başladıkça buralardaki diğer ilişki biçimlerini de piyasa mantığına büründürmeye başlar (1966: 48). Bu bağlamda öncelikli olarak kırsalın piyasalaşması neticesinde artan kırsal yoksulluk olgusu, bununla ilişkili olarak köylerden kentlere göç ve kırsal içerisindeki hiyerarşik farklılaşmalar tartışılmaktadır. Bunlara ek olarak ise kırsal bölgelerin birer yatırım aracına dönüştürülmesi, kentlerden kırsala doğru yeni bir göç biçiminin doğuşu ve küresel piyasalar içerisinde ortaya çıkan gıdanın standartizasyonu, üretimin teknikleştirilmesi,

köylülerin üretim biçimlerine yabancılaşması gibi yeni sayılabilecek süreçler de kırsalın yeni görünümüleri olarak bölüm içerisinde tartışılmaktadır. Bu tartışmalar ise teorik yaklaşımların yanı sıra farklı ülkelerdeki örnek olaylar, istatistikî veriler ve deneyimler üzerinden ele alınmaktadır.

Çalışmanın yöntem bölümünün ele alınacağı dördüncü bölümünün ardından beşinci bölüm ise sahadan elde edilen verilerin sunulması ve bu verilerin analizinden meydana gelmektedir. Bu bölümde, yukarıda tartışılan piyasalaşma süreçlerinin bileşenlerine ve bu piyasalaşmanın neticesinde ortaya çıkan dönüşümlere ilişkin toplanan veriler analiz edilmektedir. Bu bağlamda, küresel kurumların baskısı neticesinde Türkiye tarımındaki liberalleşme eğilimleri, devlet destekleri, neoliberal bir mülksüzleştirme yöntemi olarak *borç*, *borçluluğun aktörleri*, *üretim girdilerinin piyasalaştırılması* gibi süreçlerin üreticiler açısından bir değerlendirilmesi ele alınırken, kırsaldaki demografik dönüşümler ve yeni ilişki biçimlerine odaklanılmaktadır.

Genel bir analizin yapıldığı sonuç bölümünde ise, sahadan elde edilen veriler ışığında, mevcut literatürdeki kırsal dair bakış açılarının bir karşılaştırılması yapılmaktadır. Bu bağlamda yeni ilişki biçimlerinin, dönüşümlerin yeniden bir kırsalın tasfiyesi yaklaşımını ortaya çıkartıp çıkartmadığı sorusu önem taşımaktadır. Literatürdeki baskın eğilim tasfiye süreçlerinin tekrar görünür hale geldiğini ortaya koymakla birlikte, “küçük köylülük, geçtiğimiz iki asırdan kalan bir beklentiyi (köylülüğün tasfiyesi ve temel sınıflar eksenindeki kutuplaşma beklentisi) 21. Yüzyılın öngörülebilir bir süreci boyunca da boşa çıkartabilir” (Özuğurlu, 2010: 4). Bütün bu ihtimaller, köylü ve sermaye arasındaki varoluş mücadelesinin sonucuna, küresel düzeyde inşa edilmiş sistemde yaşanacak değişimlere ve devletin rolünün ne yönde devam edeceği ile doğrudan alakalıdır. Bu bakımdan, sahadan gelen veriler yalnızca mevcut duruma ve gidişata yönelik varsayımlar için temel oluşturmaktadır. Sonuç bölümünde yapılan tartışmalar, bu yaklaşıma paralel olarak mevcut görünüm ve gelecek perspektifleri üzerine geliştirilen bakış açılarından oluşmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİK VE SOSYAL GÖRÜNÜMLERİ

1.1.Küreselleşme

Küreselleşme süreci özellikle son 30 yılda dünya genelinde yarattığı sosyal, politik ve ekonomik etkileri bağlamında akademik alanda dâhil geniş çaplı bir tartışma zemini yaratmıştır. Bu tartışma alanı öylesine geniştir ki; kavram üzerinde herkesin üzerinde mutabakata vardığı bir tanıma ulaşmak oldukça zor görünmektedir. “Aşırı küreselleşmeci” görüşlerden, küreselleşmenin bir mit olduğuna dair bakış açısına kadar uzanan geniş bir yelpazenin aralığı söz konusudur.

Küreselleşme, kendi içerisinde birbirleri ile ilişkili pek çok süreci barındırmaktadır. Bu süreçleri bir tarafta teknolojik gelişmeler (özellikle iletişim ve ulaşım alanındaki) ve sonuçları bağlamında gerçekleşirken, diğer yanda değişim ve dönüşüm hızını, yönünü ve etkilerini, küresel kurumlar eliyle düzenlenecek küresel/ulusal politikalar ve uygulamalar noktasında var olmaktadır. Bu ikisini birbirinden ayırmak eksik bir yaklaşım olacaktır. Zira küreselleşme süreçlerini kendi kendini yaratan ve tarihsel bir zorunluluk olarak ele almak hatalı bir varsayım olacaktır. Küreselleşmenin bu bakış açısı, temellerini büyük oranda liberal –kendi kendini yöneten- piyasa yaklaşımında bulmaktadır. Oysaki hem Polanyi’nin ifade ettiği gibi piyasa bir devlet müdahalesi olmaksızın asla var olamazdı (2010: 202-205), hem de Amin’in belirttiği üzere “kendi başına soyut bir ekonomik mantık yoktur, yalnızca bir toplumsal sistemin gereksinimlerinin ekonomik yönetim düzeyinde ifadesi vardır” (1993: 66).

Tüm bu gelişmeleri ve süreçleri küresel düzeyde ele almak yeterli değildir. Unutulmamalıdır ki küresel çapta gerçekleştiği öne sürülen bütün durumlar, ulusal/yerel düzeyde de gerçekleşir. Kıtaları aşan mal ve hizmetler, yerel/ulusal pazarlara ulaşır, sermaye bu düzlemde uygulanan yasalar ve uygulamalara tabii iş gücünden faydalanır, iletişim farklılaşmış bölgelerdeki günlük yaşamlar arasında kurulur ve bunlar üzerinde değişim, dönüşüm yaratır. Küreselleşmenin yerel/ulusal düzeyde var olabilmesi uygulanan neoliberal politikalar ile mümkün olmuştur. Bu bakımdan neoliberal politikalar ve küreselleşme arasındaki ilişki birbirini tamamlayıcı niteliktedir.

1.1.1.Küreselleşme: Tanım, Tartışmalar ve Bileşenleri

Küreselleşme, güncel siyaset ve sosyal bilimler içerisinde tartışmalı bir alan olarak yer almaktadır. Küreselleşmenin farklı bileşenlerine vurgu yapan tanımlar söz konusudur. Giddens’a göre “küreselleşme, bizlerin giderek artan bir biçimde tek bir dünya içinde

yaşadığımız, öyle ki bireylerin, grupların ve ulusların birbirine bağımlı hale geldiği olgusuna göndermede bulunmaktadır” (2012a: 83-84).

Steger ise, küreselleşmeyi ilgili dört farklı temel özellik üzerinden tanımlar. Küreselleşme 1) sınırları aşan ağ ve faaliyetleri, 2) toplumlar arası karşılıklı bağımlılığı, 3) toplumsal mübadelelerin yoğunlaşmasını, 4) kültürel ve gayri maddi süreçlerin akışkanlığı içeren süreçleri ifade eder (2013: 27-31). Geniş bir tanımla başlanılacak olursa küreselleşme, “teknolojik birikimin ve finansal kaynakların ülkeler arasında serbestçe dolaşabildiği ve faktör, mal, hizmet ve finans piyasalarının giderek bütünleştiği” (Şenses, 2004: 1) ve toplumların kültürel olarak yakınlaşması olarak tanımlanabilir.

Neoliberal düşünürler küreselleşme ile piyasaların ve toplumların liberalleşeceği, bunun da beraberinde özgürlük ve refahı getireceğini iddia ederler. Onlara göre küreselleşme bireysel özgürlük ve ilerlemenin önünü açacak bir süreçtir (Steger, 2013: 133). Küreselleşmeci bakış açısına göre, bugünün dünyasının küresel bir dünya olduğunun kanıtları büyüyen uluslararası ticaret (ki bu ticaret bariyerlerinin düşüşü ve rekabetin yükselişinin bir sonucudur) doğrudan yabancı yatırımlar, uluslararası şirketlerin artan gücü, liberal bakış açısının yaygınlaşmasında görülebilir (Kelly ve Prokhovnik, 2004: 86-90). Bu bakımdan aşırı küreselleşmecilere göre “piyasalar devletlerden daha güçlüdür” (Kaya, 2009: 5). Ulus ötesi şirketler devletlerin sınırlarını aşmış ve toplumlar piyasanın kuralları çerçevesinde düzenlenmektedir (Kaya, 2009: 5). Bu bakış açısına göre, küreselleşme önü alınamaz ve geri döndürülemez bir süreçtir.

Pek çok kuramcı ise küreselleşmeyi merkez sermayenin dünya çapında yayılması önündeki engellerin ortadan kaldırılma süreci olarak ele almaktadırlar (Kaya, 2009: 3). Savran’a göre küreselleşme, “kapitalist üretimin tarihsel gelişmesinin bir ürünüdür” (2008: 131). Hardt ve Negri ise, küreselleşme ile birlikte sınırların ortadan kalktığı, sermayenin sınırsız bir hareket kabiliyetine ulaştığı (2008: 145), artık sermaye için içerisi ve dışarıyı ayırımının kalmadığı (2008: 146), ulus devletlerin muktedir güçlerini kaybettiği ve emperyalizmin miadını doldurduğu (2008: 145-146) yeni bir süreç söz konusudur (Robinson, 2007: 131). “İmparatorluk” tezlerinde, küreselleşme ile emperyalizm arasında ayırım yaparak ve küreselleşmenin farklılıklarını ele alırlar. Buna göre imparatorlukta (emperyalizmde olduğu gibi) güç merkezleri yoktur ve sabit sınırlar/engeller söz konusu değildir (Hardt ve Negri, 2008: 145). Artık söz konusu olan merkezsizleşmiş iktidar ve güç ağlarıdır. Giddens ise küreselleşme tartışmalarında ekonomiyi merkeze alan yaklaşımları eksik olarak tanımlar ve bunların ancak küreselleşmenin bir boyutu olduğunu iddia eder. Özellikle devletin şiddet

araçları üzerindeki tekeli ve toprak bütünlüğü konusundaki meşruiyetine vurgu yaparak ulus devletin gücünü koruduğunu vurgular (1994: 67-69; 2012a: 68; 2012b: 24; 2008: 83-87)

Ekonomik dönüşümlerin bir küreselleşmeden ziyade uluslararasılaşma süreci olduğuna dair görüşler de söz konusudur. Bu bakış açısına göre ekonomik ilişkiler ne yeni ne de tek bir ekonomiye evirilen bir süreçtir (Kelly ve Prokhovnik, 2004: 107). Alfred Kleinknecht ve Jan ter Wengel ekonomik küreselleşme söylemlerinin bir mit olduğu ifade etmekte ve çalışmalarında bu savları desteklemek için gelişmiş kapitalist ülkelerin ithal ettiği ve ihraç ettiği malların GSMH'ya göre oranlarının yıllara göre dağılımını ortaya koymaktadırlar. Buna göre Fransa'da 1913'de %30 olan oran 1994 yılında %34.2 civarlarına, aynı yıllar içerisinde Almanya'da %36.1'den %39.3'e çıkarken, İngiltere' de %47.2'den %41.8'e, Japonya'da %30.1' den %14.6' ya düşmüştür. Yani ekonomiler içerisindeki ihracat ve ithalatın göreceli ağırlığı ve önemi çok büyük değişimler göstermemiştir (1998: 638-639). Yine de küreselleşmeyi sadece mal ve hizmetlerin dolaşımı üzerinden okumak sağlıklı bir yaklaşım değildir. Held vd. küreselleşmeye şüpheli yaklaşanların, küresel bağımlılıkların tarihin başka dönemlerinden beri var olduğunu ileri sürerken, bu tarihsel tikelliklerin farklılaşmasını gözden kaçırdıklarını ileri sürmüş, karşılaştırmalı tarih çalışmaları ile bu konunun ele alınması gerekliliğini vurgulamışlardır (2008: 90).

Küreselleşmeyi bir dönüşüm süreci olarak ele alanlar ise hem aşırı küreselleşmecilerin piyasanın hâkim olduğu yeni bir küresel dünya ağı iddialarını hem de küreselleşme karşıtlarının hiçbir şey değişmediğine yönelik varsayımlarını reddederler (Kaya, 2009: 11). Dünya Sistemi Kuramcıları için küreselleşme tarihsel bir devamlılık anlamı taşımaktadır. Amin'e göre küreselleşme "beş yüzyıl önce Amerika'nın fethiyle başlayıp Aydınlanma Çağı'nın evrenselliğinde devam ettiği için pek yeni bir şey değildir" (1993: 11). Immanuel Wallerstein, dünya sistemi kuramında ülkeler/bölgeler arası iktisadi ilişkilerin modern dönemden önce de var olduğunu söyler. Fakat bu denli büyük bağlantıların kurulması, yani "dünya kapitalist ekonomisinin" inşası ancak modern kapitalist dönemde ortaya çıkmıştır. Öyle ki bu bağıllık/bağımlılık dünya çapında kurulmuş bir iş bölümünü doğurmuş ve dünyayı merkez, çevre ve yarı-çevre olarak böldüğü eşitsiz ilişkiler ağıyla donatmıştır (Giddens, 2008: 83; Robinson, 2007: 128-129). Küreselleşmenin yeni bir süreç olmaktan ziyade derinleşen ilişkiler ağı olduğuna dair görüş sistem kuramcılarının dışında da geniş kabul görmüştür. Keohane ve Nye Jr. İse küreselleşmeyi, "şimdi olsun geçmişte olsun artan küreselcilik süreci olarak" (2008: 100) ele almaktadırlar.

Kısaca özetlenmiş görüşlere bakıldığında, küreselleşmenin ne kadar karmaşık ve üzerinde ortak uzlaşıya varılmasının mümkün olmadığı bir olgu olduğu görülmektedir. Yine

de tamamen olmasa dahi bir dönüşümün varlığı ağırlıkla kabul görmektedir. Tartışmaların büyük bir kısmı ya bu dönüşümlerin kaynağı ya kime hizmet ettiği ya da insanlık adına olumlu veya olumsuz bir süreç mi olduğu etrafında dönmektedir.

Küreselleşmeyi anlamak ve üzerinde bir uzlaşa yaratmaktaki güçlüklerden bir tanesi, onun pek çok bileşeni ve süreçleri barındırıyor olmasındandır. Bu bileşenler çoğu zaman birbirleriyle iç içe geçmiş girift ilişkiler ağının parçalarıdır. Yine de bunları ayrı parçalar olarak tek tek ele almak, hem anlaşılması zor süreçleri kavramak açısından hem de farklı bileşenler üzerine farklılaşan kuramsal yaklaşımlardan bahsedebilmek açısından işlevseldir. Bu bileşenlerden ilki birbirinden haberdar bir dünya yaratılmasını mümkün kılan teknolojik gelişmeler, bu gelişmelerin yarattığı ilişkiler ağı ve problemleri kapsayan, *teknolojik ilerleme, iletişim ve kültürel dönüşümlerdir*. İkincisi, küresel ekonomi/yönetim politikalarının tüm dünyada yayılmasının öncü ve zorlayıcı unsuru olan *küresel kurumlar*, üçüncüsü ise küreselleşme tartışmaları içerisinde oldukça geniş yer tutan *çok uluslu şirketler (ÇUŞ)* olarak ele almak mümkündür.

1.1.1.1. Teknolojik İlerleme, İletişim ve Kültürel Dönüşümler

Küreselleşme ile iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişme arasında ciddi bir bağ vardır. İletişim teknolojilerindeki ilerleme piyasaları, farklı kültürleri ve toplumları birbirlerine bağlamıştır. Bunun yanında iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, taşıma ve ulaşım maliyetlerindeki azalma ve bilişim teknolojilerinin sağladığı imkanlar dünya piyasalarının birbirine entegre edilmesi süreçlerini hızlandırmıştır (Şenses, 2004: 2; Akyüz vd., 2007: 158; Harvey, 2011: 81). Özellikle teknolojik gelişmeler beraberinde ulaşım ve iletişim maliyetlerini ciddi anlamda azalmıştır. 1920’den 1990’a kadar ulaşım maliyetleri (deniz ve hava) yaklaşık %70 oranında, iletişim ise %90’lar seviyesinde düşmüştür (Savran, 2008: 104).

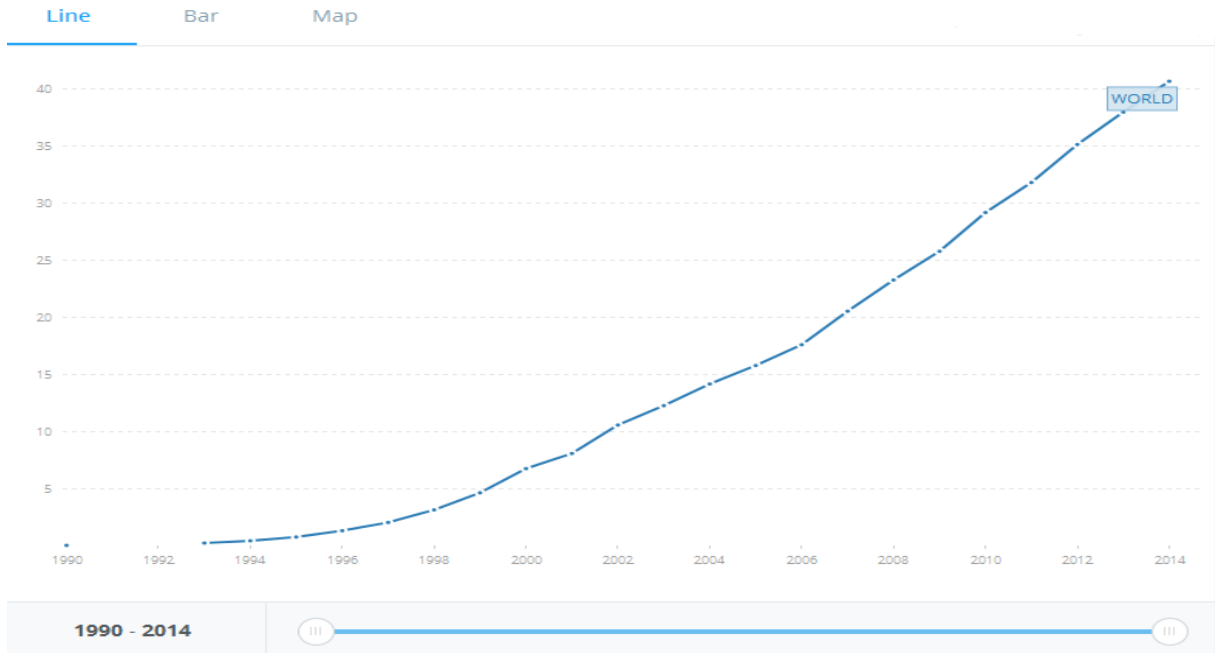
1990’lardan sonra ise, bilgisayar teknolojisi ve internet dünyada pek çok bölgeye yayılmaktadır. Manuel Castells, bu bağlamda küreselleşmeyi, “yeni teknolojik paradigma” olarak bilgi teknolojileri (bunu “informantionalism” olarak adlandırır) ve bu teknolojinin hakim olduğu yeni kapitalist sistemin, “bilgi kapitalizmi” (information capitalism), birleşimi olarak tanımlar (Robinson, 2007: 132). Teknolojik dönüşüm pek çok ilişkiyi de beraberinde dönüştürmüştür. İletişim ve taşıma imkânlarındaki hızlanma ve maliyet düşüşü küreselleşme dinamiklerini hızlandırmıştır. Küresel ağların iç içe geçişi, ilişkilerin ve zaman mekânın arasındaki mesafenin kısalması ancak iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki atılımla mümkün olmuştur. Castells’in aktardığı şekilde:

“Yeni enformasyon sistemleri ve iletişim teknolojileri sermayenin çok kısa bir süre içinde ekonomiler arasında ileri geri mekik dokumasını mümkün kılmış, sermaye, dolayısıyla tasarruflar ve yatırımlar bankalardan emeklilik fonlarına, borsalara, döviz takasına dek dünya çapında birbirine bağlı hale gelmiştir” (2008: 129).

Bu dönüşümlerin en belirgin olanı uydu ve internet teknolojisidir. Uydu teknolojilerinin gelişmesi ve medyanın liberal düzenlemeye tabi tutulması iletişimi küreselleştirmiştir. Öyle ki Körfez Savaşı sırasında, CNN savaş haberlerini aynı anda tüm dünyaya servis edebilmiştir. E-mail, anlık konuşma sistemleri sayesinde haberleşmenin süresi mikro saniyelerle ölçülür hale gelmiştir (Robins, 2008: 287). Küresel iletişim ile birlikte dünya çapında benzeşmekte olan bir kültür doğmakta, tüm dünya aynı dizileri, sinema filmlerini² izlemekte, tek tip yaşam tarzını ve beğeni kalıplarını³ dünyaya yaymaktadır. McLuhan ve Powers (2015) hızlanan iletişim, bilgi akışının muazzam yayılışıyla oluşan dünyayı, devasa bir “global köy” (the global village) olarak tanımlamaktadırlar.

²McLuhan ve Powers, kitabının ön sözünde, konuya ilişkin Sherlock Holmes örneğini verir. Viktorya dönemi İngiltere’inde yazılmış SherlockHolmes öyküleri, o dönemde yaygınca bilinmesi mümkün değildi. Bugün ise uyarlanmış diziler, sinema filmleri üzerinden tüm dünyaya ünü yayılmış bir karakter haline dönüşmüştür (2015: 11). Ayrıca, günümüz dünyasında filmler yalnızca sinema endüstrisinin bir parçası olarak kalmayıp, gündelik hayatın pek çok alanına sirayet etmektedir. Örneğin, oyun endüstrisinden uyarlanmış filmler şirketlere milyonlarca dolar kazandırırken, dünya çapında büyük kitleleri etkisi altına almaktadırlar. Öyle ki, 2001 yılında Paramount şirketi “Lara Croft: Tomb Raider” uyarlamasından 132 milyon dolar, 1999 yılında Warner Brothers, “Pokemon: The First Movie” filminden 95.5 milyon dolar kazanç elde etmiştir (Wasko, 2003: 168). Elbette, bir hegemonya aracı olarak, film endüstrisi de eşitsiz bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Bugünün dünyasında Hollywood, küresel film endüstrisinde en büyük paraların döndüğü, tüm dünyaya etki edebilecek kadar güç sahibi rakipsiz bir tekeldir (Wasko, 2007: 189-192).

³ İletişim ve taşıma alanlarındaki hızlı gelişme, tüm dünyaya kültürlerini ve lüks tüketim ürünlerini satan gelişmiş ülkelerin tüketim kalıplarını da yaymaktadır. Yeni zevkler ve alışkanlıklar, yerel ve geleneksel olan kalıpları aşındırırken; küresel şirketlerin için yeni pazarlar oluşturmaktadır (Gilpin, 2013: 305-306; Harvey, 2011: 85). Tüm dünyada hızla büyüyen vücut geliştirme endüstrisi, bu yaklaşımı destekler niteliktedir. Beden ve bedene ait güzellik kalıpları hızla tek tipleşmekte (kaslı, zayıf, fit vd.) bununla ilgili endüstriler hızla büyümektedir. Euromonitor’un hesaplamalarına göre, vücut geliştirme için kullanılan protein tozu endüstrisinin 2015’teki geliri 4,7 milyar \$ iken, bu rakamın 2020’de 7,5 milyar \$’a ulaşacağı düşünülmektedir. <https://www.naturalproductsinsider.com/articles/2016/06/protein-powders-market-demand-for-protein-powder.aspx> (erişim tarihi: 03.02.2017)

Şekil 1.1. 1994-2014 Yılları Arasında Dünya'da İnternet Kullanım Oranı

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS?view=chart>, erişim tarihi: 26.05.2017

Tabi ki bu süreç eşit bir şekilde ilerlememektedir. Küreselleşen iletişim “bazılarına diğerlerinden çok yarayan ve dünyanın bazı yerlerini küresel iletişim şebekelerinin içine diğerlerinden daha çabuk çeken, idare edilen ve eşitsiz bir süreç de olmaktadır” (Thompson, 2008: 302). Şekil 1.1’deki verilere bakıldığında, tüm dünyada internet kullanıcılarının oranı 1992 yılında %0 ila 5 arasındayken, 2014 yılında bu oran %40’ları aştığı görülmektedir. Rakamlardaki yüksek artışın yanı sıra, %40’lık oran, hâlihazırda dünya nüfusunun yarıdan fazlasının internete erişiminin olmadığını göstermektedir. Bununla beraber mevcut %40 da eşit bir şekilde dağılmış değildir. İnternet World Stats’ın verilerine göre, Kuzey Amerika nüfusunun %89’u, Avrupa nüfusunun %73,9’u internete erişim sağlayabiliyorken Asya nüfusunun %43,6’sı, Afrika nüfusunun ise yalnızca %28,1’i internete ulaşabilmektedir⁴. Her ne kadar küreselleşmiş bir medya ve iletişim açısından söz ediliyor olsa da bu süreçlerin batı merkezli bir şekilde yürütüldüğü aşikârdır⁵. Bugün ABD menşeli TV programları, Hollywood filmleri, Amerikan medyası, batıdan üretilip yayılmış romanlar/kitaplar üzerinden gelişmemiş ve hatta gelişmekte olan ülkelerin kültürleri şekillendirildiği bir “medya emperyalizmi” (media imperialism) yaratılmış durumdadır (Ritzer, 2010: 284).

⁴ <http://www.internetworldstats.com/stats.htm> (erişim tarihi: 12.07.2016)

⁵ Tüm bu niteliksel ve niceliksel olguları ortaya koyulurken, Castells’in de ifade ettiği gibi, karşı hareketlerin de önünü açabilecek gelişmeler olarak tanımlanması gereklidir. Zira bunun emareleri zaman zaman ortaya çıkabilmektedir. Harvey’in aktardığı üzere, Meksika’da başlayan Zapatista Hareketi’nin internet üzerinden yürüttüğü mücadele yeni iletişim teknolojileri ile neoliberalizm karşıtı hareketin mümkün olduğunu göstermektedir. Nike firmasının Uzakdoğu’daki fabrikalarındaki gayri insani şartları dünyaya göstermek noktasında, internet etkin olarak kullanılmıştır (2011: 97-98). Yine de büyük holding ve devletlerin yeni teknolojileri kullanım kapasiteleri ile muhalif güçlerin kapasitesi karşılaştırıldığında, devasa bir fark görülmektedir.

Teknolojik gelişme ile ulaşım alanında da muazzam bir hızlanma söz konusudur. Elbette mesafelerin daralmasının, ulaşım zamanının kısalmaya başlaması son 50 yıla başladığı iddia edilemez. Fakat bu kısalmanın son yıllardaki hızlı artışını da görmezden gelmek mümkün değildir. Marco Polo Avrasya'yı yıllarca süren bir yolculuk sonucunda kat edebilmiştir. Buna karşın 1850 yılında Güney Doğu Asya ve Kuzey Batı Avrupa arası mesafe 59 güne düşmüştür (Scholte, 2008: 110). Bugün ise bu mesafeler saatlerle ifade edilebilecek zaman aralıklarında ulaşılabilir hale gelmektedir. Mesafelerin daralması ve maliyetlerin düşmesi mal ve hizmetlerin dünyanın dört bir yanına yayılmasının önünü açmıştır. Buda, küreselleşmenin bir diğer bileşeni olarak ele alınacak olan ÇUŞ'ların dünyaya yayılmasının önünü açan önemli bir gelişme olmuştur. Bauman'ın ifade ettiği şekliyle, "geç modern dönemin kapitalistleri ve arsa spekülâtörleri, artık akışkan olan kaynaklarının kazandırdığı yeni hareket kabiliyeti sayesinde, onları riayete zorlayacak kadar sahici –katı, sert, dirençli-sınırlamalarla karşılaşmamaktadır" (2012: 18).

Teknolojik ilerleme, iletişim ve ulaşım imkânlarındaki muazzam artış aynı zamanda problemlerin de küreselleşmesinin ve aynı hızda yayılmasının önünü açtı. Çevre sorunları, illegal göç, kaçakçılık, terörizm ve hatta ekonomik ve politik krizler hızla küresel bir boyut kazandı. Beck'e göre "modernite sürecinde üretici güçlerin katlanarak büyümesiyle birlikte tehlikeler ve potansiyel tehditler" (2011: 21) ortaya çıkmış ve beraberinde bir "risk toplumu" yaratmıştır (2011: 8). Bunun yanında Giddens küreselleşmeyi modernitenin dünya çapında yayılması olarak tanımlamıştır. Modernitenin getirdiği ilişkiler tüm dünyaya hızla yayılmaktadır (Robinson, 2007: 138). Beck'in modernitenin getirdiği riskler yaklaşımı, Giddens'in küreselleşmeyi modernitenin yayılması olarak tarifi üzerinden okunduğunda, küreselleşme sürecinin devasa riskleri tüm dünyaya hızla yaydığı söylenebilir. Bu bağlamda konuya ilişkin en belirgin örnekler çevre konusunda ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme ve çevre konusunu beraber ele alan Keohane ve Nye, çevre ile ilgili meselelerin hızla yayılmasını "çevresel küreselcilik" olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu çevre ve insan üzerinde tahribat yapabilecek zararlı patojen, kimyasal ve genetik materyallerin deniz ve ya hava üzerinden uzak mesafelere taşınması anlamına gelmektedir. Her ne kadar doğal sebepler de bunun bir nedenini oluştursa da bu genel olarak insan müdahalesinin bir sonucudur. En bilinen örneklerinden bir tanesi ise 1970'lerde Güney Afrika'da ortaya çıkıp daha sonra dünyanın dört bir yanına yayılan AIDS hastalığıdır (2008: 99).

İkinci olarak küreselleşme, kültürlerin yakınlaşıp ve kültürel tek tipleşme eğilimi gösterirken aynı zamanda çatışmaları da getirdiği çelişkili sonuçları doğurmaktadır (Marini ve Mooney, 2006: 92). Teknolojik imkân, mal ve hizmetlerin küreselleşmesi üzerinden kültürel

tek tipleşmeyi anlamlandırmak mümkündür. Fakat aynı anda bu sürecin kültür/kimlik üzerinden ayrışmaları nasıl derinleştirdiği tartışmalı bir meseledir. Smith kitabında, nasıl oldu da küreselleşen ve tek bir düzleme inmekte olan bir dünyada, kendimizi etnik ve milliyetçi çatışmaların içerisinde bulduğumuzun (2002: xv-xvi) cevabını aramaktadır. Huntington (2016)'nın meşhur tezi “medeniyetler çatışması” yaklaşımına göre, SSCB'nin dağılmasıyla kapanan iki kutuplu dünya döneminin (Soğuk Savaş Dönemi) ardından, dünya artık küreselleşme ile yakınlaşmış kültürler arasındaki çatışmaya sahne olacaktır⁶. Tomlinson küreselleşme ve kimlik arasındaki ilişkiyi bir adım ileriye götürerek, küreselleşmenin kültürel kimlikleri yok etmek şöyle dursun yerel kimliklerin ortaya çıkmasının nedeni olduğunu ifade eder (2008:320). Ona göre kimlik, moderniteyle birlikte anlamlı hale gelmiş, pratikleri kurumsallaşmış ve düzenlenmiş bir olgudur (2008: 323-324) ve küreselleşme de esasında modernitenin küreselleşmesi, dolayısıyla kimlik olgusunun dünyaya yayılmasının nedenidir (2008: 323). Her ne kadar başka perspektifler üzerinden inşa edilmiş ve tartışmalı bir hal almışsa da, küreselleşmenin beraberinde kültürel/din temelli ayrılıkları belirginleştirdiği ortadadır (Robins, 2008: 289).

Bilgi teknolojileri sayesinde oluşan piyasalar arasındaki akışkanlık ve hemhalk krizlerinde küreselleşmesinin önünü açmaktadır. Tayland'da başlayan 1997 krizinin, öncelikle Endonezya ve Güney Kore'de yarattığı mali panik⁷, IMF gibi kurumların acilen seferber olmasına neden olması, küresel kurumlara dair güven kaybının yarattığı türbölans, Rusya'nın borç krizinin yönetilememesi gibi yarattığı domino etkisi, entegre edilmiş ekonomik sistemin beraberinde yerel krizlerin küresel boyutlara taşındığının belirgin örneklerinden biridir (Keohane ve Nye Jr., 2008: 101).

Son olarak teknolojik gelişmeler, sistemin ihtiyaç duyduğu iş gücünün niteliğini de değiştirmiştir. Katma değeri yüksek olan teknoloji temelli ürünlerin ticareti hızlanmış ve dünya ticaretinin büyüyen bir parçası haline gelmiştir. İleri teknoloji ürünlerinin üretimi ise nitelikli/yüksek eğitilmiş işgücüne⁸ olan ihtiyacı arttırmıştır. Teknoloji temelli üretim artarken aynı zamanda endüstriyel üretimin daha ucuz emek gücü arayışı neticesinde gelişmemiş

⁶ Edward Said ise Huntington'ın bu tezini, uygarlıkları, kimlik ve köklükleri olmadıkları biçimlerde tanımladığı, bu kültürlerin binlerce yıldır birbiri ile olan etkileşimini ve iç içe oluşunu görmezden geldiğini öne sürer ve tezini keyfi olarak kurguladığını ifade ederek şiddetle eleştirir (2007: 110).

⁷Harvey'in aktardığı üzere, 1997-8 Asya krizi sırasında korumacı politikaları sürdüren devletler, serbest piyasaya geçmiş olan ülkelere göre daha az etkilenmiştir (2015: 80).

⁸Sennet, kapitalizmin yeni koşullarının çalışanların profillerinde ve hatta karakterlerinde dönüşümü beraberinde getirdiğini öne sürer. Yeni sistem işçilerden “seri hareket etmeleri, değişime hazır olmaları, sürekli olarak risk almaları, düzenlemelere ve formel prosedürlere giderek daha az bağlı kalmaları isteniyor” (2013: 9). Teknolojik dönüşümlere, yeni koşul ve kurallara uyum sağlayabilmek (esnek olabilmek) işgücü piyasasında var olabilmenin yeni koşulu haline gelmektedir. Tüm bu şartlar ise sadece risk alabilen (2013: 93), esnek çalışabilmenin gerektirdiği fiziksel ve ruhsal enerjiye sahip olan (2013: 103) ve yüksek ihtimalle içine düşülecek olan başarısızlık karşısında alternatifler/çözümler bulabilen (2013: 131-151) bireylerin ayakta kalabildiği bir işgücü piyasası yaratmıştır.

ülkelere kayışı, özellikle gelişmiş ülkelerde, vasıfsız işgücünün işlerini kaybetmesine neden olmuştur (Akyüz vd., 2007: 159-160). Sonuç olarak, talep edilen işgücü profilindeki değişim, belli bir iş alanı yaratmışsa da; ileriki bölümlerde ele alınacak olan sermayenin ve endüstrinin hareketliliğindeki artışla beraber düşünüldüğünde yarattığı iş imkânlarından daha büyük işsizliğe neden olmuştur.

1.1.1.2.Küresel Kurumlar

Elbette küreselleşmenin teknolojik gelişmenin yarattığı doğal bir sistem olduğunu öne sürmek mümkün değildir. Tüm bu gelişmeler, küresel olarak inşa edilmiş politik bir düzlem olmaksızın ortaya çıkamazdı. Özellikle mal ve hizmetlerin serbestçe dolaşımının mümkün olabilmesi ancak ulus devletlerin gümrük engellerini kaldırması ile ortaya çıkabilmiştir. Bu noktada küresel, politik ve ekonomik dönüşümler Bretton Wood sisteminin⁹ üç kurumu olan IMF¹⁰, WTO¹¹ ve WB¹² eliyle organize edilmektedir. 1970lerden itibaren “IMF ve Dünya Bankası’nın ekonomik gündemi, dünyadaki piyasaların bütünleştirilmesi ve serbestleştirilmesi için neoliberal çıkarların birbiriyle uyumlaştırılması olmuştur” (Steger, 2013: 79). Bu kurumlar serbest ticaret, büyüme, özgürlük, karşılıklılık gibi liberal değerler söylem ve vaatlerle rıza oluşturmaya çalışırken, buna direnen ülkelere yapısal uyum, borçlandırma, acı reçete ve sistemin dışında bırakma gibi cezalandırıcı ve zora dayanan yöntemlerle dönüşümü

⁹ İkinci Dünya Savaşı ve Büyük Buhran’ın yıkıcı etkilerini ortadan kaldırmak için savaş sonrası tam istihdam politikaları ve kalkınmacılık anlayışı hâkim hale geldi. Keynesyen/Refah Devleti uygulamaları ülke içerisinde toplumsal bir uyumu, dışarıda ise küresel kurumların işlevlerine bağlı olarak yükselmiştir. Bretton Wood sistemi, Keynesyen/Refah Devleti uygulamalarının küresel çapta düzenlendiği sistemdir. 1930’larda finansal düzensizlikler ve yıkıcı rekabetin önüne geçmek ve güvenilir düzenleyici politikaları öngören sistem eliyle, küresel ticaretin (GATT eliyle), küresel finansın (IMF ve DB eliyle) düzenlemesi amaçlanmıştır. Sistem yirmi yıl kadar işlemekle birlikte, 1970’lerdeki petrol krizi neticesinde çökmüştür. Fakat sistemin birleşenlerinden olan IMF, DB ve DTÖ kurumları işlevleri değişmekle birlikte varlıkları devam ettirilmiştir (Gilpin, 2013: 166-170; Radice, 2014: 160; Harvey, 2015: 18; Rodrik, 2011: 60-63).

¹⁰ IMF, Bretton Wood sistemi içerisinde 1945’te küresel para politikalarını düzenlemek için kurulmuş küresel bir kurumdur. 189 ülkenin üyesi olduğu IMF işlevleri özetle; küresel para işbirliklerini güçlendirmek, finansal istikrarı kontrol etmek, uluslararası ticareti kolaylaştırmak, işgücü piyasasında imkânlar yaratmak, sürdürülebilir büyümeyi sağlamak ve dünya çapında yoksulluğu düşürmek olarak tanımlanmaktadır. <http://www.imf.org/external/about.htm> (erişim tarihi: 03.02.2017)

¹¹ WTO esasen 1948 yılında GATT adı altında kurulmuştur. Esas işlevi gümrük bariyerlerinin düşürülmesi, küresel adil ticaret sisteminin oluşturulması ve diğer ticari engellerin ortadan kaldırılması olarak tanımlanmıştır. (Gilpin, 2013: 236-237). GATT’ın, 1997 yılında gerçekleştirilen Uruguay Turu’nda ismi ve yapısı değiştirilerek DTÖ haline getirilmiştir. Bu turda DTÖ’nün temel hedefleri kurucu anlaşmalar ile belirlenmiştir. Bu bağlamda; “WTO’ya bağlı ülkeler kendi aralarında, hizmetlerin serbest dolaşımına (General Agreement in Trade in Services, GATS), tarım piyasasının kurallarına (Agreement on Agriculture, AOA) ve düşünsel mülkiyetin korunmasına (Agreement on Trade-Related Aspect of Intellectual Property Rights, TRIP) dair anlaşmaya varmışlardır” (Fülberth, 2011: 275). Bu bakımdan “1995 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) de neoliberal küresel düzenin kurumsal yapısının temel taşlarından birini oluşturdu” (Şenses, 2004: 3).

¹² WB, 1944 yılında Bretton Wood sisteminin bir diğer kurumudur. Misyonunu dünya çapında fakirliği azaltmak olarak tanımlayan DB, bu misyonu ülkelere düşük veya sıfır faizli krediler sağlamak, dünya çapında eğitim, sağlık, altyapı, finans, sektörel destekler sağlayarak gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. <http://www.worldbank.org/en/about/what-we-do> (erişim tarihi: 03.02.2017)

dayatmaktadır. Sistemin işleyişini kavrayabilmek açısından bu yöntemlerin açıklanması önemlidir.

Neoliberal küreselleşme söylemleri dünyanın farklı yerlerinde karşılık bulabilmiştir. Serbest piyasanın ve ticaretin beraberinde kalkınmayı getireceği yaklaşımı pek çok ülkede cezp edici bir karşılık yaratmıştır. Özellikle SSCB'nin çöküşü ile tüm dünyaya yayılan liberal zafer havası, 1970'lerdeki ekonomik ve sosyal krize ve neoliberal çözüm yollarına karşı solun güçlü bir karşılık/alternatif üretememesi, Margaret Thatcher'ın ifade ettiği, neoliberal politikaları kast ederek "başka bir yol yok" (Munck, 2003: 495) anlayışını hâkim kılmıştır. Bu söylemler bazı ülkelerde karşılık bulmuş ve buralarda neoliberal uygulamalar hayat bulmuştur.

Gerçekten de küresel kapitalist sistemin yarattığı eşitsiz gelişme göz önüne alındığında, küresel/neoliberal politikaların tüm devletler için aynı etkiyi yarattığını söylemek mümkün değildir. Hindistan ve Meksika gibi gelişmekte olan ülkelerin küresel dünya ile bütünleşmeleri, ülkedeki sınıf ve yönetici bloklarının, bu bütünleşmeyi kendi çıkarlarına uygun görmeleri ile olmuştur (Colâs, 2014: 137; Shaikh, 2014: 89; Saad-Filho, 2014: 194-195; Harvey, 2011: 89). Küresel sistemle bütünleşmeyi kendi çıkarlarına uygun olduğunu inanan yöneticiler, küresel kurumlar ve organizasyonlara katılmayı kendilerine amaç bildi. Serbest piyasaya uygulamaları ile uyumlu hale gelmek, "sermaye piyasalarının açılması, IMF ve WTO'nun üyelik koşulları" (Harvey, 2015: 80) olduğu için yapısal dönüşümlerini hızla gerçekleştirdiler.

IMF'in, WTO'nun ve WB'ın küreselleşmenin ve neoliberal politikaların derinleşmesindeki esas rolü ise zorlayıcı araçları kullanarak politikaları uygulamakta, gönülsüz ülkeleri değişime zorlamaktır. Bazı gelişmekte olan ülkelerdeki gönüllü geçişler dışarıda bırakılırsa, dünyanın geri kalmış bölgelerindeki ülkelerin zor yoluyla sistemleri dönüştürülmüştür. Bu zora dayanan araçların başında ise, borçlandırma, kriz ve yapısal uyum paketleri (YUP) gelmektedir.

1970 Petrol Krizi, 1997 Asya krizi ve pek çok ülkede farklı zamanlarda ortaya çıkan daha ulusal çapta olan krizler bu ülkeler için oldukça zor koşullar yaratmıştır. Ülkelerin bu zor koşullardan çıkabilmesi için ihtiyaç duyduğu sıcak para/döviz küresel kurumlar tarafından karşılanmaktadır fakat bu belli şartlara tabidir.

"Seksenli yılların başında bu bölgeleri vuran borç krizi nedeniyle önem kazanan bu kurumlar, tüm güçlerini borçlu ülkelerin ekonomi politikalarında ve iktisadi kurumlarında reform yapılması için kullanmışlardır; bu reformun da amacı gayet açık olarak piyasa ekonomisi mantığını yaymaktır" (Adda, 2007: 9).

Çevre ülkelerinin 1980’lerde içerisine düştüğü borç krizi ile beraber YUP gündeme gelmiştir. YUP kapsamındaki yapısal dönüşümleri gerçekleştirmek, borç krizi içerisindeki ülkelerin yardım ve destek alabilmesinin zorunlu ve birincil koşulu olarak sunuldu (Colàs, 2014: 136). Bu sayede “uluslararası borçların getirdiği disiplinle daha zayıf kapitalist ekonomileri de neoliberal yeniden yapılandırmaya tabi kıldı” (Colàs, 2014: 132). Yardımlar, zor durumdaki ülkelerin neoliberal/küresel dönüşümlerini gerçekleştirmek için YUP’ni hayata geçirmek karşılığında verilen bir rüşvet görünümü taşımaktadır. Kriz ve borç batağından kurtarılmanın şartı küresel/neoliberal sistem içerisinde yer almak, eğer bu sistemin gerektirdiği şartları taşıyamıyorsa, IMF ve WB gibi kurumların hazırladığı YUP hayata geçirilerek, gerekli koşulların yaratılmasıdır (Saad-Filho, 2014: 194).

Görülen o ki, küreselleşmenin yaygın olan itici güçleri borçlandırma ve YUP’dur¹³. Küresel kurumlar eliyle “dövizle borçlanma, borç alan ülke için üretim aygıtlarını dünya pazarına uygun hale getirme zorunluluğu yaratır” (Adda, 2007: 133). Pazar koşullarına uyum sağlanmaması ise, kredi sisteminden dışlanmak anlamına gelmektedir. Küreselleşme, bu bağlamda piyasa mantığının tüm dünyaya yayılması anlamına gelmektedir. Yani “küreselleşen liberalizmdir” (Savran, 2008: 155). Fakat serbest ticaret olgusu, ülkelerin eşitsiz konumları göz önüne alındığında taraflar açısından kazanç getirmeyecektir. Ticaret açıkları veren (ithalatı ihracatından büyük olan) ülkeler zaman içinde döviz açığı verecektir. Bunun beraberinde borçlanmayı getireceği açıktır (Shaikh, 2014: 88). Borç ve krizden kurtuluşun çaresi olarak dayatılan YUP, eşitsiz gelişme şartlarını derinleştirip yeni borç ve kriz sarmalı yaratmaktadır. Bu bakımdan dayatılan, çözüm görünümü altında eşitsizliğin derinleştirilmesidir.

1.1.1.3.Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ)

ÇUŞ’ların küreselleşmenin nedeni mi, sonucu mu yoksa bu ikisinin iç içe geçtiği sürecin mi ürünü olduğu konusu üzerine tartışmalar oldukça yaygındır. Bunun ötesinde geline nokta ÇUŞ’ların, küresel süreçler içerisindeki güçlü rolü¹⁴ üzerinde büyük oranda

¹³Saad-Filho, 2005 yılı öncesi yirmi yıl içerisinde, yaklaşık yüze yakın yoksul ülkenin buna benzer en az bir programı kabul etmek zorunda kaldığını belirtir (2014: 194). Bu veri ışığında anlaşılmaktadır ki küreselleşme ve neoliberal yayılma büyük oranda zora dayanan yöntemler ile gerçekleşmiştir.

¹⁴ Bu rolün en çarpıcı örneklerinden bir tanesi, küreselleşme ile iletişim teknolojileri arasında sıkça kurulan bağ düşünüldüğünde, medya sektörüdür. Küreselleşen iletişim, esasında medya holdinglerinin eliyle gerçekleşmiştir. Örneğin, 1989 yılında Time ve Warner şirketlerinin birleşmesi ile kurulan Time Warner şirketi, bugün Asya, Avrupa, Amerika kıtalarının pek çok yerinde faaliyet göstermektedir (Thompson, 2008: 302-303). Medya sektöründeki özelleştirmelerin önünün açılması (özellikle Avrupa ve Asya pazarlarında), yeni iletişim aygıtlarının doğuşu ve güçlü dağıtım ve üretim şebekelerinin yaratılması ile iletişim sektöründe küresel bir oligopolleşmeyi yaratmıştır. Bu şirketler karlarının büyük bir kısmını, kurdukları ülkelerin dışındaki pazarlardan (Örneğin; Disney şirketi gelirlerinin %21’ini, Sony %78.2’sini, Bertelsmann %72’sini dış pazarlardan elde etmektedir) elde etmektedir (McChesney, 2008: 311-313).

uzlaşa söz konusudur. Ulaşım ve iletişim maliyetlerindeki düşüş ve sermaye hareketliliğinin önünü açacak küresel/yerel politik düzenlemelerinin neticesinde ÇUŞ'lar, dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır. Bugün herhangi bir caddede gezerken Mcdonalds, Burger King, Sturbucks gibi kafe ve restoranları; bir süpermarkette Coca Cola, Danone vb. gıda ürünlerini; bir AVM'de Zara, Pull&Bear gibi kıyafet mağazalarına denk gelmek hayatın bir rutini haline gelmiştir. Satın aldığımız “paltonuz Türkiye’de, müzik seti Japonya’da, arabanız Kore’de üretilmiş olabilir” (Robins, 2008: 287). Geline süreçte ÇUŞ'ların günlük hayatımızın her noktasına girmiş olması kimseye garip gelmemekte ve nasıl/neden girdiğini sormak ise, sadece akademik/politik/ekonomik çalışmalarla sınırlı kalmaktadır.

Gilpin, ÇUŞ'ların ayırt edici özelliklerini şu şekilde tanımlar:

“Bir ÇUŞ; mülkiyeti, yönetimi, üretimi ve satış faaliyetleri birçok ulusal yargı bölgesine yayılmış olan oligopolcü şirket eğilimindedir. Diğer ülkelerde bir demet yardımcı kuruluşu olmakla birlikte tepe yönetimi bir ülkededir. Şirketin temel prensibi, dünya pazarına en düşük maliyetli ürün sağlamaktır; bu amaç, üretim faaliyetleri için en verimli yerlerin elde edilmesi ya da ev sahibi ülkenin sağlayacağı vergi muafiyeti ile başarılabilir” (2013: 285).

Bu bakımdan ÇUŞ sermaye bulunduğu ülkenin sosyal düzeninin sağlanması için gerekli olan maliyeti paylaşmak durumunda değildir. “Artık demir almış olan ve kısa vadede ya da ikazda bile bulunmadan taşınabilen güç, sömürmekte ve bu sömürünün sonuçlarından sıyrılmakta özgürdür” (Bauman, 2012: 16-17). ÇUŞ, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ile üretim maliyetinin ve denetimin düşük olduğu ülkelerde¹⁵ yatırımlar gerçekleştirmektedir.

ÇUŞ sayısındaki artış¹⁶ ve elde ettikleri bu avantajlar beraberinde muazzam bir sermaye birikimini getirmiştir. Tablo 1.2.de de görüldüğü üzere, bugün “birçok ÇUŞ aşırı derecede güçlü kuruluşlar olup Birleşmiş Milletlere üye birçok devletten daha fazla kaynağa sahiptir” (Gilpin, 2013: 284). Bugünün dünyasında “gelişmekte olan ülkelerin çoğunun GSYİH’i ve haliyle kamu bütçelerinin orta boy bir uluslararası şirketten daha küçük olması bu durumda olağan bir olgu” (İnsel, 2001: 31).

¹⁵ Doğrudan yatırımların denetimi Güney Kore ve Tayvan gibi büyüme grafiği istikrarlı ülkelerde güçlü bir şekilde yapılabilmektedir. Fakat pek çok Afrika ülkesi için aynı durumdan bahsetmek mümkün değildir. Bu bölgelere doğrudan yatırım yapan ÇUŞ, denetimsiz bir şekilde ülke kaynaklarını kullanmaktadırlar (Adda, 2007: 132).

¹⁶ Çok uluslu şirketlerin sayısı “1970 yılında 7000 iken 2000 yılında 50000’e yükselmiştir” (Steger, 2013: 73).

Tablo 1.1. Bazı ÇUŞ'ların Kazançları İle Ülkelerin GSYH'nın Karşılaştırılması

Sıra	Şirket	Kazanç (milyon \$)	Karşılaştırılan Ülke (ler)	GSYH (milyon \$)
1	Wal-Mart (ABD)	378,824 \$	Belçika	375,300 \$
2	Exxon Mobil (ABD)	372,824 \$	İsviçre ve Letonya	371,200 \$
3	RoyalDutch/Shell (İngiltere/Hollanda)	355,782 \$	Malezya	351,200 \$
4	BP British Petroleum (İngiltere)	291,438 \$	Nijerya ve Honduras	289,400 \$
5	Toyota Motor (Japonya)	230,201 \$	Portekiz	231,100 \$
6	Chevron	210,783 \$	Bangladeş	211,400 \$
7	ING Group	201,516 \$	Peru	200,900 \$
8	Total (Fransa)	187,280 \$	İrlanda ve Fas	185,400 \$
9	General Motor (ABD)	182,347 \$	Finlandiya	183,900 \$
10	ConocoPhillips	178,558 \$	Macaristan	175,600 \$

Kaynak: Fortune Dergisi'nden aktaran Schaefer, 2013: 225

Görülmektedir ki küreselleşme dünya genelinde eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Sınırlı sayıdaki birkaç kişiye ait şirketlerin milyonlarca kişinin yaşadığı ülkelerin toplam gelirlerini aşıyor oluşu, kaynakların dağılımındaki eşitsizliğin derinleştiğini göstermektedir. Bu eşitsizlik süreci içerisinde “dünya kapitalizmi ulusal kapitalizmlerin toplamı olmaktan çıkmakta, gerçekten bütün dünyada birden karar veren, her ülkeyi potansiyel üretim alanı ve pazar olarak gören, kendi hareketliliğine engel tanımayan şirketlerin oluşturduğu bir sisteme dönüşmektedir” (Keyder, 1993: 19).

Bu sınır tanımazlığın önünü açan, küresel sistemle bütünleşen ve ÇUŞ'lara kapılarını açan ülkeler, bu kararlarını özgürce/demokratik bir şekilde almamış, bir önceki bölümde de değinildiği üzere yoksulluk, borç, kriz içerisinde bırakılıp dönüşümü dayatılarak gerçekleştirilmiştir. ÇUŞ'lara kapılarını açan bu ülkelerde devlet bunların lehine küçülürken, içerideki toplumsal unsurları bastırmak noktasında kapasitesini arttırmıştır. İletişim, ulaşım, hareketlilik ile özdeşleştirilen küreselleşen dünyada, bunlara erişim hala sınırlı ve eşitsizdir. Ucuz emeğe ulaşabilmenin yolu ulusal sınırlar içerisine hapsedilmiş, küreselleşme hareketliliğinin önüne geçilmiş bir işgücü¹⁷ ile mümkündür. Bu bakımdan, küresel dönüşümleri anlayabilmek için, küreselleşmeyi ulusal/yerel düzeydeki süreçlerle birlikte ele almayı gerektirmektedir.

¹⁷ Sermayenin ucuz iş gücüne ulaşabilmesinin iki önemli ayağı vardır. Birincisi, sermayenin akışkanlığında güçlü bir artışken, ikincisi ise emeğin hareketsizliğidir. Yani sermaye ülkeler, kıtalar arasında neredeyse sınırsız bir şekilde gezinebilirken, emek/iş gücü çoğu zaman illegal göç dışında ulusal sınırlar içerisinde kısıp kalmış durumdadır. Bunun anlamı emeğin kendi ülkesindeki kötü çalışma şartlarına mahkûm kalması ve sermayenin bu şartların içerisindeki işgücüne ulaşabilmesi demektir. Ancak bu şartlar sağlandığı zaman ÇUŞ üretim maliyetlerini düşürebilmesi mümkün olabilmektedir (Emanuel'den aktaran Amin, 1997: 230-231).

1.2. Küreselleşme ve Neoliberalizm

Tüm bu gelişmelerin var olabilmesi, teknolojik imkânların yanı sıra sosyal ve politik düzenlemelere bağlıdır. Zira ele alının bütün süreçler en nihayetinde gündelik yaşamın akışı içerisinde cereyan etmektedir. Dolayısıyla küresel politika ve süreçleri, bunları mümkün kılan ulusal/yerel düzenlemeler ile bir arada ele alınmalıdır. Bu bakımdan gerek YUP içerdiği dönüşümler gerek küresel sistem ile bütünleşmeyi mümkün kılan uygulamalar, yerel/ulusal düzeyde neoliberal politikalar olarak ortaya çıkmaktadır. Neoliberal politikalar ile küreselleşme arasındaki ilişkiyi bu bağlamda iç içe geçmiş olarak ele almak mümkündür.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yirmi sene boyunca, kapitalizmin düzen altında tutulduğu Keynesyen politikalar/Refah Devleti¹⁸ sistemi hâkim olmuştur. Bu dönem boyunca reel ücretlerde önemli artış yaşanmış, sosyal haklar (emeklilik, sağlık, sendikal haklar gibi) büyük oranda devlet tarafından güvence altına alınmış, kitlesel üretim ve tüketim bağlamında ulusal kalkınma projeleri; küresel çapta da korumacı politikalar dönemin birikim sistemini oluşturmuştur. Bu süreç, 1970'teki petrol krizi ve Bretton Wood sisteminin çöküşü ile birlikte sona ermiştir. Neoliberal uygulamalar krizden çıkışın anahtarı olarak görülmüş ve tüm dünyaya hızla yayılmıştır (Akyüz vd., 2007: 154; Koray, 2011: 34). “1980'lere gelindiğinde, İngiltere başbakanı Margaret Thatcher ve ABD başkanı Ronald Reagan, Keynesçiliğe karşı neoliberal devrimin başını çektiler ve bilinçli bir şekilde küreselleşme kavramını dünya ekonomilerinin ‘liberalleşmesi’ ile ilişkilendirdiler” (Steger, 2013: 66). Pek çok düşünce kuruluşu, üniversite, okul, kilise, iktisatçı, toplumbilimci dünyanın içine düştüğü ekonomik ve sosyal krizin çözümünün ulusal ve ulusüstü alanlarda neoliberalizmin hâkim kılınması ile mümkün olduğuna dair görüşler, yayınlar, çalışmalar ve fikirler ortaya atılmıştır (Plehwe ve Walpen, 2006: 44; Harvey, 2015: 48). Kısa süre içerisinde neoliberal bakış açısı sadece gelişmiş merkez ülkelerde değil, dünyanın pek çok farklı yerlerindeki entelektüel camiada da kabul görmüştür¹⁹.

Hull'a göre neoliberal düşünce esasen iki temel üzerinde yükselmektedir. Birincisi, piyasanın, esasen serbest piyasanın, kaynakları kullanmak noktasında merkezi hükümet

¹⁸Keynesyen politikalar, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uygulanan politik iktisadi sistemdir. Politikalar John Maynard Keynes'in çalışmalarına dayandığı için aynı isimle anılmaktadır. Sistem kitlesel üretim ve tüketim üzerinden işlemekteydi. Uygulamaların en belirgin özelliği, işçi sınıfının örgütlü gücünün kabul edilmiş olmasıdır. Bu bakımdan sosyal güvenceler, sendikal haklar mevcut, çalışma koşulları belirli ve güvencelidir. Bunun yanında hastalık, yaşlılık, eğitim, sağlık vd. devlet tarafından karşılandığı sosyal devlet uygulamaları hâkimdir (Holloway, 2007; Briggs'den aktaran MacGregor, 2007: 236).

¹⁹Bohle ve Neunhöffer bu ideolojik zaferi Polanya örneğinde ele almışlar ve Polanya gibi eski sosyalist/ piyasa sosyalizmi deneyiminde gelmiş bir ülkenin, SSCB sonrası dönemde üçüncü bir yol üretmek yerine neden neoliberal piyasa ideolojisinin entelektüel camiada güçlü bir yer bulduğu sorusu üzerine odaklanmışlardır (2006: 89). Neoliberal ekonomi paketleri, IMF'in zorlayıcı uygulamaları, küresel bütünleşme söylemleri vb. bağlamlarda süslenmiş neoliberal ideolojik söylem (2006: 98-101), SSCB sonrası doğan küresel politik ortam içerisinde yer alabilmek adına sosyalizmi çağrıştıracak herhangi uygulama ve söylemden kaçınma arzusu (2006: 103) ile beraber, neoliberalizm entelektüel bir zemin kazanmıştır.

planlamalarından daha etkin olduğudur. İkinci ise yine birincisi ile bağlantılı olarak, merkezi planlamanın bireysel özgürlükleri kısıtlayıcı bir unsurdur (2006:141).“Neoliberal yaklaşıma göre devlet, piyasaların gelişimi ve sağlıklı bir şekilde işleyişi için bir engel olarak görülmektedir” (Akçay ve Türkay, 2006: 54). Dolayısıyla serbest piyasanın hâkim olması, devletin elini çekmesi bireysel özgürlüklerin önünün açılması için olmazsa olmaz olarak görülmektedir. Neoliberal yaklaşım, serbest piyasa koşullarının ve “piyasa toplumunun doğal bir oluşum olduğunu” (İslamoğlu, 2002: 20), ekonomik büyüme, teknik gelişme ve dağıtım ilişkilerinde en adil koşulları yaratacağını varsayar (Kotz, 2002: 1). Onlara göre “piyasalar etkindir, finansal yenilik riski onu en iyi üstlenebileceklerle aktarır, öz denetim en iyi şekilde çalışır, hükümet müdahalesi etkin değildir ve zararlıdır” (Rodrik, 2011: xii).

Bu kuramsal/felsefi yaklaşımın (neoliberal teorinin) doğuşu ve ilk örnekleri (“1947’de Avusturyalı ünlü siyaset felsefeci Friedrich von Hayek etrafında toplanarak” (Harvey, 2015: 27)) 1950’lerde yazılmış iken; yaklaşımın hayat bulması 1970’lerde, küresel çapta ise Washington Uzlaşması sonrası ortaya koyulmuştur. Washington uzlaşması, 3 kurumun (WB, IMF ve ABD Hazine Bakanlığı; daha sonra ise WTO ve Avrupa Merkez Bankası’nın katılımıyla genişlemiştir.) küresel krizi aşabilmek için yoksul ülkelere yönelik, neoliberalizm bağlamındaki, çözüm önerilerinin ortaya koyulduğu tasarıdır (Saad-Filho, 2014: 191; Deraniyagala, 2014; 169-170). Washington uzlaşmalarının temel prensipleri ise özetle şunlardı:

“ (i) mali disipline bağlılık, (ii) kamu harcamalarının yeniden yapılandırılması, kamu açıklarının ve ekonomide devletin rolünün en aza indirilmesi, (iii) vergi reformları, (iv) faiz oranlarının serbest bırakılması, (v) rekabetçi döviz kurlarının korunması, (vi) sıkı bir enflasyon kontrolü, (vii) ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, (viii) özelleştirme ve kuralsızlaştırma” (BSB, 2015: 93).

Aynı politikalar dünyanın farklı yerlerinde farklı yollardan uygulandı. AB içerisinde neoliberal uygulamalar 1991 Maastricht ve 1997 Amsterdam Antlaşmaları ile karara bağlanmıştır. Bu anlaşmalar neticesinde üye ülkelerde sosyal harcamalar kısılmış, özelleştirmeler yaygınlaştırılmış ve esnek çalışma şartları uygulamaya koyulmuştur (Savran, 2008: 123). Gelişmiş merkez ülkelerde durum böyle iken, çevredeki geri kalmış ülkeler ise genellikle, küresel kurumlar bölümünde açıklanan YUP sonucunda bu dönüşümü gerçekleştirmiştir. Neoliberal uygulamalar, küreselleşme kavramı üzerinden meşruiyet kazandırılmaktadır. Özelleştirmeler, kamusal değerlerin yıkımı, yabancı sermayeye kapıların açılması, küreselleşme söylemleri ile beraber yürümektedir. Bu bakımdan Colâs’ın ifadesiyle: “Küreselleşme, küresel ekonominin toplumsal-politik dinamiklerinin yanı sıra, yönetici sınıflarla kapitalist devletlerin siyasi otoritesine başvurularak açıklanması gereken bazı süreçleri de içeren, çok sayıda farklı süreci kucaklayan betimleyici bir terimdir” (2014: 124).

Scholte'e göre, neoliberalizm ile küreselleşme paralel olarak ilerlemiştir. Devletin kısıtlayıcı/korumacı gücünün aşınması, küreselliğin önünü açmıştır. Buna karşın, Scholte bu ikisi arasında ayrıma gitmektedir. Ona göre liberalleşme bir düzenleme konusu iken; küreselleşme bir coğrafya meselesidir (2008: 111). Öncelikle neoliberal uygulamalar, küreselleşme aygıtlarının (küresel kurumlar, ÇUŞ, kapitalist devlet, teknolojik imkân vd.) eliyle dünyanın dört bir yanına yayılmıştır. Küreselleşme, neoliberal birikim süreçlerinin dünyanın başka alanlarında var olabilmesinin önünü açarken, neoliberal politikaların baskın kılındığı ülkeler, “küresel köy”ün içerisine dâhil olabilmektedir. Öte yandan “neoliberalizm, 1970’lerin başlarında etkisini arttırdığında, küreselleşme süreçlerini daha ileriye doğru iten güç olmaya başladı” (Kotz, 2002: 14). Bu bağlamda kapitalizmin küreselleşmenin aldığı biçim özelleştirmelerin, piyasalaşmanın ve küresel piyasaların önünün açıldığı, korumacı ve ulusal sınırların aşındırıldığı neoliberal politikalar üzerinden şekillenmektedir. Bu bakımdan 1980 sonrası dönemde bir “neoliberal küreselleşmeden” (Şenses, 2004) bahsetmek mümkün görünmektedir. Özellikle bu bağlam içerisinde devletin rolü büyük önem arz eder. Süreç ancak neoliberal bir politika olarak “piyasaların egemen sınıflar lehine olacak biçimde devlet öncülüğünde çok taraflı bir yeniden düzenlenmesi” (Colâs, 2014: 124) ile tamamlanabilirdi. Neoliberal politikaların dayatılması yoluyla küreselleşmenin, esasen sermaye birikiminin önü açılmaya çalışılmakta, dışarıda kalmak için direnenler ise yukarıda değinilen mekanizmalar ile sistemin içerisine çekilmeye zorlanmaktadır.

1.3. Neoliberal Birikim Yöntemi Olarak Mülksüzleştirme

Neoliberal politikalar, yerel kaynakların (emekten doğal kaynaklara kadar) ulusal/küresel sermaye lehine yeniden dağıtılması, kısaca sermaye birikiminin yöntemleri, noktasında ele alınmalıdır. David Harvey, neoliberal dönemin birikim yöntemini “mülksüzleştirme yoluyla birikim” (2004b: 36) olarak tanımlar. En kısa tanımıyla mülksüzleştirme, birikim alanı içerisinde olmayan değerlerin, olguların, süreçlerin birer birikim nesnesine dönüştürülmesi ve geniş kitlelerin mülklerinden mülksüzleştirilerek bunların sermaye sınıfının mülkü haline getirilmesi anlamına gelmektedir. Harvey’in bu yaklaşımının temelleri ise iki kaynaktan beslenmektedir. Birincisi Karl Marx’ın “ilkel birikim”in yöntemi olarak tanımladığı “el koyma” süreçleridir. İkincisi ise Rosa Luxemburg’un, Marx’ın birikim şemasına karşı ortaya koyduğu eleştirel bakış açısıdır. Harvey, bu Luxemburg’un eleştirisi üzerinden, Marx’ın “el koyma” yaklaşımını revize eder ve neoliberal birikim yöntemini bunun üzerinden okur. Dolayısıyla, bir birikim yöntemi

olarak “mülksüzleştirmeyi” kavrayabilmek için öncelikle bu iki kaynağa eğilmek gerekmektedir.

1.3.1. Mülksüzleştirme: Teorik Temeller

Marx, feodalizmden kapitalizme geçişte ihtiyaç duyulan kaynakların zora dayanan bir “el koyma” süreci sonunda ortaya çıktığını ileri sürer ve bunu “ilkel birikim” olarak adlandırır. Marx ilkel birikimin kaynağını ve sonuçlarını şöyle ifade eder:

“Eski düzenin yok olması, bireylere ait ve dağınık üretim araçlarının toplumsal olarak yoğunlaşmış üretim araçları haline gelmesi ve dolayısıyla çok sayıda cüce mülkiyetin az sayıda dev mülkiyet halinde bir araya gelmesi, büyük halk kitlesinin topraklarından, geçim araçlarından ve emek aletlerinden yoksun kalarak mülksüzleşmesi, halk kitlesinin maruz kaldığı bu korkunç ve zorlu mülksüzleşme, sermayenin tarih öncesini oluşturur” (2013: 728).

Feodal toprak ilişkilerinin çözülmesi kırsal nüfusun bir bölümünü işsiz hale getirdi. İnsanlar kentlere göç ederek işçileştiler ve emeklerini satarak hayatta kalan topluluklar haline geldiler (Amin, 1997: 95). Yaşamlarını köyde idame ettiren ve devamında topraklarını, üretim araçlarını kaybeden kitleler kentlere göç etmeye başladı. Kentlerde makinelerin büyük çaplı üretimiyle rekabet edemeyen küçük üreticiler ve göç eden köylüler, piyasada emeklerini satmanın dışında hayatta kalma şansı olmayan kitleleri oluşturdular²⁰. Yerlerinden edilme ve el koyma süreçleri, hukuk ve şiddet araçlarıyla, dolayısıyla devlet eliyle mümkün olmuştur. Bu bağlamıyla birikim sürecinde “zor, başlı başına bir iktisadi güçtür” (Marx, 2013: 719).

Marx bu ilkel birikimi, kapitalist birikimin ilk hali olduğunu ifade eder ve sadece o anda görüldüğünü söyler. İlkel birikim ortaya çıktıktan sonra, sistem kendi dinamiklerine göre işler ve ilkel birikim süreci sonlanır. İlkel birikim yaklaşımı, kişilerin mülklerine el koyulması, kapitalizmin dışında kalan değerleri kapitalizmin içerisine çekme noktasında Harvey’in yaklaşımının bir ayağını oluşturur.

Luxemburg, Marx’ın sadece emek ve sermaye arasında analiz ettiği ilişkiyi eksik olarak tanımlar (1984: 25-30). Marx’ın kapitalist ilişkileri sadece sermayenin gelirlerinin, çalıştırdığı emeğin sömürü üzerinden analizi, sürecin tamamını açıklamaz. Buna ek olarak “artı-değerin realizasyonu birincil koşul olarak kapitalist toplum dışında alıcı kesimlerin varlığını gerektirir” (Luxemburg, 1984: 29). Luxemburg artı değer realizasyonunun zorluğuna ve bunun gerçekleştirilebilmesi için kapitalist olmayan alanların piyasa ilişkileri içerisine çekilmesinin zorunluluğunu vurgular. Bu zeminde hem kapitalizmin emperyalist

²⁰ İşçi sınıfının doğuşu ile ilgili politik ve iktisadi dönüşüm süreçleri ile ilgili ayrıntılı yaklaşım için bkz. Polanyi (2010). İngiltere’de işçi sınıfı oluşumunu, tarihsel süreçler ve gündelik pratikler/ilişkilerin sentezi bağlamında bir analiz için bkz. Thompson (2004).

aşamasını hem de sistemin çöküşü üzerine varsayımlarını inşa eder²¹ (Mandel, 2008: 57). Sermaye “aşırı birikim krizlerini” kapitalist olmayan dünya üzerinde genişleyip kendisini yeniden üreterek aşar. Bu nedenle sürekli bir yeni alan bulma/yaratma zorunluluğu içerisindedir. Bu nokta da Harvey’in yaklaşımının ikinci ayağını oluşturmaktadır.

Harvey, Marx’ın ilkel birikim yaklaşımını ele alır ve ilkel birikimin tarihin belli bir anında var olduğu, işlevini gerçekleştirdikten sonra ortadan kalktığı görüşünün sorunlu olduğunu ifade eder. Luxemburg’un birikim ile kapitalist olmayan alanlar arasında kurduğu bağıntı üzerinden “el koyma” meselesini yeniden formüle eder (2012a: 321-323). Buna göre, kapitalizm içine girdiği aşmak için sürekli olarak kapitalist olmayan değerleri, alanları, kaynakları kapitalizmin birikim nesnesi haline dönüştürmelidir. Harvey, bu yaklaşım üzerinden, neoliberal dönemin birikim yönteminin “mülksüzleştirme yoluyla birikim” olarak tanımlar ve sürecin bileşenlerini şöyle özetler:

“ (1) toprağın metalaşması ve özelleştirilmesi sonucunda köylü nüfusun zorla topraklarından sürülmesi (yakın zamanda Meksika ve Hindistan’da olduğu gibi) (2) mülkiyet haklarının çeşitli biçimlerinin (kamusal, kolektif, devlete ait vb.) yalnızca özel mülkiyet haklarına dönüştürülmesi (3) Doğal kaynaklar ve ortak alanlarla ilgili hakların baskılanması (4) işgücünün metalaştırılması ve üretim ve tüketime alternatif (yerli) biçimlerinin baskılanması (5) servetin tahsisatının (doğal kaynaklar da dâhil) sömürgeci, yeni sömürgeci ve emperyal süreçleri (6) özellikle toprağın takası ve vergilendirilmesinin parasallaştırılması (7) köle ticareti (özellikle seks endüstrisi içinde devam etmektedir) (8) aşırı faiz, ulusal borç ve hepsinden daha yıkıcısı, ilkel birikimin radikal bir aracı olarak kredi sisteminin kullanılması” (2012d: 80).

Neoliberal dönemde mülksüzleştirme, kendine has yöntem ve araçlara sahiptir. Esasında bu araçlar, neoliberal dönemi diğer dönemlerden ayırt eden taraflarını da ifade etmektedir.

1.3.2. Küresel Mülksüzleştirmenin Araçları

Harvey (2015) mülksüzleştirme yoluyla birikimin dört yöntemini tanımlar:

Birincisi, “*özelleştirme ve metalaştırma*”dır. Kamusal alana ait yatırımların, kurumların, değerlerin, kaynakların vd. özelleştirilerek özel kişilere satılması neoliberal uygulamaların en görünür olanlarından. Bir birikim nesnesi olmayan pek çok alan hızla birikimin konusu haline getirilmektedir. Bu süreçte ise

“Özelleştirmeyi, serbest ticareti, ihracata dayalı büyümeyi, finansal sermaye hareketliliğini, emek piyasasının düzenlemelerden arındırılmasını ve makro iktisadi kemer sıkma politikalarını savunan “Washington uzlaşması” uluslararası iktisat politikasında egemen hale geldi” (Palley, 2007: 51).

²¹Mandel, Luxemburg, Otto Bauer ve daha sonra onları takip eden Leon Sartre, Paul Sweezy gibi teorisyenlerin, kapitalist krizi, eksik tüketimden doğan krizler olarak tanımlayan yaklaşımları reddeder. Ayrıntılı analiz için bkz. (Mandel, 2008: 58-60)

Özelleştirme süreci içerisinde, sosyal güvenlik hizmetleri (emeklilik, eğitim, sağlık vd.), ortaya çıkışları itibarıyla piyasanın yıkıcılığı karşısında bireyi korumak için oluşturulmuş sistemler iken, bu hizmetlerin gerçekleştirilmesini özel şirketlere, bankalara devredilmekte ve birer birikim nesnesi haline dönüştürülmektedir²² (Harvey, 2015: 169). Bu yolla, “kapitalist olmayan (bu durumda devlet ve kolektif) mülkiyet, kapitalizme dönüştürülmüştü” (Fülberth, 2011: 289). Harvey’e göre;

“Şimdiye kadar kamu hizmeti gören varlıkların şirketleşmesi ve özelleştirilmesi (örneğin üniversiteler), her türden kamu hizmetinin (su, elektrik, telefon gibi) özelleştirilmesi akımının dünyayı sarması, "ortak mülkiyetin" yeni bir "çevrelenme" akımına maruz kaldığının göstergesidir” (2004a: 123).

Çalışma şartlarının esnekleştirilmesi yani çalışanın haklarının kesintiler üzerinden sermayeye devri bir başka bileşeni ifade eder. Neoliberal dönemdeki çalışma ilişkileri esneklik üzerine kuruludur. Buna göre istihdam ve kaynakların etkinliğini arttırmak amacıyla esneklik önemli bir faktördür. İşe alım çıkarma koşullarının basitleştirilmesi, sendikal hakların aşındırılması, sosyal güvenlik uygulamalarının özelleştirilmesi/azaltılması gibi sermaye lehine olacak uygulamaları içermektedir (Saad-Filho, 2014:193). Öyle ki, Standing (2015)’e göre eski sınıf ilişkileri kökten değişmiş, yeni çalışma şartlarının, esnekliği ve güvencesizliğin yarattığı yeni bir sınıfı “prekaryayı” ortaya çıkarmıştır.

Özelleştirmenin yanı sıra yeni birikim alanları oluşturarak, bu alanları metalaştırmak mülksüzleştirmenin bir parçasıdır. Biyoteknolojik gelişmeler ve politik uyarlamaların sonucu olarak metalaştırılan genetik materyaller, neoliberal dönemde metalaştırmanın ve mülksüzleştirmenin belirgin örneklerinden biridir (Harvey, 2015: 169).

İkincisi ise “*finansallaşmadır*”. 1980 sonrası küresel ekonomiye damgasını vuran gelişme finans sermayenin gelişimi olmuştur. İletişimin ve bilgi teknolojilerinin kapasitesindeki artış, beraberinde finans işlemlerinde hızlanma ve yoğunlaşmayı getirmiştir. Bunun yanında, düzenleyici politikaların serbest ticaret bağlamında azaltılması, finans sektöründe spekülasyon, dolandırıcılık, gaspın önünü açmıştır. Saadet zincirleri, şirket birleşmeleri, borsa işlemleri üzerinden pek çok emeklilik fonlarına kadar pek çok kaynağın eritilmesi ve kredi sistemleri ile borçlandırma, finans üzerinden yaratılan muazzam birikimin birkaç bileşenidir (Harvey, 2015: 170; Harvey, 2011: 83). İlerideki bölümlerde daha geniş bir

²² Baltimore’daki Johns Hopkins Üniversitesi’nin dönüşümü konu ile somut örneklerden bir tanesidir. 1984’de üniversite kar amacı güden birkaç alt yavru şirket açmış ve güvenlik, kapıcılık, temizlik, otopark gibi üniversitelerin işlevi dışında işlere yönelmişlerdir. Şirketlerde düşük ücretli, asgari sağlık güvencesiyle ve çoğunlukla kadın/Afro Amerikan kişileri istihdam edilmiştir. Bu yolla üniversite yatırımları üzerinden yaklaşık %10 gelir elde etmiştir. “Geçimlik ücret” üzerinden ortaya çıkan mücadeleler sonucunda şartlarda iyileştirme kararı alınsa da, üniversite saati 1,5\$’a stajyer çalıştırma yoluna giderek durumu lehine çevirmiştir (Harvey, 2011: 155-161). Sosyal bir kurum olarak üniversitenin, güvencesizlik, esneklik, düşük ücret gibi neoliberal politikalar üzerinden birikime yöneliyor olması, dönüşümün hangi noktalara vardığını görebilmek noktasında önemlidir.

biçimde ele alınacak olan borçlandırma, Lazzarato (2014)'nın ifade ettiği üzere, çalışanların emek tasarruflarını gasp etmenin, “borçlandırılmış insan” üzerinde sadece ekonomik değil sosyal tahakküm ilişkilerinin de yürütüldüğü neoliberal durumdur.

Üçüncüsü ise “kriz yönetimi ve manipülasyondur”. 1960’lı yıllarda pek sık görülmemekle birlikte, 1980 sonrası ekonomik krizler olağan bir hale dönüşmüştür. Krizler, dünya genelinde kriz yönetimi ve manipülasyonu üzerinden servetin çevre ülkelerden merkeze doğru akışının yöntemi haline gelmiştir. Kurtarma paketleri, YUP, şok terapiler bu ülkelerin içine düştüğü krizden kurtarma vaadi ile yerel kaynakların küresel sermayeye açılması için gereken düzenlemelerin dayatılması için işlev görmüştür. Dolayısıyla kriz, küresel çapta mülksüzleştirmenin etkin araçlarından biri olmuştur (Harvey, 2015: 171).

Sonuncu ise “devlet eliyle yeniden dağıtımdır”. Daha önce de değinildiği üzere, devlet, tüm bu neoliberal mülksüzleştirme süreçlerini mümkün kılan önemli bir aktördür²³. Öyle ki, Rodrik’e göre, hükümetlerin sosyal güvenlik ağlarını devam ettirme güçlerini kaybetmelerinin nedeni, sermaye hareketliliğindeki artış nedeniyle ortaya çıkan vergi geliri kaybı ve refah devleti uygulamalarına yönelik ideolojik saldırıların hükümetlerin kapasitelerini aşındırmasıdır (1997: 25). Devlet, özelleştirmelerin önünü açarak, vergi yasalarındaki işlemler²⁴ (sermaye lehine vergi indirimleri, teşvikler yoluyla toplumsal birikimin buralara kaydırılması), ücret baskılaması (özellikle asgari ücret konusu ile) yolu ile kaynakları sermaye lehine yeniden dağıtır ve bunları birikimin bir yolu haline getirir (Harvey, 2015: 172-174; Harvey, 2011: 87).

Tüm bu süreçler, içeride kitlelerin mülklerinin, haklarının ve kamusal değerlerin sermaye birikimi lehine dönüştürülmesini içerir. Ülke içerisinde mülksüzleştirmenin önünü açan politika ve kararlar, neoliberal küreselleşme politikaları ile beraber ele alındığında görülmektedir ki; içeride birikimin bir parçası olarak hazır hale getirilmiş koşullar, küresel çapta önü açılmış sermaye için birikim alanları haline gelmektedir.

²³Harvey, neoliberal devlet modelinin ilk örneklerinden birinin Pinochet darbesi sonrası Şili de ortaya çıktığını aktarır. Şili de demokratik yollarla seçilen hükümet, ABD menşeli pek çok şirketin, CIA ve ABD bakanlarında H. Kissinger’in da desteğini arkasını alan Pinochet darbesi yoluyla devrilmiş ve neoliberal uygulamaların önü açılmıştır. Darbe sonrası, “Chicago Boys” olarak adlandırılan M. Friedman öncülüğündeki grubun iktisadi görüşler ülkede hızla uygulanmaya başlamış ve IMF ile geliştirilen ilişkiler bağlamında özelleştirmeler gerçekleştirilmiş, doğal kaynakların küresel şirketlere aktarılmış ve sosyal güvenliğin aşındırılmıştır. Darbe koşulları altında bu süreçlerin karşındaki tüm toplumsal oluşumlar, partiler, örgütlenmeler bastırıldı şiddet yoluyla bastırılmıştır (2015: 15-16). Genel söylemlerin aksine, neoliberalizm, pek çok ülkede serbest piyasa demokrasi ve özgürlük bağlamından çok uzak bir şekilde zora, şiddete ve anti demokratik uygulamalara bağlı olarak yükselbilmiştir.

²⁴Baltimore’da faaliyet gösteren Burger King firması çoğunlukla “geçimlik ücretin” çok altında fiyata stajyer çalıştırmasına rağmen, Başkan Clinton 1997’deki bir konuşmasında, firmayı büyük bir istihdam alanı oluşturduğunu ifade etmiş ve özel vergi indirimleri uygulamayı teklif etmiştir. Pek çok firmaya bu yollarla toplumsal kaynaklar aktarılmakta, devlet yardımı ile birikim devam etmektedir (Harvey, 2011: 162).

İKİNCİ BÖLÜM

TARIMDA KÜRESEL MÜLKSÜZLEŞTİRME

Amin, dünya kapitalist sisteminin üç temel döneminden bahseder: Birincisi tarımın ilk dönüşüm yılları ve feodalizmin çözülüşü üzerinden karakterize ettiği 15. ve 19. yüzyıllar arasındaki merkantilist dönem; ikincisi sanayide kapitalist ilişkilerin iyice belirginleştiği ve geliştiği 19. yüzyıl ve üçüncüsü tarımın sanayileştiği 20. Yüzyıl (1997: 94). Tarımın sanayileşmesi aşaması, tarımdaki ilişkilerin dönüşümü anlamına gelmektedir. Bu aşamada tarım, kentlerin ihtiyaç duyduğu gıda arzını sağlayacak, bunun karşılığında ise tüketim mallarının yanında tarımsal girdileri (gübre, tohum, makine vb.) de satın alacaktı (1997: 99). Geline nokta tarımın içerisine düştüğü piyasa bağımlılığında, dünya ölçeğinde bir derinleşme yaşanmaktadır (1997: 108).

Bu derinleşmeyi mümkün kılan neoliberal mülksüzleştirme süreçleri, toplumun tüm kesimlerine olduğu gibi tarıma ve kırsala da sirayet etmektedir. Bir önceki bölümde küreselleşmenin bileşenleri olarak ele alınan ÇUŞ, küresel kurumlar ve devlet eliyle tarımın küreselleşmesinin de önü açılmıştır. Teknolojik gelişmeler ve yine küresel çaptaki politik düzenlemeler yoluyla köylünün üretim araçlarının gasp edilmesi süreci hızlanmakta ve tohum gibi eskiden kendi mülkiyetine sahip olduğu üretim araçlarının temini noktasında köylüler, piyasaya bağımlı hale gelmektedirler. Bunun yanında tarım desteklerinin dönüştürülen karakteri neticesinde kırsal eşitsizlikte derinleşme, tarımsal üretim zincirinin kendi kendini idame ettiremeyecek konuma getirilişi ile çiftçi, kredilere ve borçlanmaya sürüklenmektedir. Tarımda mülksüzleştirmenin stratejileri ve araçları olarak ele alınabilecek süreçler, köylünün dört bir taraftan nasıl çevrelendiğine dair yaklaşımı sunmaktadır. Tüm bunlar kırsal yoksulluk, işsizlik, göç, gıda tahakkümü gibi üçüncü bölümde ele alınacak olan kırsal sosyal problemlerin öncülleri olmakta, neoliberal taarruzun kırsaldaki tahribatı meydana getiren uygulamalarını ifade etmektedir.

2.1. Tarım Sektöründe Neoliberal Küreselleşme

Neoliberal birikimin temeli olarak mülksüzleştirme politikaları, özellikle çiftçi faaliyetlerinin piyasalaştırılmasıyla, kırsal alanlara da nüfus etmektedir. 1980’li yıllarla gıdanın üretim ve tüketiminin küreselleşmesiyle, tarım alanında küresel bir düzenlemeyi zorunlu hale getirmiştir.

Bu bağlamda 1986-94 GATT Uruguay Turu'nda tarım konusu ele alınmış ve küresel çapta düzenlemeleri öngören Tarım Anlaşması (TA) kabul edilmiştir. Bu anlaşma, tarımsal üretimin ve gıda ticaretinin küresel yasaları haline gelmiş ve çiftçilerin mülksüzleştirilme süreçlerinin yol haritasını çizilmiştir. Genel hatlarıyla anlaşma, ülkelerin tarım sektöründeki korumacı uygulamaların ilgasını amaçlamış ve çiftçileri serbest piyasa içerisine sürükleyen uygulamalar kabul edilmiştir. Bu şartlar altında küresel fiyat dengesine olan bağımlılığı artan çiftçiler, piyasanın talep ettiği ürün yelpazesine göre üretim yapmak durumunda kalmakta ve çeşitliliği, yerel tüketimi, gıda güvenliğini tehdit etmeye başlayan süreçlerin önünü açmaktadır.

Mülksüzleştirme süreçleri içerisinde yalnızca piyasa fiyatları üzerinden değil aynı zamanda çiftçinin üretim araçlarının piyasalaştırılmasında ortaya çıkan derinleşme söz konusudur. Çiftçilerin tohumlarına varıncaya dek uzanan bir el koymayı mümkün kılan teknolojik gelişmeler ve buna eşlik edecek olan TA patent uygulamaları ile çiftçinin ürettiği ürünlerden üretim araçlarına kadar tüm alanların piyasalaştığı bir manzara ortaya çıkmaktadır.

Elbette “kırsal alanın niteliğinin değişmesinde devlet önemli rol oynamaktadır” (Bonanno, 2006: 317). TA uyarınca, devlet piyasanın lehine elini tarımdan çekmekte, destek uygulamalarında dönüşüme gitmekte ve çiftçilerin borçlandırılması süreçleri mümkün kılınmaktadır. Üreticiler, bir yandan üretim araçlarının/girdilerinin mülkiyetini kaybederken (dolayısıyla üretimin maliyeti artarken) diğer taraftan küresel fiyatların düşüşü üreticilerin içinde bulunduğu zor koşulları derinleşmektedir.

2.1.1. Dünya Ticaret Örgütü'nün Rolü: Tarım Anlaşması

Tarım sektöründe liberalleşme hem bölgesel hem de küresel seviyelerde gerçekleşmektedir. Bölgesel düzeyde liberalleşme, CARIBCAN (the Caribbean-Canada Trade Agreement), CBI (the Caribbean Basin Initiative), NAFTA (the North American Free Trade Agreement) gibi bölgesel oluşumlar/anlaşmalar yoluyla gerçekleşirken, küresel ölçekte WTO gibi uluslararası örgütler eliyle ortaya çıkmaktadır (Moss ve Taylor, 2002: 1). Tarımın uluslararası alanda liberalleşmesi süreçlerinde WTO turlarında alınan kararları merkezi role sahiptir. Bu bağlamda tarıma dair ilk düzenlemeler 1947 GATT Anlaşması ile yapılmıştır. Bu yılların uluslararası ekonomi modeline uygun olarak, ülkelerin tarım sektöründe korumacı eylemleri devam ettirilmiş (Clapp, 2006: 3) ve tarım ürünleri üzerine sanayi ürünlerinde olduğu kadar belirgin kurallar tanımlanmamıştır (WTO, 2015b: 63). Fakat tarım ticaretini genişlemesi neticesinde tarım şirketlerinin tarımın ve tarım ürünlerinin ticaretinin uluslararası piyasada daha serbest hale getirilmesine yönelik talepleri artmıştır (Barker ve Mander, 1999:21). GATT kapsamında gerçekleştirilen 1960-61 Dillon Turu, 1964-67 Kennedy Turu

ve 1973-79 Tokyo Turu'nda gündem dışında kalan tarım konusu (Ay ve Yapar, 2005: 58), 1986-94 GATT Uruguay Turu'nda, tarımın küreselleşmesi en kritik gündem konularından biri olmuştur (Kendir, 2012: 280; Moss ve Taylor, 2002: 1) ve tarım politikası anlayışını kökten değiştirmiştir (Potter ve Burney, 2002: 37).

Uruguay Turu'nun tarım müzakereleri ABD, Avrupa ve Cairns Grubu²⁵ arasındaki görüşmeler neticesinde oluşmuştur. Bu görüşmeler, ABD'nin AET'nin ortak tarım politikasının serbest ticaret önünde engel yarattığı ve haksız rekabete neden olduğu yönündeki eleştiriler²⁶ ve Cairns Grubu'nun ABD ve Avrupa'nın tarım konusundaki sübvansiyonlarından büyük zarar gördüğü iddiasıyla tarımda liberalleşme talepleri etrafında dönmüştür. Japonya ve Kore ise üretimde güçlü olduğu pirinç sektöründe korumacılığın devam ettirilmesini talep etmiştir (Biber, 2011: 43-44; Şahingöz, 1996: 40). Müzakereler ülkelerin avantajlı olduğu alanları koruma çabaları ve liberalleşme eğilimleri arasında gidip gelmiştir.

Uruguay Turu neticesinde Tarım Anlaşması²⁷ imzalanmıştır. Alınan kararlar tarım sektörüne ilişkin üç temel üzerinde şekillenmektedir: “Ülkeler tarımsal ürün ithalatında korumayı kaldırmalı (pazara giriş serbestisi); tarımsal ürün ihracatına dönük teşvik ve sübvansiyonlar son bulmalı ve nihayet tarıma dönük iç destekler tasfiye edilmelidir” (Oyan, 2004: 44). Pazara giriş bağlamında (Madde 4-5) tüm üye ülkeler tarım ürünlerini WTO sistemine uyarladılar. GÜ, %15'den az olmamak şartı ile ortalama %36 oranında tarife indirimi taahhüttü verirken, GOÜ ise her üründe %10'dan az olmamak şartı ile 10 yıl içerisinde toplam %24 oranında indirim yapılması kararlaştırıldı. EAGÜ'nün gümrük vergilerinde indirim gitme zorunluluğu olmamakla birlikte mevcut oranları yukarı çekmemeyi taahhüt etmişleridir (Şahingöz, 1996: 40; Rosset, 2006: 81). İhracat sübvansiyonlarında (Madde 9-10-11-12) indirimle gidilmiş ve 1986-90 dönemi temel alınarak, sübvansiyonlu ihraç ürünlerinde %21 ve bu amaçla yapılan harcamaların %36 oranında azaltılmasına karar verilmiştir. İç destekler (Madde 6-7) bağlamında ise çok fonksiyonlu

²⁵Cairns Grubu, tarım sektöründe ABD, AB ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerin uyguladığı korumacı politikalara karşı tarımda liberalleşmeyi savunan ülkeler grubudur. Bu ülkeler Uruguay Turu'nda Arjantin, Avusturalya, Brezilya, Kanada, Şili, Kolombiya, Fiji, Macaristan, Endonezya, Malezya, Yeni Zelanda, Filipinler, Tayland ve Uruguay iken bugün Pakistan ve Güney Afrika'nın da dâhil olduğu 16 ülkeden oluşmaktadır. <http://www.cairnsgroupfarmers.org/cairnsgroup.html> (erişim tarihi: 07.02.2017)

²⁶ ABD bir taraftan bu politikaları eleştirirken diğer taraftan da ülkesi açısından stratejik ürünler sayılabilecek süt, pamuk ve şeker gibi ürünlerde ithalat kotası ve özel gümrük vergileri uygulayabilmek için Uruguay Turu Tarım Görüşmelerinde mücadele vermiştir. 1933 Amerikan Tarım Yasası'nı öne sürerek bu ürünler için korumacı önlemleri kabul ettirmiştir (Şahingöz, 1996: 33).

²⁷ Anlaşmanın tam metnine ulaşmak için bkz. https://www.wto.org/english/docs e/legal e/14-ag_01 e.htm, (erişim tarihi:19.09.2016)

destek uygulaması²⁸ kabul edilmiştir. Bu bağlamda üç türlü iç destek öngörülmüştür. Birincisi, daha çok altyapı hizmetlerini içeren ve ticareti bozucu olarak görülmeyen “yeşil kutu önlemleri”, ikincisi ise iç fiyatların müdahale yoluyla gerçekleştirilen destekleri içeren ve ticareti bozucu “amber kutu önlemler”dir. (Aydoğuş ve İnkaya, 2001: 172-175; Aysu, 2008: 42). “Mavi kutu önlemler” ise koşullara göre uyarlanmış, ticareti bozan fakat aşırı üretimin önüne geçilmesi için alınan önlemlerdir²⁹ (Rosset, 2006: 83; Barker, 2007: 14-15; Aysu, 2008: 42).

Bu turda alınan kararlar beklenen seviyelerde olmasa da, tarımın uluslararası ölçekte liberalleşmesinin önünü açmaktadır. Fakat anlaşmanın yürürlüğe girdiği 1994 yılından sonraki 10 yıllık süre içerisinde (özellikle GOÜ açısından) tarım sektörü beklenen noktalara varamamıştır (TÜSİAD, 2005: 99). Örneğin, “destekleri azaltma çabalarına karşın, OECD ülkelerinde 1999 yılında yapılan toplam destek neredeyse 1987 yılı düzeyini koruyarak 361 milyar ABD dolarına ulaşmıştır” (Rehber, 2006: 23). Pazara girişlerin serbestleştirilmesi, ihracat sübvansiyonların ve iç desteklerin azaltılması devamına ilişkin 20. Madde kararı, kararlaştırılan süreden bir sene öncesinde 23-24 Mart 2000 tarihinde “İleri Tarım Müzakereleri” adı altında başlatılmıştır (Aydın, 2004: 20).

2000’den itibaren başlayan ve hala Doha Turu olarak devam eden görüşmeler ise mevcut gümrük tarifelerini ve ticareti bozucu sübvansiyonları daha fazla düşürülmesini, piyasaya girişin kolaylaştırılmasını ve dış ticaret desteklerini azaltmayı amaçlanmaktadır (WTO, 2015b: 52; Anania, 2005: 540). Doha Kalkınma Turu’ndaki tarım müzakerelerindeki tartışmalara, Uruguay Raundu’nda yer alan GÜ ve Cairns Grubu’na ek olarak GOÜ oluşturduğu bir kategori de eklenmiştir (Özalp ve Ören, 2014: 30). Tur esasen GOÜ’i dünya ekonomisine entegre etmek üzere toplandığı için, tarım müzakerelerine de GOÜ’in ve EAGÜ’in tarımın liberalleşmesinden göreceği zararı azaltma çabaları damgasını vurmuştur. Doha Turu esasında Uruguay Turu’ndaki dengelerin, GOÜ dünya ticaretinde daha etkin hale gelmesiyle ortaya çıkan yeni denge arayışlarının bir neticesidir.

Müzakereler sonucunda, TA’nın üç ayağından birini oluşturan ihracat desteklerinin 2013 yılına kadar tamamen ortadan kaldırılması, ticarete en çok zarar verdiği öne sürülen iç desteklerde (ülkelerin tarımı destekleme düzeylerine göre sıralanarak) ciddi anlamda azaltmalar (İmir, 2008: 142-143), pazara girişteki tarifelerde ise GÜ ve GOÜ için ve ürün bazında değişmek üzere farklı oranlarda indirim kararı alınmıştır (TÜSİAD, 2005: 104). Bu

²⁸ Tarımda çok fonksiyonlu destek uygulaması ile ilgili iki bakış açısı söz konusudur: Birincisi, Uruguay Turu’na kadar GATT içerisinde tarım ile ilgili bir uygulamanın yokluğu iken, ikincisi ise asıl nedenin DTÖ’nün o tarihteki yaptırım gücünün zayıflığı ve politikaların esnekliğidir (Ay ve Yapar, 2005: 63).

²⁹ https://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/agboxes_e.htm, (erişim tarihi: 13.10.2016); https://www.wto.org/english/news_e/news09_e/ag_com_12mar09_e.htm, (erişim tarihi: 13.10.2016)

bakımdan, Uruguay Turu Tarım Anlaşması'ndaki liberalleşme eğilimlerinin yetersizliklerini giderilmesi amaçlanmıştır.

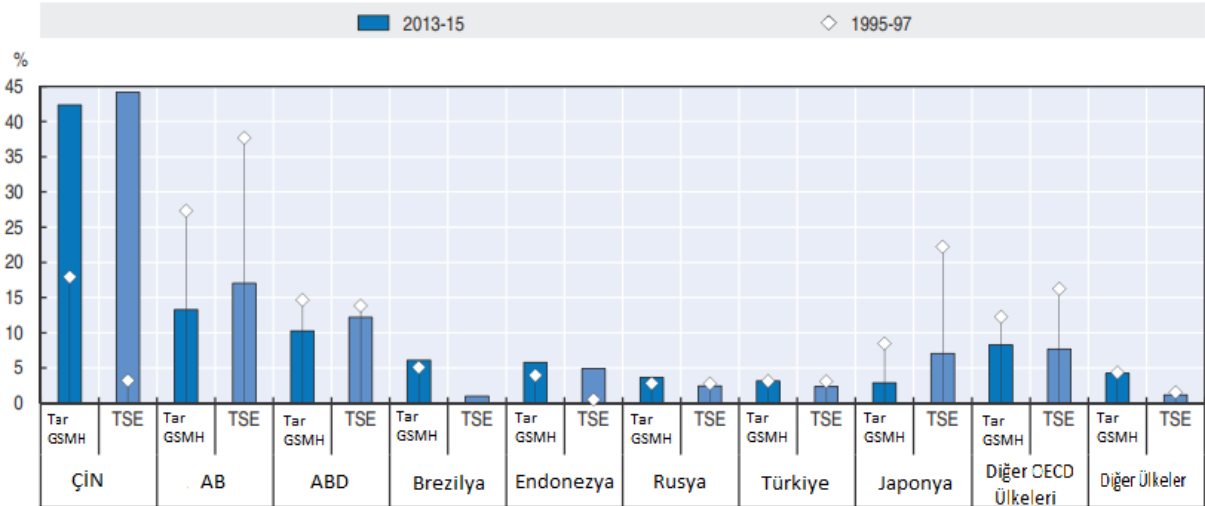
Görüşmeler 2003'ün Eylül ayında Meksika'da gerçekleştirilen Cancun Konferansı'yla devam etmiştir. Konferans "pamuk sorunu"³⁰ nedeniyle çıkmaza girmiş, 1 Ocak 2005'te bitirilmesi beklenen görüşmeler, Aralık 2005 Hong Kong Bakanlar Konferansı'nda sona ermiştir. 2013 Bali Konferansında gıda güvenliği, yeşil kutu önlemlerinin içeriğinin genişletilmesi (toprak reformu, su yönetimi vd.), dış ticaret sübvansiyonları gibi konular ele alınmıştır. 2015 Nairobi Görüşmelerinde ise dış ticaret sübvansiyonlarının ortadan kaldırılması³¹ kararlaştırılmıştır (WTO, 2015b: 52-54).

2.1.2. Küreselleşen Tarımın Kırsala Etkisi

TA bakıldığında görülmektedir ki, alınan kararlar ve devamındaki uygulamalar daha çok merkez ülkeler ve merkez ülkeler içerisinde özellikle ABD'nin çıkarları ile uyumaktadır (Ongun, 2003: 73). Rosset'in analizine göre, Uruguay Turu Tarım Anlaşması ve karar alma süreçleri sırasındaki hükümetlerin retorikleri asıl niyetlerini gizlemektedir. ABD gümrük vergilerinin düşürülmesinin serbest ticaretin önünü açıp haksız rekabeti ortadan kaldıracığı yönünde talepleri esasında başka türlü sonuçlar doğurmaktadır. Özellikle kendi üreticilerini yeterince destekleyecek gücü olmayan fakir ülkeler, kendi iç piyasasını korumak için kullanabileceği birkaç aracından biri olan gümrük tarifelerini kaybetmişlerdir. İleri teknolojileri ve güçlü iç destekleri sayesinde daha ucuza ürettiği tarım ürünlerini o ülkelerin piyasasına (düşük gümrük maliyeti ile) sokarak yerel üreticilerin rekabet gücünü ortadan kaldırmaktadırlar. Sübvansiyonlar konusunda da aynı yaklaşım söz konusudur. Anlaşma ticareti bozan ve bozmayan sübvansiyonlar ayırımına gidilmiş ve ticareti bozmayan sübvansiyonların devam ettirilmesi diğerlerinin ise hızla azaltılması kararı alınmıştır. Bu kararlar, devlet teşekkülleri piyasadan çekilerek küçük ölçekli üretim yapan köylülerin piyasaya girebilmeleri özel sektörün inisiyatifine bırakılmıştır (2006: 27).

³⁰ GOÜ ve GÜ arasında ortaya çıkmış problemdir. Mali, Çad gibi GOÜ, ABD'nin pamuk üreticilerine sağladığı yüksek iç desteğin uluslararası piyasada haksız rekabet yarattığını ileri sürmüşler ve desteğin azaltılmasını talep etmişlerdir. Buna karşılık ABD'nin bu talebi karşılamaya sıcak bakmaması neticesinde görüşmeler bir süreliğine kilitlenmiştir. DTÖ tarım müzakereleri içerisinde ürün temelli anlaşmazlıkların ilki pamuk üzerine çıkan tartışma olmuştur (Chetaille ve Tavernier, 2003: 6).

³¹ Bu görüşmelerde GÜ'lerin tarıma yönelik dış ticaret sübvansiyonlarını –işlenmiş ürünler, süt ürünleri ve domuz eti üretimine yönelik desteklerin 2020 yılına kadar hariç tutularak - tamamen ortadan kaldırması gerektiği vurgulanmış (Madde 6). Bunun karşın GOÜ'lerin bu süreci 2018 yılına kadar tamamlamaları (Madde 7-8) kararlaştırılmıştır (WTO, 2015a).

Şekil 2.1. 2013-15 ve 1995-97 Yıllarının, Toplam Gelirler İçerisindeki Tarım Sektörünün Katma Değer Payı (Tar GSMH) ve Tarım Sektörüne Yapılan Toplam Desteklerin (TSE) Karşılaştırılması

Kaynak: OECD, 2016: 40

“WTO’nun kuruluş yılı olan 1995’de merkez ülkelerinin tarımsal desteği 182 milyar dolarken bu rakam 1997’de 280 milyar dolara ve 2000 yılında da 327 milyar dolara çıkmıştır” (Madeley’den aktaran Öztürk, 2007: 117). GÜ iç destekleri, yapılan anlaşmaların aksine, ya artmış ya da düşüş miktarları çok az olmuştur. Bunun en önemli sebebi, TA iç destekleri ile ilgili alınan karardaki esnekliktir. Bu ülkeler, anlaşmada kabul edildiği gibi, amber kutu önlemleri azaltılmıştır fakat yeşil ve mavi kutu önlemlerindeki destekleri arttırmıştır (Khor, 2006: 27). “TA’na konulan Mavi Kutu ve Yeşil Kutu uygulamaları ile başta AB ve ABD olmak üzere, gelişmiş ülkeler, tarım sektörlerine yönelik korumacı politikalarını sürdürebilmişlerdir”(Aysu, 2008: 113). TA’nın çok fonksiyonlu destek uygulaması, GÜ’in tarım sektörüne sağladıkları desteği devam ettirmenin bir aracı olmuştur.

Tablo 2.1. Ülkelerin Tarım Sektörüne Sağladıkları Desteklerin Yıllık Dağılımı (Milyon \$)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Çin	135 996	112 929	219 170	263 843	275 581	307 394
AB	104 901	108 988	110 542	120 825	108 213	89 987
ABD	30 774	32 683	35 993	29 020	43 571	38 784
Endonezya	23 950	19 119	23 176	27 153	31 871	35 969
Japonya	56 263	60 352	65 452	50 223	43 484	33 509
Türkiye	22 021	19 437	17 137	15 208	14 681	11 568
Meksika	6 371	6 782	6 737	6 665	6 626	5 163
Brezilya	9 283	11 473	6 873	6 193	7 280	4 092

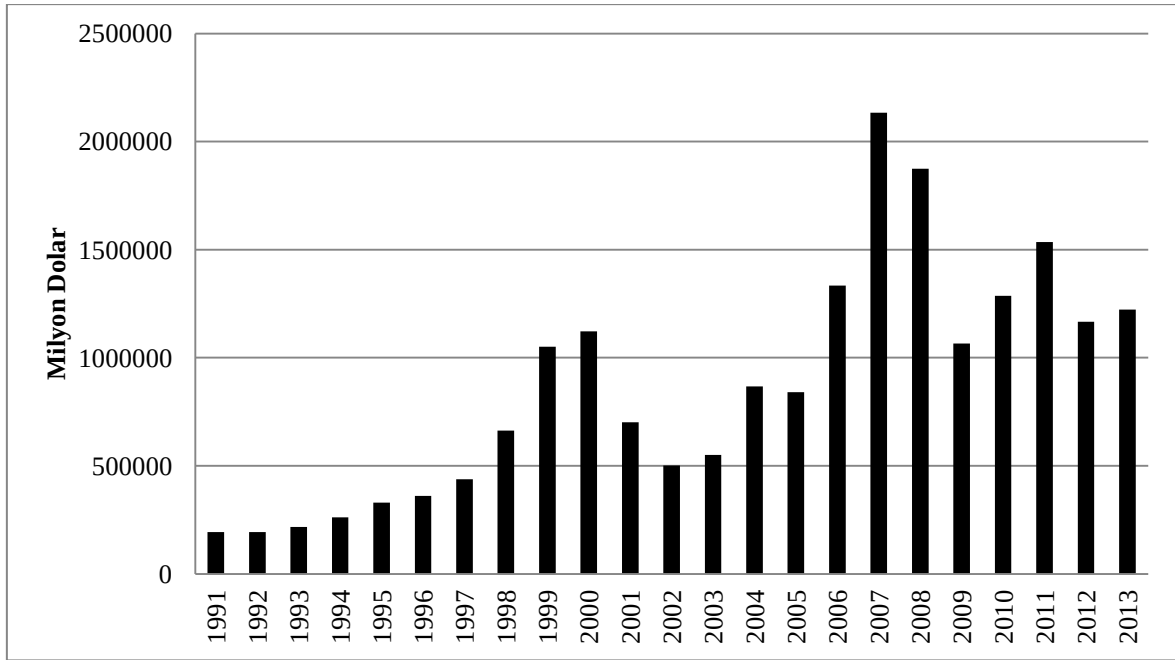
Kaynak: OECD, <https://data.oecd.org/agrpolicy/agricultural-support.htm#indicator-chart>, erişim tarihi: 26.10.2016

“Elbette bütün bu dönüşümlerin yoğunluğu, keskinliği ve zamanlaması, dünyadaki zenginlik ve güç eşitsizlikleri paralelinde yerel/ulusal farklılıklar gösterdi” (Keyder ve Yenal, 2013:49). Her ne kadar ABD ve AB tarım desteklerini düşürmüşse de reel miktarlara bakıldığında görülmektedir ki, bu ülkeler Çin’den sonra en büyük sübvansiyonları sağlamaktadırlar. OECD verilerine göre (Tablo 2.1); Çin tarım sübvansiyonlarını 2010-2015 arasında yaklaşık 3 kat arttırmış ve bu haliyle Dünya’da en yüksek miktarda sübvansiyon sağlayan ülke konumundadır. ABD ve Endonezya da tarım desteklerinde artışa gitmiş, Çin’in ardından (ülke bazında) en çok destek sağlayan iki olmuştur. Bunun yanında Japonya, Türkiye, Brezilya vb. ülkeler tarım desteklerini azaltma yoluna gitmiştir.

Sübvansiyon politikalarındaki bu farklılık bazı ülkeleri dezavantajlı konuma sürüklemektedir. Barker, ABD’nin pamuk sübvansiyonunda artışa gidişinin bazı Afrika ülkelerindeki pamuk gelirlerini nasıl düşürdüğünü ele almaktadır. ABD’de, 1990’larda pamuk fiyatlarının düşmesine rağmen, pamuk üreticilerinin gelirlerinde, sübvansiyonlar sayesinde %73 oranında artış gözlemlenmektedir. Aynı dönemde, nüfusunun %80’i pamuk üretimiyle geçinen Burkina Faso (Batı Afrika ülkesi), ABD ile rekabet edemediği için pamuk ithalatı gelirlerinde %12 düşüş görülmektedir. Milyonlarca Afrikalı pamuk üreticisi/işçisi, küresel piyasa içerisindeki rekabet gücünün kırılması neticesinde yoksulluğa mahkûm edilmektedir (2007: 17).

GOÜ temel kaygısı da, Burkina Faso örneğinde olduğu gibi, GÜ’lerin tarım sübvansiyonları ile küresel tarım pazarında tekelleştikleri ve rekabet gücü azaldıkça kendi tarım sektörlerinin küçülmeye başlayacağıdır. Bu nedenle GOÜ’ler tarım müzakerelerinde iç destek ve ihracat sübvansiyonlarının azaltılması yönünde baskıda bulunmuş, bunlar gerçekleşmediği sürece tarımda küresel bir liberalleşmeye destek vermeyeceklerini belirtmişlerdir (Ongun, 2003: 76). Çünkü GÜ’lerin tarım sübvansiyonları “ulusal tarım politikalarından çok, uluslararası bir politika aracı olarak ortaya çıkmakta ve sanayileşmiş ülkelerle, ekonomisi tarıma dayalı ülkeler arasındaki gelir farklılıklarını artırmaktadır” (Ertuğrul 1991: 131).

Küreselleşen tarımın en önemli göstergelerin biri de ÇUŞ’ların başka ülkelerde gerçekleştirdiği doğrudan yabancı yatırımlardır (DYY). DYY basit ifadeyle, bir ÇUŞ’un kurulduğu ülkenin dışında başka bir ülkede yatırımlar gerçekleştirmesidir. DYY için “temel motivasyon; düşük üretim maliyeti; bölgesel vergi indirimi” (Gilpin, 2013: 291) ve işgücünün baskılanmasının daha kolay olduğu antidemokratik ülkelerin yarattığı avantajlardan faydalanmaktır. TA eliyle korumacı politikaların azaltılması, ÇUŞ için yatırım fırsatları doğurmuş ve tarımda DYY hızla artmıştır.

Şekil 2.2. Dünya Çapında Tarım Sektöründe Yapılan DYY

Kaynak: FAOSTAT, <http://faostat3.fao.org/download/I/FDI/E>, erişim tarihi: 18.10.2016

Pazara girişin kolaylaştırılması adına gümrük bariyerlerinin ve tarifelerin düşürülmesi, şirketlerin Dünya'nın başka alanlarında yaptığı yatırımları arttırmaktadır. FAO'nun verilerine (Şekil 2.2) göre tarım sektöründeki DYY, 1991 yılında 193.113 milyon dolar iken 2013 yılında 1.223.398 milyona ulaşarak yaklaşık olarak on kat arttırılmaktadır. Dolayısıyla, ulusal pazarlarda yatırım yapan ÇUŞ'ların payı da arttırılmıştır. Tarım sektöründe DYY destekleyen Liu (2014) gibi çalışmalarda ortak argüman ise: Tarım; istihdam, yoksulluk ve açlık sorunlarını önlemek noktasında en önemli sektör konumundadır. Bu nedenle tarım sektöründe büyük çaplı yatırımlar yapılmalıdır. Pek çok GOÜ ve EAGÜ bu yatırımları yapacak kaynak ve altyapıya sahip olmamaları nedeniyle, DYY yolu ile ulusal pazarların ÇUŞ'lara açılması ihtiyaç duyulan kaynağı yaratacaktır. Bu bağlamda DYY kırsal yoksulluğu ve açlık sorunlarının önüne geçmede etkin bir aracı olduğu iddia edilmektedir.

Öte yandan yapısal uyum programları, iç destekleri azaltıp, gümrük tarifelerini düşürerek kırsaldaki üreticileri küresel pazarın etkilerine daha açık hale getirmektedir. Pazara giriş koşullarının kolaylaştırılmasının en belirgin sonucu ise fiyat dalgalanmalarının yıkıcı etkileri olmaktadır. Özellikle iç pazarı koruyan önlemlerin ortadan kaldırılıp uluslararası firmalara açılması durumunda en büyük zararı küçük çiftçiler görmektedir. Küçük üreticilerin üretim maliyetleri ve fiyat dalgalanmaları karşısındaki esneyebilme kapasiteleri göz önüne alındığında, küresel firmalar ile rekabet edebilmeleri mümkün görülmemektedir (Narayanan ve Gulati, 2002: 12). Zira çok daha ucuza üretim yapan ÇUŞ, iç piyasa fiyatlarının düşmesine küçük üretim yapan çiftçilerin kar edemeyeceği noktalara çekmektedir. "Pek çok ülkede, kırsaldaki üreticiler kendi ürünlerinden daha ucuz olan ithalatın yoğun rekabeti ile yüz yüze

gelmektedir” (Khor, 2006: 16). WB, WTO, OECD gibi kurumlar bu sorunun çözümü noktasında belli destek projeleri önermekle birlikte, piyasa temelli projelerden öteye geçememektedirler. GOÜ ve EAGÜ için planlanan destek projelerinin temel stratejisi ise daha çok ekim yapılabilir arazilerinde ihracat geliri yüksek ürünlerin yetiştirilmesi ve buradan elde ettiği gelirler ile ihtiyaç duyduğu tarım ürünlerini üretmek yerine uluslararası pazardan ithal etmesidir. Bu yabancı gıda firmalarına bağımlılık anlamına gelmektedir (Murphy, 2013: 5; Kostić vd., 2015: 25).

Uganda’da devlet 1990’lı yıllar boyunca üretimi teşvik etmiştir. Altyapı hizmetlerinin gerçekleştirilmesi ve hükümetin dış ticaret kısıtlarını kaldırması ile birlikte kahve ülkenin temel üretimi haline gelmiştir. 1992-1993 yıllarında 250.000 hektar alanda yaklaşık 2.8 milyon kutu (1 kutu 60 kg) kahve üretimi yapılırken, 2000 yılına gelindiğinde 300.000 hektar alanda 3.2 milyon kutu kahve üretimi yapılmaktaydı. Her ne kadar dış ticarete liberalleşme mevcut üretimi arttırmış olsa da, 2000’li yıllarda küresel kahve fiyatlarındaki düşüş neticesinde, Uganda’nın kahve ihraç geliri 432.5 milyon \$’dan 164.8 milyon \$’a düşmüştür (SAPRIN, 2004: 137). Bunun yanında belli ürünlerin üretim ve ithal edilme oranlarında keskin değişimler olmuştur. Tablo 2.4 incelendiğinde görülmektedir ki, patates ithalatı 1994 yılından 2000 yılına yaklaşık %830, 2013 yılına ise yaklaşık %2500 artış meydana gelmiştir. Aynı şekilde soya, buğday, domates gibi temel tüketim maddelerinde, üretim miktarı da artış göstermekle birlikte ithalatında da ciddi artışlar görülmektedir. Hem üretimin hem de ithalatın artması, Uganda’da 2000 sonrası görülen hızlı nüfus artışı³² ile beraber düşünüldüğünde anlamlı görülebilir. Fakat kahve ithalatındaki, 1994’ten 2016 yılına kadar gösterdiği yaklaşık %1600 artış göstermektedir ki, WB, WTO, OECD gibi kurumların öngördüğü ve temelde David Ricardo’nun “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi”ne³³ dayanan ki “uluslararası ticaretin neoklasik teorisyenlerinin çoğu karşılaştırmalı üstünlük görüşüne dayanmaktadır” (Yeldan, 2010: 271).), ülkelerin üretiminde üstün oldukları ve yüksek katma değer yaratan ürünlerde uzmanlaşmasını öneren destek projeleri beklenen sonuçları ortaya çıkartamamıştır. Uganda’nın, temel tüketim maddelerindeki bağımlılığı artarken, üretimde uzmanlaşmaya gittiği kahve üretim miktarında iniş çıkışlar yaşanırken, ithalatında doğrusal bir şekilde artış göstermiş ve avantajlı olduğu ürünlerde dahi bağımlılığı artmıştır.

³² Uganda nüfusu 2000’li yılların başında yaklaşık 20 milyon kişi iken bu sayı 2016 yılında 40 milyonu bulmuş, neredeyse %100’e yakın artış göstermiştir. <http://www.worldometers.info/world-population/uganda-population/>, (erişim tarihi: 26.12.2016)

³³ Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, İngiliz politik iktisatçı David Ricardo tarafından 19. Yüzyılda ortaya koyduğu teoridir. Bu yaklaşıma göre, devletler üretiminde avantajlı olduğu (en az maliyetle üretebildiği) ürünlerde uzmanlaşmalı ve küresel serbest ticaret kuralları çerçevesinde (temelde gümrük vergilerinin kaldırılması) ihtiyaç duyduğu ürünleri diğer ülkelerden satın almalıdır. Ricardo’ya göre bu sayede daha az enerji kullanarak daha fazla ürün üretililecek ve ülkelerde bir refah/zenginlik durumu ortaya çıkacaktır (Adda, 2007: 44-46; Kazgan, 2000: 107-109; Stanford, 2009: 258-260).

Tablo 2.2. Uganda'nın belli ürünlerde yıllara göre değişen üretim ve ithalat miktarı (Üretim miktarı (ton) / İthal Miktarı (ton))

Ürün Adı	1994 Yılı	2000 Yılı	2013 Yılı
Muz	580 000 / 22	610 000 / 167	577 721/ 2 773
Soya	75 000 / 14	128 000 / 0	23 000 / 182
Buğday	9 000 / 70 151	12 000 / 104 915	20 000 /464 081
Domates	10 700 / 88	14 000 / 89	35 413 / 5 541
Patates	368 000 / 38	478 000 / 317	175 000 / 10 156
Kahve	198 371 / 44	143 475 / 554	222 894 / 742

Kaynak: FAOSTAT: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/BC>, erişim tarihi: 23.12.2016

Serbest piyasa kurallarına tabi kılınan küresel tarım piyasasındaki bir diğer önemli sonuç ise tekelleşmedir. Tüm bu ÇUŞ, Dünya çapında artış göstermekle birlikte esasında pek çoğu büyük şirketlere bağlı alt şirketlerdir. UNCTAD's Transnationality Index'de yer alan ilk 100 ÇUŞ, 50'yi aşkın ülkede, ortalama 500'den fazla bağlı şirkete sahiptir. Yabancı şirketlerin %60'ı bu şekilde bir ana şirkete bağlıdır (UNCTAD, 2016: xii-xiii). Pek çok ülkede faaliyet gösteren ÇUŞ hızla büyümüş ve dev tekeller haline gelmiştir. Benzer biçimde, ÇUŞ tarım ve gıda sisteminde de baskın hale gelmektedir. Şirketler üretimden, üretim girdilerinin üretilmesine, ürünlerinden satılmasından fiyatları dönüştürmeye kadar tüm süreçlerin içinde yer almaktadır. Ekonomik büyüklükleri bazı ülkelerin GSMH'larından daha büyük olan ÇUŞ, özellikle GOÜ içerisinde (devletlerin de desteği ile) söz sahibi haline gelmektedirler. Bu bağlamda bu şirketler, yatırım yaptıkları ülkelerdeki orta çaplı şirketlerin ve küçük çiftçilerinin rekabet gücünü kırmaktadır (Madeley, 2008: 27-28).

Küresel düzenlemeler neticesinde “dünyanın her yanında çokuluslu şirketler, ulusal pazarda tarım girdi ve çıktılarına koruyan ülkelere de girebilme olanağı buldular” (Stedile, 2009: 100). SAPRIN raporuna göre, Zimbabwe'nin pamuk sektöründe yaşanan liberalleşmeden sonra piyasada büyük tekeller ortaya çıkmıştır. 1993'teki liberalleşmeden önce piyasada pek çok şirket rekabet ediyorken, reformlardan sonra Cottco (Cotton Company of Zimbabwe) isimli şirket sektörü tekeline almıştır. Şirketin fiyat kontrolünü ele alması ve devlet desteklerinin azaltılması, küçük üreticilerin rekabet gücünü azaltmış ve Cottco'nun talep ettiği kalite/fiyatta üretim yapamayarak üreticiler piyasadan dışarı itilmiştir (2004: 136).

Braun ve Diaz-Bonilla, 1980 sonrası tarımdaki tüm bu küresel dönüşümleri dört ana kategoride özetlemiştir: a) Özel sektör ve sivil toplum iç içe geçtiği tarımsal Ar-Ge süreçlerinin hızlandırılması; b) Küçük üreticilerin, küresel ve ulusal ölçekte ticarileştirilmiş tarım sisteminin içine çekilmesi; c) Piyasaların ve perakende endüstrisinin ticaretteki öneminin artması ve küresel tarım-gıda zincirinin ortaya çıkışı ve değişiminde daha fazla

belirleyici konuma gelmesi; d) Küresel gıda sisteminde, ülkelerin iç piyasalarının ötesinde, GÜ ve GOÜ tüketicilerin zorlayıcı ve dönüştürücü güç haline gelmeye başlaması (2008: 16).

Amin, tüm bu WTO tarım uygulamalarının süreçlerini ve amaçlarına yönelik analizlerini şu şekilde özetler:

“...gıdanın küresel bir düzeyde çoğunlukla Kuzeye ama ihtimalen gelecekte Güneydeki bazı ceplere de yerleşmiş olan modern rekabetçi çiftçilerce üretilmesi ve şimdiki üçüncü dünyanın üç milyar köylüsünün çoğunluğunun marjinalleştirilmesi, dışlanması ve daha da yoksullaştırılması ve nihayet belirli bir tür rezerv olarak saklanması” (2009: 92).

Küresel piyasa içerisine bırakılmış çiftçilerin piyasa karşısındaki kırılganlığı artmıştır. Bu kırılganlığın tek sebebi fiyatlardaki düşüş ve rekabet gücünün yokluğundan dolayı meydana gelen gelirlerindeki azalma değildir. Ayrıca, üretim girdilerindeki maliyet artışı ve sahibi oldukları üretim araçlarının bir bölümünden mülksüzleştirilmesi, sorunun bir diğer ayağını teşkil etmektedir.

2.2. Neoliberal Küreselleşme ve Çiftçinin Üretim Araçlarından Mülksüzleştirilmesi: Tohum Patentleri

Şirketlerin tarım sektörü içinde derinleşmesi yalnızca ürünlerin küresel piyasa içindeki konumu üzerinden işlememektedir. Şirketler aynı zamanda çiftçilerin üretim süreçlerinde de yer almak istemekte ve buraları bir kar alanı olarak görmektedir. Bu bağlamda küresel şirketler, çiftçiye üretim araçlarından mülksüzleştirmek, üretim araçlarını piyasa ilişkilerine içselleştirmek ve bunlar üzerinden yeni birikim alanları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadırlar.

Bu amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen faaliyetlerin vardığı en son nokta biyoteknolojik gelişmeler sonucunda meydana gelmiş olan Genetiği değiştirilmiş (GDO) tohumlardır. Elbette çiftçilerin üretim araçlarından mülksüzleştirilmesi süreçlerinin 1980’lerin neoliberal dalgası ile başladığını öne sürmek mümkün değildir. Tarımda makineleşme ve endüstrileşmenin izlerini kapitalizmin erken dönemlerine kadar izlemek mümkündür. 1980 sonrası dönem için bu konu ile ilgili yapılabilecek esas vurgu, üretim araçlarından mülksüzleştirmede derinleşmenin söz konusu olduğu ve biyoteknoloji bağlamında canlılığın bir sermaye birikim nesnesine dönüşüyor olmasıdır.

Tohumun piyasalaştırılması, yarattığı çok boyutlu etki göz önüne alındığında özel bir aşamayı temsil etmektedir. Zira tohum, tarımsal üretimin temelidir. “Toprağa tohum atmazsanız, ürün elde edemezsiniz. Bu nedenle tarımda çiftçinin kendi üretiminden tohumluğunu ayırıp kullanmaktan alıkoyulması yani tohumun sanayicinin eline geçmesi; şirketlerin tarımı ele geçirmesi anlamına gelmektedir” (Aysu, 2008: 19). Bu bağlamda tohumun piyasalaştırılması ile Bölüm 3.4’ün de temasını oluşturacak olan, a) küresel

piyasanın talep ettiği belli başlı ürünlerin üretimi, b) ürünlerin özelliklerinin ve kalitelerinin yine küresel gıda standartlarının mümkün hale gelmesi, c) gıdanın ve tarımın yerel unsurlarının yok edilip küresel/tek tip tüketimin baskın hale gelişi (tarımda mono kültürlerin doğuşu), d) küreselleşmiş bir damak tadının ortaya çıkışı ile yerel beslenme biçimlerinin aşınması ve son olarak e) tüm bunların neticesinde beslenmenin küresel bir biyo-iktidar aracına dönüşebilmesi ile tohumun piyasalaşması arasındaki bağ, neoliberal uygulamaların geldiği kritik noktayı gözler önüne sermektedir. Tüm bu sonuçlar bağlamında düşünüldüğünde, GDO’lu tohum ve onun piyasalaştırılması, Beck’in (2011) Çernobil patlamasının ardından 1986 yılında yayınladığı “Risk Toplumu” çalışmasında, modern toplumların ayırt edici özelliği olarak insan eliyle yaratılmış risklerin, artık canlılığın en küçük yapı taşlarına kadar vardığını göstermektedir.

Tekil bir konu olarak tohumun piyasalaştırılması, bunları mümkün kılan küresel süreçler, tüm bu küresel uygulamaların yerel unsurlara etkileri ve üst üste binen tüm bu problemlerin yarattığı küresel risklerin analizi küresel, yerel ve hatta birey bazındaki soyutlama düzeyleri arasında salınmayı gerektirmektedir. Nitekim neoliberal/küresel uygulamalar, tıpkı bir ağ gibi tüm unsurları sarmakta ve ilişkileri de iç içe sokmaktadır. Bu bağlamda; özel bir örnek olarak tohumun piyasalaşması ile yerelliğin yok oluşuna kadar varabilecek makro meseleler arasındaki girift ilişkinin analizi için, öncelikle çiftçilerin tohumlarından mülksüzleşmesinin önünü açan teknolojik gelişmeler ve bunu mümkün kılan küresel çaptaki hukuki/siyasi yapılar ele alınmalıdır.

2.2.1. Biyoteknolojik Gelişmeler

Bilgisayar teknolojisindeki devrimsel ilerlemeler, teknoloji alanları arasında bir bağlantı kurmuş ve hepsinin ortak düzlemi haline gelerek, aralarındaki geçişgenliği arttırmıştır (Castells, 2008: 38-39). Bu ortaklaşma ise yeni teknolojilerin önünü açmıştır. Bunlardan en önemlilerinden olanı ise biyoteknoloji alanındaki gelişmelerdir (Tyfield, 2010: 62).

Biyoteknoloji, moleküler biyoloji ve DNA kombinasyonları yoluyla hayvan ve bitki genlerinde değiştirme, geliştirme anlamına gelmektedir. Laboratuvarlarda, bitki, hayvan ve mikroorganizmalardan genetik materyaller alınabilir ve başka türlerle birleştirilip genetik formu değişmiş canlılar, yani GDO, üretilebilmektedir (MacKenzie ve McLean, 2004: 236). Daha teknik bir tanım yapmak gerekirse “çiftleşmeyen türler arasında gen transferi yapmak ve türlerin savunma mekanizmalarını kırmak için özel olarak tasarlanmış bir mekanizma olarak değerlendirilen genetik mühendisliği alanındaki ilerlemeler” (Ho’da aktaran Erbaş, 2008: 6)

olarak tanımlanabilmektedir. Bu bakımdan biyoteknolojik gelişmeler, diğer örneklerine nazaran ayrı öneme sahiptir. Çünkü biyoteknolojinin hedef noktası canlılar üzerinde değişiklikler yapmak üzerinedir. Dolayısıyla etki alanı doğrudan yaşamın kaynağı olan DNA, gen, hücreler vb. ile ilgilidir. Özellikle;

“DNA’nın bulunmasından sonra canlıların genetik olarak kopyalanması, bu canlıların bölümlerinin diğer organizmalara aktarılması ve türlerin bilinen üreme biçimlerinden çok daha hızlı ve keskin şekillerde değiştirilmesi mümkün olmuştur” (Callenbach, 2011: 26).

Yani biyoteknoloji yeni özelliklere sahip olan canlılar üretmenin önünü açmakta ve canlılığı doğrudan üretimin bir girdisi haline getirmektedir. Artık tüm bu canlı materyaller, sermaye birikim nesnesi, uluslararası rekabetin parçası ve yeni kaynak haline gelmektedir. Bu yeni kaynaklar, daha önceki kaynaklardan farklılık göstermektedir. Öncelikle fosil yakıtlar gibi klasik enerji kaynakları yaşamın devamlılığı açısından birincil öneme sahip değildir. Fakat DNA, gen vb. yeni kaynaklar hayatın yapı taşlarıdır. Dolayısıyla bunlara yapılacak müdahaleler, doğrudan yaşama müdahale anlamına gelmektedir. İkinci olarak, eski enerji kaynakları miktar olarak sınırlı kaynaklar iken yeni kaynakların sınırı bulunamamaktadır. Üçüncü olarak, eski enerji kaynakları belli coğrafi sınırlılık içermektedir. Yeni kaynaklar ise, materyali taşıyan canlıya ulaşıldığı andan itibaren herhangi bir coğrafi sınırı söz konusu değildir.

Nicel ve coğrafi sınırsızlığı göz önüne alındığında, bu materyallerin birikim nesnesine dönüştürülebilmesi ancak “özel mülk” edinilebilmesini sağlayacak mekanizmaların ile yaratılacak “yapay bariyerler” (Hamied, 2007: 279) yoluyla mümkün olabilmektedir. Genetik materyallerin mülk edinilmesi bağlamında kullanılan en etkin mekanizmalardan bir tanesi küresel düzeyde oluşturulmuş FMH hukukudur.

2.2.2. WTO ve FMH Anlaşması (TRIPS)

Kapitalist mülksüzleştirme süreçlerinde ihtiyaç duyulan zor kullanma yöntemi, neoliberal/küresel dönemin politik havasına uygun olarak, bir “baskı aracı olarak hukuk” (Althusser, 2000: 33) ve daha önemlisi küresel kurumlarca düzenlenmiş uluslararası hukuktur.

Castells, 1990’lardan itibaren artan WTO faaliyetleri dünya ticaretinin serbestleşmesi ve FMH korunması noktasında paralel bir yoğunlaşmanın söz konusu olduğunu belirtir. Castells’e göre bu durum küresel ekonomi ile enformasyon devrimi arasındaki sıkı bağın göstergesidir (2008: 144). Bilgi artık bir üretim faktörü haline gelmekte, rekabet unsuruna dönüştürülmekte ve metalaştırılmaktadır. Eski zamanlarda bilgi,

“Tarihsel olarak bilginin üretimi piyasanın dışında, lonca, üniversiteler, dini kurumlar ya da devlet kurumları gibi yerlerde gerçekleşmiş; himaye, itibar, ödüller veya ekonomik performans yerine mevki ya da statüye bağlı gelir üzerinden mükâfatlandırılmıştır” (Jessop, 2009: 173).

“Bilimsel bilgi ayrıca rekabetten bağımsız olarak görülmüştür; bir kez üretildi mi, ötekilerin tasarrufunu bir kayba uğratmadan herkes faydalanabilir, yani tüm insanlığa açıktır, kimseyi dışarıda bırakmaz. Bilimsel bilginin bu nitelikleri onun metalaşmasını engellemiştir, ta ki bilimsel bilgi ile teknolojik buluş arasındaki ayrımın, teknobilimsel, siyasal, ekonomik ve yasal gelişmeleri içeren bazı karmaşık etkenlerden dolayı bulanıklaşana kadar” (Irzık, 2009: 191).

Bugün teknoloji üretimine dayanan ekonomilerinin yükselişi, 1970’lerden itibaren Ar-Ge faaliyetlerindeki artış (Correa, 2005: 16), bilginin sermaye birikim süreçlerindeki yerinin artması ve tüm bunların küresel çapta bir rekabet alanı haline gelmesiyle bunlara ilişkin küresel düzenleme taleplerini de doğurmuştur³⁴. “Bunun sonucunda da patent ve sözde ‘entelektüel mülkiyet hakları’, tekelci güçlerin daha genel olarak öne sürüldüğü büyük bir mücadele alanı haline gelmiştir” (Harvey, 2012b: 470). Bu yolda şirketler “bilimsel bilgi ya da buluş, patent ve lisans gibi FMH ile meta olarak muhafaza edilebilir” (Irzık, 2009: 189) hale getirilmesinin önünü açmanın peşine düşmüşlerdir.

Bu bağlamda, “WTO’nün Ticarete Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması”³⁵, 1986-94 yılı Uruguay Roundu’nda müzakere edilmiş ve karşılıklı ticari ilişkilerde, ilk defa, fikri mülkiyet hakları kuralları dâhil edilmiştir³⁶. TRIPS genel anlamda, markalar, ticari isimler, topografiler, biyoteknolojik gelişmelerin lisanslanması ve denetiminden meydana gelirken (Ongun, 1996: 70; Klein, 2001: 53), WTO’ya üye ülkeler iç mevzuatlarını bu anlaşmanın bu ilkelere göre düzenlemek durumunda kalmıştır (Yüksel, 2001: 565).

Konu ile bağlantılı olarak, canlı yaşam formların sermaye birikimine dâhil edilebilmesi teknolojik imkân (biyoteknoloji) ve hukuki/politik düzenlemeler (FMH) ile mümkün olabilmıştır. TRIPS kapsamında patentlenebilir olan şeylerin sınırı genişletilmiş ve “yaşamın hemen her alanına uygulanabilir olması sonucunu” (Karlıdağ, 2010: 124) doğurmuştur. Anlaşmanın 27/3. maddesi, bitki veya hayvan üretimin için kullanılan bütün mikroorganizmaların ve mikrobiyolojik yöntemlerin patentlenebilir olmasının önünü açmıştır.

³⁴Blakeney’in aktardığı üzere, bu talepler yoğun olarak teknolojiyi üretebilen GÜ tarafından seslendirilmekte; hatta Japonya gibi ülkeler mevcut patent kurallarının daha sıkılaştırılmasını talep etmektedir. Buna karşın pek çok GOÜ, kısıtlayıcı FMH rejiminin, ülkelerin kendi teknolojilerini geliştirmesi üzerinde olumsuz etki oluşturduğu noktasında itirazlarını dile getirmektedir (2004: 36).

³⁵“Anlaşmanın amacı; uluslararası ticaretteki engelleri ve düzensizlikleri azaltmak, fikri mülkiyet haklarının uygulanmasına ilişkin usul ve önlemlerin ticaret için bir engel teşkil etmemesini sağlamaktır. Bu amaca yönelik olarak, fikri mülkiyet haklarının tanınması, gerekli korumanın sağlanması, üye ülkelerin ulusal planda ve birbirlerine ait fikri mülkiyet haklarını korumaları bağlamında asgari standartların belirlenmesi gibi hususlara anlaşma kapsamında yer verilmiştir. TRIPS bir çerçeve anlaşma olup, üye ülkeler ulusal mevzuatlarını hazırlarken kabul edilen asgari standartlara uymak zorundadır” <http://www.telifhaklari.gov.tr/Ticaretle-Baglantili-Fikri-Mulkiyet-Anlasmasi-TRIPS>, (erişim tarihi: 09.02.2017).

³⁶https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm7_e.htm (erişim tarihi: 09.02.2017)

Tablo 2.3'teki veriler göstermektedir ki, 90'lı yıllardan itibaren, patent sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Biyoteknoloji alanındaki patentler ise bütün patentlerin yaklaşık 1/10'nu oluşturmaktadır.

Tablo 2.3. Uluslararası Patent Sistemi'ne Kayıtlı Toplam Patent Miktarlarının ve Biyoteknoloji Alanında Patentlerin Yıllara Göre Değişimi

Yıl	Toplam Patentler	Biyoteknoloji Alanında Patentler
1999	88 945.0	10 033.0
2000	102 702.0	12 265.0
2001	104 708.0	11 818.0
2002	108 598.0	11 257.0
2003	118 600.0	10 794.0
2004	132 420.0	10 282.0
2005	144 886.0	10 174.0
2006	154 350.0	10 228.0
2007	159 891.0	10 807.0
2008	150 233.0	10 156.0
2009	156 607.0	9 795.0
2010	172 174.0	10 414.0
2011	188 331.0	10 722.0
2012	195 894.0	10 311.0
2013	202 051.0	10 581.0

Kaynak: OECD Patents by Technology, http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=PATS_IPC, erişim tarihi: 09.02.2017

TRIPS Anlaşması, tohumlar, bitkiler ve pek çok canlı formun patentlenebilir olmasının önünü açmış ve aynı zamanda patent rejimini küresel boyuta taşımıştır. Zaten anlaşmanın ortaya koyulması, küresel şirketlerin faaliyetleri neticesinde olmuştur. TRIPS Anlaşması, Japonya, Avrupa ve ABD ortaklığı ile örgütlenmiş olan Fikri Mülkiyet Komitesi (IPC-Intellectual Property Committee) tarafından şekillendirilmiştir. IPC, 13 Amerikan şirketi³⁷ tarafından temsil edilmekte ve bu şirketler WTO'de FMH küresel çapta organize edilmesi noktasında etkili olmuşlardır. Anlaşma neticesinde bu şirketler, yabancı yatırımcılar olarak girdikleri ülkelerdeki yerel üretim ve dağıtım alanlarında patent hakları tanımlamış (Barker, 2007: 22) ve buralarda yeni birikim alanları oluşturmuşlardır.

Biyoteknolojik gelişmeler ile FMH rejimi, pek çok GOÜ açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. FMH, bu ülkelerdeki biyoteknolojik Ar-Ge'nin önünü kapatmakta, fakir

³⁷ “Bristol Myers, Dupont, General Electric, General Motors, Hewlett Packard, IBM, Johnson and Johnson, Merck, Monsanto, Pfizer, Rockwell and Warner” (Barker, 2007: 22)

çiftçilerin bu kaynaklara erişimi kısıtlanmakta ve küresel şirketlerin küresel çapta tekel oluşturmalarının önünü açmaktadır (MacKenzie ve McLean, 2004: 239). Bu meseleye ilişkin en çarpıcı örneklerden bir tanesi GDO'lu tohumlar üzerinden küresel şirketler ve yerel çapta üretim yapan çiftçiler arasındaki mücadele ve yarattığı dönüşümlerdir.

2.2.3.Yeni Bir Mülksüzleştirme Alanı: Tohum Patentleri

Elbette patent yasaları yeni olmamakla birlikte, canlılar üzerinde patent uygulamaları neoliberal dönemin bir uygulamasıdır. Küresel şirketlerin sermaye birikim süreçleri ile doğrudan ilintilidir. Tohumların patentlenmesi, çiftçilerin üretim araçlarından mülksüzleştirilmesinde bir derinleşme, canlıların doğrudan bir sermaye aracına dönüşmesi ve dünya genelinde gıda güvenliğinin tehdit altına girmesi gibi pek çok konunun kesişim noktası olması bakımından özellikle ele alınması önem arz etmektedir.

ÇUŞ, günümüzde, gıda tarım sisteminin bütün zincirine hâkim durumdadır³⁸. Üretim, dağıtım ve tüketim dâhil bütün bileşenlerde, bu şirketler söz sahibidir (Madeley, 2008: 27). GDO'lu tohumlar ve tohumun ticarileştirilmesi, ÇUŞ etkisinde yeni bir aşamayı ve derinleşmeyi ifade eder. Elbette üretim araçlarının ticarileştirilmesi yeni bir durum değildir. Tarımda makineleşme, köylülerin üretim araçlarının ticarileşmesindeki erken aşamayı ifade eder. Tohumun ticarileşmesi ise hem canlılığın metalaştırılması noktasında hem de esasen köylülerin mülkiyetine sahip olduğu bir *üretim girdisinden mülksüzleştirilmesini*, piyasaya bağımlı hale gelişini temsil etmektedir.

Yeni tohum teknolojileri neticesinde ortaya çıkan GDO'lu (Genetiği Değiştirilmiş Organizma) tohumlar³⁹ ve onlar üzerinde şirketlerin tanımladığı patent hakları, canlılığın bir birikim nesnesine dönüştürülmesi sürecinin örneğidir. Günümüzde, Monsanto⁴⁰ gibi devasa tohum şirketleri ile çiftçilerin arasında tohumun mülkiyeti üzerine davalar, mücadeleler

³⁸ 1980'li yıllarda yaklaşık 7000 tane tohum üreticisi vardı. Devam eden yıllarda ÇUŞ bu üreticileri hızla satın almaya başladı. 1998'e gelindiğinde dünya çapında 1500 tohum üretici vardı ve bunların 24 tanesi piyasanın yarısını elinde tutmaktaydılar. Geçen 10 yıl süreyle ise 10 tanesi piyasanın yarısını ele geçirmiştir (Madeley, 2008: 28-29). Küresel GDO/tohum şirketleri, dünyanın pek çok yerindeki piyasaları hızla ele geçirmiş ve tekelleşmişlerdir.

³⁹ Genel olarak iki çeşit GDO'lu tohum türü mevcuttur. Birincisi zararlı bitkileri yok eden ilaca dayanıklı tohumlardır. En yaygın olanı Monsanto'nun ürettiği Roundup Ready adlı üründür. Bu tohumlar, ürün verdikten sonra bile zararlı bitkileri yok eden ilaçlara karşı dayanıklıdır. İkinci tohum çeşidi ise, böceklerle karşı dayanıklı tohumlardır. En basit tanımıyla, içerisinde böcek zehri taşıyan tohumlardır (Pechlaner, 2010: 250)

⁴⁰ Monsanto, 1901 yılında kurulmuş tarım ürünleri ve kimyasal ürünler üreten küresel bir şirkettir. Dünyanın 66 farklı ülkesinde 404 tesis, 21183 çalışanı ve ABD'nin 33 eyaletinde bulunan 146 tesisinde 10277 çalışanı vardır. Şirket, GDO'lu tohum, böcek zehirleri ve diğer bitki koruma ürünleri üretmekte ve dünyanın pek çok yerine satmaktadır (www.monsanto.com/global/tr/hakimizda/pages/default.aspx, erişim tarihi: 13.02.2017). Bunun yanında şirket yaygın olarak Vietnam Savaşı sırasında ABD'nin kullandığı "portakal gazı (agent orange)" isimli zehirli gazın üreticisi olarak bilinir. Şirket sitesinde yaptığı açıklamada, bu gazı ABD ordusu için ürettiklerini fakat bunun insanlar üzerinde kullanılmasının sorumluluğunun sadece hükümet yetkililerine ait olduğunu öne sürmektedir (<http://www.monsanto.com/newsviews/pages/agent-orange-background-monsanto-involvement.aspx>, erişim tarihi: 13.02.2017).

görülmektedir. Tohum patenti konusu Monsanto örneği üzerinden ele alındığında görülmektedir ki;

“Monsanto’nun ihlal davalarının çoğu, çiftçilerin tohum teknolojilerini nasıl kullanacağı üzerindeki kısıtlamalardan, özellikle çiftçilerin tohumu yıldan yıla saklayıp yeniden ekme tekniği üzerindeki Monsanto’nun yasağı, kaynaklanmaktadır” (Ma, 2012: 700).

Şirket, biyoteknolojik gelişmeler sonucunda ürettikleri GDO’lu tohumları çiftçilere satmaktadır. Shiva’nın “tohum korsanlığı” (2006: 104) olarak adlandırdığı süreçte, şirketler bu tohumların birer üretilmiş meta olduğunu iddia etmekte ve TRIPS çerçevesinde patentlenebilir bir ürün olduğunu öne sürmektedirler.

“Genlerin patentlenmesine izin veren gerekçe benzerdi: Genom içinde bir geni bulmak ve ayırtmak zeka ve beceri ister; doğada dizilimi belli gen bulunmaz, çünkü yapay olarak arıtılması gereken lüzumsuz nükleotidler içerir; ayrıca potansiyel yararı vardır” (İrızık, 2009: 194).

Bu bağlamda şirketler çiftçilerin bu tohumları kullanarak tekrar üretim yapmalarını bir patent ihlali olduğunu öne sürmektedirler. Yani çiftçilerin binlerce yıldır kullandıkları bir sonraki sene tekrar ekme üzere tohum saklanması yönteminin bir yaşamın devamlılığı olarak değil, bir kopyalama eylemi olduğunu iddia etmekte ve çiftçilere patent davaları açmaktadırlar.

Bu bağlamda şirketler, çiftçiler ile tohum sözleşmesi imzalamakta, böylece şirketlere çiftçilerin mülkiyetine erişim ve onları gözetleme, denetleme hakkı verilmektedir (Barker, 2007: 24). Tek başına Monsanto şirketi, 2007 yılında 372 çiftçi ve 49 tarım işletmesine patent davası açarken⁴¹, 2012 yılında bu sayı 210 çiftçi, 56 tarım işletmesine yükselmiş; bu davalardan elde ettiği gelirler 24 milyon doları bulmuştur⁴². Şirketin dava açtığı pek çok çiftçi altından kalkamayacağı miktarlarda tazminat cezasına çarptırılmıştır⁴³.

Görülmektedir ki, çiftçilerin ürünlerinden elde ettiği tohumları, bir sonraki hasat döneminde tekrar ekme üzere saklamaları hukuki ceza konusu haline getirilmiştir. Binlerce yıllık üretim tekniği, artık bir FMH’na tecavüz olarak tanımlanmaktadır. Çiftçilerin kendi tohumlarını yani üretim araçlarını üretmelerinin önü kapatılmakta ve piyasaya olan bağımlılıkları arttırılmaktadır. Tohum, teknolojik imkân ve politik/ekonomik düzenlemeler ile bir birikim nesnesi haline dönüştürülmekte, mülkiyeti firmalara devredilmektedir.

⁴¹ http://www.centerforfoodsafety.org/files/monsanto_november_2007_update.pdf, (erişim tarihi:15.05.2016)

⁴² http://www.centerforfoodsafety.org/files/monsanto-v-us-farmer-2012-update-final_98931.pdf, (erişim tarihi: 15.05.2016)

⁴³ Şirketin açtığı davalar içerisinde basına yansıyan ünlü örnekler söz konusudur. Bunlardan bir tanesi 2013 yılında Vernon Bowman adlı ABD’li bir çiftçiye açılan davadır. Monsanto, çiftçi Bowman’ı, şirketten satın aldığı tohumla yaptığı hasattan, seneye ekme için tohumluk sakladığı ve “ödeme yapmadan şirketin teknolojisini kullanmak istemek” (Charles, 2013) gerekçesiyle dava etmiştir. Dava aynı sene içerisinde sonuçlanmış ve mahkeme çiftçi Bowman’ı şirketin tohum teknolojisini kopyaladığı gerekçesiyle suçlu bulmuş ve yaklaşık 85 bin dolar para cezasına çarptırmıştır (Bravin, 2013).

2.3. Borçlan(dır)ma

Borçlan(dır)ma ve borçluluk, günümüz toplumlarının en yaygın problemlerinden birisidir. Borçluluk pek çok boyutu ve sonucu olan bir ilişki biçimidir. Borç alan ve borcu veren arasındaki iktidar ilişkisi, borcun toplumun geneline yayılması ile birlikte toplumsal görünüm kazanmaktadır. Tarih boyunca her zaman var olan borç olgusu, neoliberal dönemde bir “mülksüzleştirme” yöntemine dönüşmekte ve yarattığı iktidar ilişkisini genişletip, sınıfsal bir zemine kaymaktadır.

Borçlandırma, bölüm 3.1’de ele alınacak olan, yoksulluk ile arasındaki ilişki bağlamında düşünüldüğünde basit bir alışveriş ilişkisinin ötesine geçmektedir. Bu bakımdan yarattığı sömürü ve iktidar ilişkisi, yoksulluk ve mülksüzleştirme ile bağlantılı düşünüldüğünde, neoliberal döneme özgü yeni toplumsal anlam ve ilişkiler yaratmaktadır.

2.3.1. Borçluluğun Toplumsal Anlamı

Borç alıp verme, borç ilişkileri toplumlar var olduğu günden beri var olmuş bir ilişki biçimidir. Kapitalizm öncesi dönemlerde kredi ve borç sistemleri genel olarak tefecilik şeklinde görülmektedir (Itoh ve Lapavitsas, 1999: 83). Fakat bir sermaye biçimi olarak yani kredi olarak ortaya çıkışı ancak kapitalist toplumlarda ortaya çıkmıştır. Marx’ın da aktardığı şekliyle:

“Eski dönemlerde de borç alınır ve verilir ve hatta tefecilik, sermayenin tufan öncesi biçimlerinin en eskisidir. Ama salt çalışma fiili sınaî emeği ve özgür ücretli emeği ne kadar oluştuyorsa, borç alıp verme de krediyi o kadar oluşturur. Gelişmiş, sistematik bir üretim ilişkisi olarak kredi, tarihi olarak da ancak sermayeye ve ücretli emeğe dayalı dolaşımda ortaya çıkar” (1979, :596).

Yine de erken kapitalist dönemde ortaya çıkan kredi/borç, sermayeler arası bir ilişki ve rekabetin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Kredi ve borç vermenin, emek ve sermaye arasında bir birikim stratejisi olarak ortaya çıkışı neoliberal dönemde görülmektedir. Bu dönemde “bankalar, büyük ölçüde, insanları tasarrufa ikna etme işinden kredi almaya çeken kurumlara geçti” (Ritzer, 2000: 61). Borçlanma, neoliberal dönemde bir mülksüzleştirme stratejisi haline getirilmiş, toplum içerisinde görünürlüğü ve yaygınlığı son derece artmış ve yeni ilişki biçimlerini meydana getirmiştir.

Finans sistemindeki gelişmeler ve kredi vermenin kolaylaştırılması ile her sınıftan insanlar mülk sahibi olabileceklerine inandırılmıştır. Öyle ki, ABD başkanı Bush “mülk sahiplerinden oluşan toplumdan bahsediyordu” (Lazzarato, 2014: 101). Neoliberalizmin ideolojik hâkimiyetinin bir göstergesi olarak bu vaatler, toplumda geniş karşılık bulmuş, özellikle 2008 küresel krizine kadar pek çok ülkenin hane halkı borçlanmasında artış görülmektedir. Tablo 2.4’de görüldüğü üzere, 2008 krizinden sonra hane halkının borçlanması

azalmakta veya duraksamaktadır. 2008 krizi, borçlanmanın toplumsal sonuçlarının net bir şekilde görünür hale geldiği dönem olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2.4. 2000-2015 Yılları Arasında, ABD, İngiltere ve Fransa'daki Borçlanma Düzeyleri (Hane Halkının Toplam Harcanabilir Gelirlerinin Yüzdesi)

	ABD	İNGİLTERE	FRANSA
2000	103.5	109.7	74.8
2001	107.2	116.3	77.0
2002	112.4	129.1	77.5
2003	120.3	141.2	81.1
2004	127.0	154.3	81.9
2005	134.6	156.9	88.4
2006	139.7	168.2	93.6
2007	143.1	173.3	96.6
2008	135.5	169.4	98.7
2009	134.2	161.4	104.3
2010	127.8	156.2	107.5
2011	119.7	156.9	107.1
2012	114.2	152.2	103.3
2013	115.7	150.3	104.2
2014	113.1	151.7	106.0
2015	111.6	149.5	108.3

Kaynak: OECD, <https://data.oecd.org/hha/household-debt.htm>, erişim tarihi: 17.02.2017

Neoliberal dönemde, tüketici kredisi, kredi kartları, ev kredisi, ihtiyaç kredisi vb. isimler adı altında geniş kitlelerin kredilere ulaşımının önü açılmıştır. Borç ve kredilerin toplumsal anlamını tüketici kredileri bağlamında ele alan Karaçimen, yeni dönemin iki ayırt edici özelliğinden bahseder. Birincisi, para sermayenin gücü artmasıyla beraber emek üzerindeki baskısı da artmıştır. Finansal kurumlar ve çalışanlar arasındaki eşitsizlik daha da derinleşmiştir. İkincisi ise, artan borçlanmanın yarattığı bağımlılık ve borçlanmanın artık yaşamın ayrılmaz bir parçası haline geldiğidir (2015: 73).

Borçluluk ve gelecek beklentileri arasında da doğrudan bir ilişki söz konusudur. Borçlanmanın, borçlu bireyleri, “sermayenin dayattığı çalışma koşullarına mecbur bırakması” (Kart, 2015: 167) borçluluğun diğer bir boyutunu oluşturmaktadır⁴⁴. Borç, esasen, gelecekteki emeğinin karşılığını bugünden tüketmesi anlamına gelmektedir. Bugünün tüketme/tükettirme stratejileri arasında kredi ve borç en etkin mekanizmayı oluşturur. Bu günlük hayat içerisinde en belirgin olarak, Ritzer’in “tüketim katedralleri” (2010: 26) olarak adlandırdığı AVM,

⁴⁴ Kart’ın yaptığı çalışmada, borçlu bireyler bu durumu şöyle ifade etmektedir: “...Özgürlüğünü satıyorsun. Seni borçlandırıyor kendine bağımlı kılıyor. Sadece çalıştığın günü satın almıyor. Senin önündeki on, on beş yılını da satın alıyor...” (2005: 167)

eğlence merkezleri vb. yerlerdeki tüketim ile kredi kartları arasındaki ilişki de görünür haldedir. Bugünün toplumlarında tüketimin devamlılığı kredi kartları sayesinde mümkün kılmakta (2010: 56) ve kitleler bu tüketim katedralleri içerisinde tutulabilmektedir (2010:51). Bu sayede insanlara o anda sahip oldukları gerçek gelirlerinin çok daha üzerinde tüketebilme imkânı sağlanmakta, gelecekteki muhtemel ve aslında kesin olmayan tasarruflarının bugünden harcamalarını mümkün kılmaktadırlar. Bu her ne kadar bir fırsat görünümü altında sunulmakta, fakat;

“borcun geri ödemeleri ise, çalışanın bütün yaşamını, karşılığı olmayan bir çalışmaya dönüştürmekte, felsefi anlamda bireyin öznelliğinin kaybolmasına neden olmaktadır. Bu nedenle aşırı borçlanma ve borcun geri ödemeleri, yoksulu yaşamı boyunca borçlu ve alacaklı ilişkisi arasındaki iktidar ilişkisine bağımlı kılmaktadır” (Kart, 2015: 177).

Kredi sistemleri, yarattığı bağımlılık ilişkisinin yanı sıra bu ilişkinin aktörlerinde de değişime neden olmaktadır. Bankalar, enformel borçlanma biçimlerinin (tefecilerden, akraba ve tanıdıklardan borçlanma vb.) yerini almaya başlamaktadır. Bu enformel biçimler tamamen ortadan kalkmamakla birlikte, bankalar, kredi kurumları, finans şirketleri vb. yeni aktörler bu borçlandırma ağı içerisinde yerini almaktadır.

2.3.2. Destekten Krediye: Tarımda Borçlandırma

Küresel tarım politikaları devlet destekli üretimden ziyade bankaların ve özel sektörün kredilendirdiği üretimi temel almaktadır. Bu bağlamda özetlemek gerekirse,

“stratejiler hükümet harcamalarını düşürmek amacıyla devletin rolünü azaltmak, kısıtlayıcı mali politikaların yanı sıra para politikaları, ekonomik kalkınmayı sağlamak için özel sektörün rolünde genişleme ve girdi ve çıktı fiyatlarını belirleme ve bölüştürme için direkt kaynak oluşturmak için, devletten ziyade, iç ve dış ticarete yönelik piyasaya giriş için liberalleşmeyi içermektedir” (SAPRIN, 2004: 133).

“Tarımsal üretimde gelişmekte olan tüm ülkeler endüstriyel girdilere daha bağımlı hale gelince, üretimi finanse edebilmek için banka kredileri kullanmak zorunda kaldılar ve bu krediler de ‘endüstriyel tarım’ denilen üretim tarzının taarruzunu finanse etmeye yaradı. Yani bankalar verdikleri krediler aracılığıyla dünyanın her yanına endüstriyel tarım metodunun girmesini ve hâkim kılınmasını sağladılar” (Stedile, 2009: 100).

TA çerçevesinde tarım sektöründeki iç desteklerin de şekli değişmiştir. Tarımsal destekler, anlaşma çerçevesinde kabul edilen yeşil, mavi, amber kutu destekler içerisinde sınıflandırılmış ve öncelikleri belirlenmiştir. Ticareti bozucu olmayan desteklerin sınıflandırıldığı yeşil kutu önlemler, tarımın küreselleşmesi sürecinde en makul görülen destekleri içerirken; kırmızı kötü önlemler adil ticareti bozan, küreselleşmeyi kısıtlayan önlemler olarak kabul görmektedir.

Amber kutu önlemler, üretim bağlı olan (coupled) fiyat desteği, girdi destekleri gibi ödemeleri içermektedir. Bu önlemler ticareti ve üretimi doğrudan etkileyen desteklerdir (Grossman, 2003: 34). Yeşil kutu önlemlerce öngörülen destekler ise “doğrudan ödemelerdir” (direct payments). Doğrudan ödemeler; hükümet desteklerinin tarım üretiminin şekline ve hacmine etki etmeyen (decoupling) ödemelerdir. Doğrudan ödemeler ile amaçlanan, desteklerin üretim, fiyat ve üretim faktörleri ile bağının kopartılmasıdır⁴⁵ (Rodgers ve Cardwell, 2003: 16). Dinler bütün bunları “üretimle bağımsız doğrudan gelir ödemeleri” ve “üretimle belli bir derecede bağımlı doğrudan gelir ödemeleri” olarak sınıflandırmaktadır:

“Üretimden bağımsız doğrudan gelir ödemelerinde, devlet tarafından üreticilere yapılan ödemelerin, ne üreticilerin ürettiği miktar ile ne de piyasa fiyatı ile herhangi bir bağlantısı yoktur. Bu sistemde yapılan gelir ödemesi geçmişte belli bir tarihteki ekim alanı ve verim dikkate alınarak yapılmaktadır. Üretimle belli bir derecede bağımlı doğrudan gelir ödemeleri ise, hedeflenen gruplara bazı koşullara bağlı olarak telafi edici ödemeler (compensatory payment) ile piyasa fiyatı ile üreticinin eline geçmesi arzulan fiyat arasındaki farkın fark ödemeleri (deficiency payments) adı altında ödenmesi şeklinde gerçekleştirilir” (2008: 289).

Robinson ve Thierfelder’e göre, ABD’de tarım sektörüne yapılan doğrudan ödemelerin, tarım emek-sermaye piyasasına, üretim miktarına ve üretim araçlarının yatırımlarına doğrudan bir etkisi olmamıştır. Desteklerin etkileri daha çok dolaylı (hanehalkının iş tercihleri, tüketim, tasarruf ve yatırım vb.) olarak görülmüştür (2006:112). Doğrudan ödemelerin uzun dönemde toprak fiyatları ve kiralari üzerinde etkisi olmuşken, üretim üzerinde doğrudan etkisi olmamıştır (Roe’den aktaran Robinson ve Thierfelder, 2006: 112). Bu destekleme biçimleri, desteklerin tarım piyasası içerisindeki üretim ilişkilerinden yalıtıldığını da göstermektedir. Böylesi yapılandırılmış destek sisteminin iki önemli sonucu söz konusudur: Birincisi, desteğin piyasadan yalıtılması, üreticiler için risk anlamına gelmektedir. Fiyatların küresel piyasaların dengesine bırakılması, dünyanın herhangi yerinde patlak verecek olan ekonomik, politik, sosyal bir krizin bir başka yerdeki üreticiyi doğrudan etkileyebileceği, kuraklık gibi kestirilemeyen doğa temelli problemler gibi riskler karşısında üreticinin dayanıklılığını düşürmektedir. Sabit ve çoğu zaman arazi büyüklüğü, üretim kapasitesi gibi ölçütlere göre verilen standart destek, riskler karşısındaki esnekliği imkânsız hale getirirken; desteğin bağlı olduğu ölçütler, esasen, varlıklı olanın yoksul olana göre daha büyük destek aldığı eşitsizlik üzerine kuruludur. Zengin ve yoksul arasındaki eşitsiz kaynak dağıtımı ve bunu derinleştiren karakteri, bahsedilen ikinci sonucudur.

Risk ve problemler karşısında üreticiler kendi kaderlerine bırakılmış durumdadır. “Çiftçiler piyasa koşullarına göre üretim kararı alacak, doğrudan tüccarla muhatap olacak ve

⁴⁵https://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/ag_intro03_domestic_e.htm, (erişim tarihi: 06.12.2016)

ticari bankalardan kredi bulacaktı” (Keyder ve Yenal, 2013: 201). Mikro-kredi sistemi, Bangladeş’te ortaya çıkan yoksulluk ve açlık problemine karşı yeni bir modelleme öneren, Chitagong Üniversitesi profesörü Muhammed Yunus tarafından geliştirilmiştir. Neoliberal dönemde devlet fonları temelli stratejilerden, piyasa temelli stratejilere geçişin en belirgin yüzlerinden birini mikro-finans konusu oluşturmaktadır. Yunus yaptığı araştırmanın sonucunda, yoksulluğun temel nedeninin bireylerin elinde girişim yapacak sermayelerinin olmaması sonucuna varmıştır. Daha sonra Grameen Bank’ı kurarak, mikro kredi sisteminin pilot çalışmasını uygulamıştır (Şengür ve Taban, 2012: 65-66). 1970’lerden önce vergiler, sübvansiyonlar, sosyal güvenlik harcamaları ve diğer yapısal mekanizmalar yoluyla yoksulluk ile mücadele edilirken (Censes’den aktaran Davutoğlu, 2013: 42) mikro-finans, WB’nın 1990’lardan itibaren yoksulluğu azaltma aracı haline gelmiştir (Davutoğlu, 2013: 40-43).

Mikro-finans, neoliberal dönemde, yoksullukla mücadelenin temel aracı olarak kabul edilmektedir. Bateman’ın aktardığı üzere, bu dönemdeki hâkim zihniyetin bakış açısına göre, yoksullar birer mikro-krediler yoluyla birer girişimciye dönüştürülebilir ve yoksulluk bu yolla düşürülebilir. Buna göre yoksulların refah bölüşüm mekanizmalarına değil, kişisel girişimcilik ve mikro kredilere ihtiyacı vardır (2010:156). Devlet müdahalesi, kolektif oluşumlar ve refah dağıtım mekanizmaları, yoksulluğu arttıran yaklaşımlar olarak görülmüş ve tüm bu işlevler piyasaya devredilmiştir (2010:160).

FAOSTAT’ın verilerine göre, dünyanın pek çok ülkesinde tarım kredilerinde artış söz konusudur. Örneğin, belli dalgalanmalar olmakla birlikte, Kanada’daki tarım kredileri 2000 yılında yaklaşık 10 milyon \$ iken, 2015 yılında 17 milyon \$’a; Meksika’da 1.9 milyon \$’dan 6.1 milyon\$’a; ABD’de 47.8 milyon \$’dan 78.7 milyon \$’a yükselmiştir⁴⁶. Buna karşın devlet destekleri düşmekte veya gerekli oranların altında kalmaktadır (Tablo 2.1). Bu durum karşısında çiftçiler, üretimlerini ve kendi yaşam döngülerini devam ettirebilmek adına kredilere ve borca mahkûm kalmak durumundadır. Formel ve enformel borç ağları içerisinde kalan köylerde, kırsal yoksulluk artmış ve borçlu olmanın getirdiği iktidar ilişkisi içerisinde kalan köylünün çaresizliği derinleşmiştir.

⁴⁶<http://www.fao.org/faostat/en/#data/IC>, erişim tarihi: 18.02.2017

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL MÜLKÜSÜZLEŞTİRME REJİMLERİNİN KIRSALDA YARATTIĞI DÖNÜŞÜMLER

Küresel tarım politikalarının ve bunun yerel düzeyde uygulamasının önünü açan neoliberal politikalar, tarım piyasasında yarattığı dönüştürücü etkileriyle kırsal alanda da değişimler yaratmaktadır. “Küreselleşmenin tarım üzerindeki en önemli etkisi üreticileri, üretim kaynakları ile tüm ticaret ve kredi akışlarını nihai olarak pazarın işleyişine bağımlı kılmak oldu” (Keyder ve Yenal, 2013: 49). Böylesi bir piyasalaşma dalgası içerisinde kalan kırsal bölgeler, sosyal ilişkilerin ve demografik görünümünün de değişimine şahit olmaktadır. Öncelikle artan piyasalaşma beraberinde kırsal yoksulluğu da derinleştirmekte ve kırsaldaki yaşam şartlarını giderek zorlaştırmaktadır. Bu şartlar altında kentlere doğru göçler artarken, diğer yandan da kentli insanlar kırsalda zor durumdaki köylülerden topraklar satın almakta, buralara yerleşmektedir. Bu bağlamda kırsaldaki demografik dönüşümler gün geçtikçe daha da görünür hale gelmektedir. Tüm bunlara ek olarak, üretimin küreselleştirilmesi ve biyoteknolojik gelişmeler neticesinde ortaya çıkan üretimde standartlar hem üreticilerin hem de tüketicilerin karar alma mekanizmalarını değiştirmekte, bağımlılıklarını arttırmakta ve üretici-tüketici zincirinde kırılmalara neden olmaktadır.

3.1. Kırsal Yoksulluk

Yoksulluk her geçen gün daha fazla görünür hale gelen küresel bir problem olarak artış göstermektedir. Bu nedenle yoksulluk konusunun önemi de gün geçtikçe dünyanın gündemindeki yeri artmaktadır. Gittikçe artan yoksulluk ve açlık ülkelerin ve uluslararası kurumların görmezden gelemeyeceği noktalara varmıştır. Öyle ki, “BM 2000 yılında dünya genelinde aşırı yoksulluğu 2015’e kadar ortadan kaldırmayı amaçlayan Milenyum Projesi’ni başlatmıştı” (Schaefer, 2013: 227). Fakat yoksulluk önüne geçilemeyen bir problem olarak varlığını arttırarak devam ettirmektedir.

Yoksulluğa ilişkin yaklaşımlar içerisinde kırsal yoksulluk konusu önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle kırsal yoksulluğa ilişkin oldukça geniş bir literatür söz konusudur. Tickamyer ise bu literatürü “kişilerin yoksulluğu” (poverty of persons) ve “yoksulluk yerleri” (poverty of places) olarak iki kategoride sınıflandırmaktadır. Buna göre kişilerin yoksulluğu, yoksulluğun nedeninin ırk, etnisite, cinsiyet, bireyin karakteri ve tercihlerinin bir sonucu

olarak gören (“Yoksulluk kültürü”⁴⁷ yaklaşımı, Holman (1978)’in yaklaşımı vb.) yaklaşımları betimlemektedir. Diğer kategoride ise yüksek işsizlik oranı, düşük insani ve sosyal sermaye ve diğer sosyal problemleri merkezine alan ve yoksulluğu yapısal/kurumsal⁴⁸ bir mesele olarak ele alan (Modernizasyon teorisi, Dünya sistemi kuramları, Bağımlılık teorisi vb.) yaklaşımlardır (2006: 413).

Bunların yanı sıra, küreselleşme, neoliberal politikalar ile kırsal yoksulluk arasındaki ilişkiye dair tartışmalar konunun bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Uluslararası kuruluşlar, ÇUŞ, pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ticaretin ve tarımın liberalleşmesi yönünde olumlu görüş bildirirken, buna karşılık liberalleşmenin beraberinde getirdiği yoksulluk ve çevre tahribatına vurgu yapan protesto dalgaları da ortaya çıkmıştır (Cook vd., 2010: 1). Neoliberal bakış açısına göre tarımda serbest ticaret kırsaldaki yoksulluğu azaltmakta, serbest piyasanın üretimde ve gelirden bir artışı sağlayacağı düşünülmektedir (Deraniyagala, 2014: 175). Neoliberal reformların savunucularına göre, korumacı politikaların terk edilmesi ve liberalleşme, beraberinde kaynakların etkin kullanımını getirecektir. Bu yolla küresel çapta artan ticari faaliyetlerin neticesinde ihracat ve ithalatta yaşanacak artışın, kırsal yoksulluğu azaltmanın en üretken yolu olduğunu öne sürmektedir (Kelly, 2001: 85).

Buna karşın, eldeki veriler göstermektedir ki kırsal yoksulluk küresel düzeyde giderek derinleşmektedir. Tarımsal üretime bağlı katma değer oranı her yıl düşmektedir. WB’nin verilerine göre, 1995 yılında tüm dünyadaki gayri safi hâsılının %8’i tarımdan elde edilmekteydi. 2014 yılına gelindiği zaman ise bu oran %3,9’a kadar gerilemiş⁴⁹, tarıma dayalı gelirlerin ekonomilerdeki payı azalmıştır. Kırsaldaki azalan gelirler neticesinde her geçen gün daha ciddi bir problem haline gelmekte olan kırsal yoksulluk meselesi, uluslar arası toplumu harekete geçirmeye zorlamıştır. Kırsal yoksullukla mücadele etmek adına⁵⁰, BM bünyesinde FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations)⁵¹ ismiyle küresel bir birim

⁴⁷ Amerikalı antropolog olan, Oscar Lewis, 1950 yıllarda, kırsal ve kentsel alanlarda yaptığı araştırmalar neticesinde, yoksulların kendine ait bir kültüre sahip olduğu tezini ortaya atmıştır. Lewis’e göre yoksullar, bir yoksulluk alt-kültüründe yaşamakta ve bu kültürel kodlar onları yoksulluk içerisine hapsedmektedir. Bu alt kültür kategorisini genel olarak, marjinalite, acizlik, tembellik, bağımlılık, kadercilik, çocuk işçiliği, sürü halinde yaşama (bireysileşememe) erken yaşta cinsel ilişkiye girmek vb. özellikler ile tanımlanmaktadır. Lewis tüm bu kültürel özelliklerin yoksulluğun varlığının ve devam etmesinin nedeni olduğunu iddia eder (Slattery, 2011: 390-395).

⁴⁸ Wacquant, Yoksulluk Kültürü yaklaşımlarını “yoksullaşmayı ortaya çıkartan yapısal değişimlerden ve toplu mücadelelerden ayırarak açıklama çabası” (2008: 109) içerisinde olduklarını belirtmekte ve bu yaklaşımları eksik bulmaktadır.

⁴⁹ <http://data.worldbank.org/topic/agriculture-and-rural-development>, (erişim tarihi: 05.03.2017)

⁵⁰ <http://www.fao.org/about/what-we-do/so3/en/>, (erişim tarihi: 04.03.2017)

⁵¹ “FAO, açlığı yok etmek ve beslenme şartlarını iyileştirmek amacıyla 1943’te kurulan ve 1946’da Birleşmiş Milletler’ in uzmanlık kuruluşu haline gelen bir örgüttür. FAO’nun merkezi Roma’dadır. Buna bağlı olarak dünyada yayılmış çok sayıda büroları mevcuttur. 1960’lardan sonra çalışmalarını, daha çok tarım ürünlerinin geliştirilmesi ve protein eksikliğinin giderilmesi konularında yoğunlaştırmıştır” (www.tarim.gov.tr/BSGM/Belgeler/Uluslararası%20Kuruluslar/FAO.pdf, erişim tarihi: 04.03.2017).

oluşturulmuştur. Kırsaldaki yoksulluğun görünüşleri üzerine detaylı analizler sunan FAO verilerine göre, dünyadaki yoksulların büyük bir bölümü kırsal alanlarda (özellikle topraksız köylüler, küçük üreticiler ve kadınlar) görülmektedir. Bu çelişkili durumun altında yatan neden ise yoksulluğun gözlemlene biçiminde yatmaktadır. Zira yoksulluk, rakamlardaki genel artışın yanı sıra, ortaya çıkan zenginliğin toplumsal kesimlerce nasıl bölüşüldüğü ile doğrudan ilintilidir. Artan zenginlik, toplumsal kesimlere adil bir şekilde dağıtılmadığı durumda zengin ile fakir arasındaki uçurumu derinleştirmekte ve yoksulluğu arttırıcı bir etken olarak ortaya çıkmaktadır⁵². Dolayısıyla, FAO'nun tespit ettiği üzere pek çok ülkenin gelirinde artışlar gözlenirken dahi bu ülkelerin kırsallarındaki yoksulluk giderek derinleşmektedir. Bu bağlamda dünyanın farklı yerlerinde benzer örneklere rastlamak mümkündür.

Bu ülkelerden bir tanesi olan Madagaskar'da benzer bir durum söz konusudur. Madagaskar'da 1980'lerden itibaren neoliberal uygulamaların önü açılmış ve ülke küresel piyasa ile bütünleşme süreci içerisine girmiştir. 1980'lerden itibaren geçen yirmi yıl içerisinde hem ihracatta hem de ithalatta hızlı bir artış gözlemlenmiştir. Fakat bu neoliberal küreselleşmenin getirdiği sonuçlar, Madagaskar'ın kırsallarında yaşayan köylüler için olumlu sonuçlar doğurmamıştır. Ekonomik reformlara rağmen kırsal yoksulluk oranı %77'ler seviyesinin altına düşmemiş, hem tarıma dayalı ihracatta hem de kırsal nüfusta ciddi azalmalar görülmüştür (Minten vd., 2010: 78). 1983'te IMF ve WB müdahaleleri neticesinde YUP uygulamaya konularak liberalleşme süreci başlatılmış, tarım üzerindeki devlet tekeli, kota uygulamaları ve gümrük bariyerleri kaldırılmıştır. Bunun yanı sıra ülkenin önemli ihracat ürünlerinden biri olan kahve fiyatları, küresel piyasaya yeni aktörlerin girmesi (özellikle Vietnam) ve artan rekabet neticesinde önemli miktarda azalmış, bu nedenle üreticilerin gelirlerinde ciddi bir azalma görülmüştür. Bu süreçte üreticiler, ticari liberalleşmenin getirdiği faydalardan adeta "bypass" edilmiştir⁵³ (Minten vd., 2010: 80-81). WB verilerine göre⁵⁴,

⁵²Esasında bu konunun bir boyutu yoksulluğun nasıl ele alındığı ile ilintilidir. Yoksulluk literatürü içerisinde yaygın olarak kabul gören yaklaşımlara göre yoksulluk çeşitleri farklı kategoriler altında sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda mutlak yoksulluk ve görel yoksulluk kavramsallaştırılması mevcuttur. Mutlak yoksulluk, bireylerin ve ya hane halkının, hayatta kalabilmesi ve kendini tekrar gerçekleştirebilmeleri için gerekli asgari şartlar ve gelir düzeyidir. Mutlak yoksulluk ölçümleri gıda, sağlık, barınma, giyim vb. temel ihtiyaçların maliyeti üzerinden gerçekleştirilmektedir. Görel yoksulluk ise ihtiyaçların evrensel olarak değil içinde bulunulan toplumun mevcut şartları temel alınarak hesaplanmasıdır. Bireyin ve hane halkının, içinde yaşadığı toplumun kabul ettiği asgari yaşam biçimidir (Arpacıoğlu ve Yıldırım, 2011: 62-63; Alcock, 1997: 68-70; Schaefer, 2013: 205-206).

⁵³Minten vd., yoksulluk ve çevre tahribatı arasında kurduğu bağlantıdan hareketle, Madagaskar'da çiftçilerin, devam eden yoksulluktan kurtulma stratejisi olarak ormanlık arazileri yakıp tarıma açtığını ve gelirlerini bu yolla arttırmaya çalıştığını öne sürmektedir (2010: 85). Öyle ki 1990-2000 arasında, "dünyada en çok orman tahribatının yapıldığı ülke Madagaskar" (2010: 84) olmuştur. Ülkedeki orman arazilerindeki azalma miktarı, "1960'larda yıllık 500 bin metrekare" civarında iken "1990'larda bu miktar yaklaşık 16,5 milyon metre kareye" yükselmiş (Razanaka'dan aktaran Minten vd., 2010), "1990 ve 2000 yılları arasında toplam ormanlık arazi tahribatı yaklaşık 2.5 milyar metrekareye" (Steiningervd.'den aktaran Minten vd., 2010) ulaşmıştır. Daming

kırsal nüfus içerisindeki yoksulluk oranı 2005 yılında %80.6'ya, 2010 yılında ise %80.1'e yükselmekte ve kırsal yoksulluk artarak devam etmektedir.

Madagaskar örneğinde de görüldüğü gibi, uluslararası artan rekabet tarım ürünlerinde ve gıda fiyatlarında belli oranda düşüşe neden olmaktadır. Bu durum ise kendi bağlamında iki başlı sonuç yaratmaktadır. Fiyat düşüşleri tüketicilerin daha ucuz gıdaya ulaşımını sağlamaktadır. Tüketiciler açısından olumlu bir sonuç ortaya çıkarken üreticilerin, özellikle küçük çapta üretim yapan çiftçilerin, gelirlerinde düşüş anlamına gelmektedir (Hazell ve Wood, 2008: 501). Tarımsal desteklerin azaltılıp üreticiye ekstra üretim maliyeti olarak kredilerin devreye sokulması, çiftçilerin artan maliyetleri, pazarda satış fiyatlarının ucuzlaması ile birleştiğinde kırsal yoksulluk kaçınılmaz hale gelmektedir. Büyük üreticilerin teknoloji ve kimyevi altyapısı sayesinde piyasaya daha büyük miktarda ve daha ucuza mal edilmiş ürün sokmaları küçük çapta üretim yapan çiftçilerin ya rekabete dayanamayıp piyasadan çekilmelerine ya da büyük şirketler için üretim yapan üreticilere dönüşmelerine neden olmaktadır.

Zimbabve'deki liberalleştirme hamleleri küçük çaplı üreticiler ile şirketler açısından farklı sonuçlar doğurmuştur. Dış ticaret engellerinin kaldırılması şirketlerin ihrac kapasitesini arttırırken, iç desteklerin azaltılması ve küresel fiyat baskısı küçük üreticinin üretim kapasitesini azaltmıştır. Bu süreçte, şirketler, küresel piyasalar ile küçük üreticiler arasında aracı konumuna gelmiştir (SAPRIN, 2004: 138). Ürünlerin şirketlere satılması, küçük üreticilerin piyasaya giriş aracı haline gelirken, gelirlerinin bir kısmını da bu araçlarla paylaşmak durumunda kalmışlardır. Bu da uzun vadede gelirlerinde bir azalma anlamına gelmektedir.

1990'lı yıllarda IMF, WB gibi kuruluşlar yoksulluk konusuna eğilmeye başladı. Özellikle Türkiye, Meksika gibi gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan yoksulluğun yumuşatılması adına doğrudan nakit yardımları, sigorta gibi sosyal politika araçları devreye koyuldu. Bu politikaların ortak noktası, piyasanın işlerliğini ve neoliberal ideolojinin işleyişini bozmayacak uygulamalar olmasıydı (Keyder ve Yenal, 2013: 194). Bu bakımdan yoksulluğu yumuşatıcı uygulamalar, neoliberal uygulamaların devamlılığını garanti altına almanın bir yöntemi olarak işlev görmekteydi.

vd.'ne göre ise, 1980'lerden itibaren Çin'in tarım sektöründe de piyasalaşma eğilimleri başlamasına rağmen, Çin kırsalındaki ormanlık alanlarda önemli bir tahribat gözlenmemektedir. Yazarlara göre, Çin devletinin ormanları koruma noktasında uyguladığı katı düzenlemeler bu tahribatın önüne geçmiştir. Fakat piyasa taleplerini karşılayabilmek adına kırsalda gerçekleştirilen alt yapı çalışmaları (özellikle yol yapımları), farklı çevre tahribatlarını (toprak erozyonu, su kirliliği, diğer canlıların doğal yaşam alanlarının kısıtlanması gibi) görünür kılmıştır (2010: 53).

⁵⁴<http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.RUHC?end=2010&locations=MG&start=2001&view=chart>, erişim tarihi: 28.02.2017

Meksika örneği de benzer sonuçları vermektedir. 1980 sonrasında, Meksika’da da neoliberal politikalar hızla uygulanmaya başladı. Diğer ülkelerdeki neoliberal tarım politikalarına paralel olarak, Meksika da devlet eliyle düzenlenen tarım piyasasının yerini serbest piyasa kurallarının hâkim olduğu yapı almaya başlamıştı. Devlet elini kredi sistemlerinden, fiyat belirleme politikalarından ve pek çok destekleme sisteminden çekmiş, buralardaki boşluğu özel sektör eliyle doldurulmuştur (Kelly, 2001: 90). Bu reformların hem kısa vadedeki hem uzun vadedeki sonuçları ise Meksika’da kırsal yoksulluğun derinleşmesi olmuştur. Meksika’da “1984 yılında %39.8 olan kırsal yoksulluk oranı” sadece 5 yıl sonra, “%45,2’ye yükselmiş” (Kelly, 2001: 92); uzun vade de durum değişmemiş ve 1994 yılında kırsal yoksulluk oranı %42’yi geçmiştir (Kelly, 2001: 93; 96). Meksika ekonomisi büyüme gösterdiği yıllarda bile çiftçiler bu artıştan yararlanamamış, kırsal yoksulluk oranı artış göstermiştir (Kelly, 2001: 94).

Tüm dünyada artan kırsal yoksulluğun pek çok farklı sonucu olmuştur. Dünyanın farklı yerlerindeki çiftçiler, köylüler borç ve yoksulluk içerisinde yaşamaktadır. Bu durum ciddi oranda görülmeye başlayan çiftçi intiharlarına⁵⁵, köylülerin tarım şirketlerinin ve büyük toprak sahiplerinin topraklarında işçileşmesine ve üretim araçlarını (en önemlisi topraklarını) ve köylerini terk edip kentlere göç etmelerine neden olmaktadır.

3.2. Sınıfsal Ayrışmalar, Toplumsal İlişkilerin Dönüşümü ve Kırsaldaki Yeni Görünümler

3.2.1 Hiyerarşik Farklılaşmalar ve Dönüşümler

Tarımın ve kırsalın kapitalistleşmesi, küreselleşme ve neoliberal uygulamalar ile beraber derinleşmiştir. Fakat süregelen literatürün büyük bir bölümünde kapitalistleşme sadece üretim araçlarının dönüşümü üzerinden okunmaktadır. Böylesi bir okuma ekonomist ve sürecin sadece bir bölümüne atıfta yapan bir okuma tarzıdır. Amin’in de ifade ettiği şekilde:

“Eğer kapitalizm sermaye etmeni denen şeyin, yani aletlerin kullanımıyla karıştırılırsa o her zaman var olmuş demektir. O, sık sık da, meta mübadelesiyle karıştırılır. Sonuç olarak, bazılarının elinde, belirli bir sektörde kapitalizmin gelişiminin incelenmesi, sermaye teçhizatındaki artışın ve ticaret hacminin genişlemesinin nicel bir ölçümüne dönüşür” (1997: 82).

⁵⁵ Çiftçi intiharları, son otuz yılda dünyanın farklı yerlerinde görünür hale gelmektedir. Sadece Andhra Pradesh’de 2004 yılının mayıs ve temmuz ayları arasında toplam 428 çiftçi, artan borçluluk, umutsuzluk ve yoksulluk neticesinde intihar etmiştir (Sridhar, 2006: 1560). Benzer şekilde, Hindistan’ın Marathwada bölgesinde, 2017 yılının ilk iki ayında 117 çiftçi (<http://www.firstpost.com/india/marathwada-over-117-farmers-kill-themselves-in-two-months-of-2017-oppn-demands-loan-waiver-3319556.html>, erişim tarihi: 08.03.2017) intihar etmiştir. Yine, 2012 CDC (Centers for Disease Control and Prevention) verilerine göre ABD meydana gelen intihar vakalarının görüldüğü en geniş grup köylülerdir (<https://www.cdc.gov/mmwr/volumes/65/wr/mm6525a1.htm#suggestedcitation>, erişim tarihi: 08.03.2017).

Bu bakımdan kırsalın piyasalaşma sürecini sadece iktisadi süreçleri barındıran bir olgu olarak değerlendirmemek gerekir. Daha ziyade sosyal ilişkileri de barındıran ve dönüştüren boyutlarıyla ele alınmalıdır. Dolayısıyla bu süreçlerin yarattığı dönüşümleri ele alırken, farklı hiyerarşik gruplara farklı etkiler yaratacağını da göz önünde bulundurmak gerekir. Zira küreselleşmenin dünya çapında yarattığı “eşitsiz gelişme” (Amin, 1997) aynı zamanda toplumsal düzeyde de eşitsiz gelişmeyi ortaya çıkartır. Bu nedenle kırsalın piyasalaşmasını ve yarattığı süreçleri değerlendirirken bu farklılaşmaları da göz önünde tutmak önem arz etmektedir.

Kır üzerine yapılan çalışmaların pek çoğu, genel olarak kırsalı homojen bir yapı olarak ve sınıfsal-hiyerarşik farklılaşmalarından bağımsız olarak ele almaktadır (Ecevit vd., 2009: 48). Oysaki kırsal alan içerisinde de tıpkı kentlerde olduğu gibi hiyerarşik ayrışmalar söz konusudur. Fakat bu ayrışmanın küçük üreticiler arasında sınıfsal bir bölünmeye vardığını söylemek pek mümkün görünmemektedir. Zira “belli dönemlerde sınırlı ve geçici emek istihdamının zorunlu olması, esas olarak aile emeğine dayanan işletme biçimi korunduğu sürece, küçük üreticilik ilişkisinin kapitalist çiftçiliğe dönüştüğünü göstermez” (Boratav, 1972: 236) iken çalışanları da birer işçiye dönüştürmez. Bu haliyle, ele alınan köylerdeki ayrışma, daha çok toprak miktarına ve gelir durumuna dayalı hiyerarşik bir ayrışma şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Dünyanın farklı yerlerindeki pek çok araştırma göstermektedir ki, piyasalaşma süreci içerisinde büyük çaplı üretici ile küçük çaplı üretici, zengin ve fakir çiftçi, ürünleri ihraç edenler ile üretenler arasında farklılaşma yaşanmaktadır (SAPRIN, 2004: 143). Von Braun’un da belirttiği şekilde, kırsal yoksulluğun en şiddetli biçimleri topraksız işçiler, küçük çaplı üretim yapan çiftçiler, işçiler ve küçük çaplı tarım işletmelerinde görülmektedir (2008: 57). Zira büyük tarım işletmeleri, teknolojik girdi yatırımları, sermaye imkânları ve sübvansiyonlardan yararlanma kapasiteleri küçük çaplı üretim yapan çiftçilerden çok daha fazladır (Swaminathan, 2008: 82). Küçük üreticilerin üzerindeki devlet korumasının ortadan kalkması, fiyat mekanizmasının küresel piyasanın insafına terk edilmesi ve küresel pazara giriş imkânının kısıtlılığı da denkleme eklendiğinde, küreselleşen tarımda küçük üreticinin dezavantajlı konumu artarak devam eder. Esasen serbest ticaret kuralları büyük çaplı üreticilerin kazançlı çıktığı (küresel şirketlerin gücü düşünüldüğünde esasen çıkma potansiyelini barındırdığı), küçük üreticinin ürününü bu işletmelere satmak zorunda kaldığı (devlet işletmelerinin özelleştirilmesi gibi nedenlerden dolayı) bir sistem yaratmıştır.

Tüm bu nedenlerle öncelikli olarak köylü üreticileri belli tipolojiler altında gruplandırmak, farklılaşmaları ele alabilmek noktasında önem arz etmektedir. Bu

farklılaşmaları Boratav, kırsal alandaki sınıf ve tabakalaşmalar üzerine beş ayrı grupta tanımlamaktadır. Bunların ilki “büyük toprak sahipleri”dir”. Boratav’a göre bu zümrenin ayırt edici özelliği “üretken emek harcamayan, tamamen artıkle yaşayan grup olmasıdır” (1980: 59). İkinci zümreyi ise “zengin köylü grubu” oluşturmaktadır. Onu “büyük toprak sahibinden ayıran ana ölçüt emektir; farklı bir ifadeyle, bu toplumsal grubun, üretken emek harcamayan, eli toprağa bulaşan özelliği, kısacası köylülüğüdür” (1980: 59). Üçüncüsü ise “orta köylü” grubudur. Bu zümrenin karakteristik özelliği aile içi emeğe dayanıyor oluşudur. “En belirleyici özelliği iş aletlerinin yetersizliği ve aile emeğinin iş gücü piyasasına sunulmayışıdır” (1980: 60). “Yoksul köylüler” ise diğer zümreyi oluşturmaktadır. Boratav’a göre bu zümrenin “malik olduğu toprak ve iş aletleri, ailenin yeniden üretimi için yetersizdir. Bu nedenle bu grup, ya toprak kiralayarak veya işgücünü diğer işletmelere satarak varlığını sürdürebilir” (1980: 60). Boratav’ın tanımladığı son zümre ise “toprak işçileridir”. Bunlar ise “tamamen veya büyük ölçüde işgüçlerini satarak yaşayan, dolayısıyla kapitalist ilişkileri temsil eden gruptur” (1980: 79).

Tablo 3.1. Kırsal Alandaki Hiyerarşik Farklılaşmalar

Grup, Zümre	Gelir Elde Etme Biçimi	Mülkiyet Biçimi	Ayırt Edici Özellikleri
Büyük Toprak Sahipleri	Tamamen artı değer üzerinden	Büyük arazilere ve kendi üretim araçlarına sahiptirler.	Kendi emeğini kullanmaması, tamamen rant (toprak ağası) veya işçi çalıştırmak suretiyle (Kapitalist çiftçi) gelir elde etmesi
Zengin Köylü	Üretken emek harcamayan ve dışarıdan emek talebi olan	Büyük topraklara ve kendi üretim araçlarına sahiptirler.	Kendi emeğini de üretim sürecine dâhil etmesiyle üst zümreden ayırırken, dışarıdan emek talep etmesiyle diğerlerinden farklılaşmaktadır.
Orta Köylü	Aile içi emek	Daha küçük ölçekli topraklara ve üretim araçlarının bir kısmına sahiptirler.	Ev içi emeğin mevcut üretim için yeterli oluşu ve dışarıdan emek talep etmeyişi
Yoksul Köylü	Kendi toprağında üretim yapma ve dışarıya emek arzı	Toprakları ve üretim araçları, üretim yapmak için yetersizdir	Üretim süreçlerinde kendi kendine yetemeyişi ve dışarıya emek arzı sunması
Toprak İşçisi	Sadece işgücünün satılması	İşgücü dışında mülkiyeti yoktur	Emeğinin dışında mülkiyeti olmaması

Kaynak: Boratav, 1980

Bütün bu farklılaşmalara ek olarak *köylülük ve girişimci çiftçilik* arasında bir ayrım söz konusudur. van der Ploeg köylü ve girişimci arasındaki çiftçilik yapış biçimleri arasındaki farklar olduğunu ifade eder. Öncelikle köylüler doğa ile daha bütünleşmiş ve üretimlerini

doğa ile etkileşim halinde devam ettirmektedir. Oysa girişimci için doğa fazla değişkenli ve bilinmezdir. Bu hesaplanamazlığı en aza indirmek için girişimci teknoloji temelli müdahalelerde bulunur. Kimyasal girdiler, ilaçlar, sera vb. girdiler ile doğanın içerdiği muhtemel tehditleri ve bilinmezlikleri en aza indirmeye eğilimlidir (2008: 114-115). Köylü ve girişimci arasındaki bir diğer ayrım noktası ise bunların piyasa ile olan ilişkileri üzerinedir. Köylünün özellikle üretim girdileri için piyasa bağımlılığı düşük iken, girişimci neredeyese tarımın bütün süreçlerinde (girdi, teknik bilgiler vb.) piyasaya bağımlıdır (2008: 115-116). Ayrıca, köylü yaptığı işin yani çiftçiliğin inceliklerine hakimdir. Özellikle yaşadığı bölgenin yerel koşulları ve buna uyum sağlama noktasında bilgi sahibidir. Girişimci ise bu süreçleri, piyasanın taleplerine göre yönetmek durumundadır. Dışsal göstergeler onun alacağı kararların temel belirleyicisidir. Elbette bu köylülerin piyasa ilişkilerinin tamamen dışarısında kaldığı anlamına gelmemektedir. Fakat piyasa köylüler için sadece ürünlerini sattığı ve bazı ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir pazar yeri iken, girişimci için tüm süreçleri kapsayan belirleyicidir (2008: 116-117).

Neoliberal dalgalarla birlikte derinleşen kırsalın piyasalaşması süreçleri, farklılaşmış grupları piyasa odaklı gruplar haline; daha açık bir ifadeyle girişimci ve ya tarım işçisi; dönüştürmektedir. Boratav'ın sınıflandırması içerisinde ara gruplar olarak ele alınabilecek, hem üretim araçları hem de emek süreçleri ile girdikleri ilişkiler bağlamında tamamen kapitalist ilişkiler içerisinde yer almayan zengin, orta ve yoksul köylü grupları, kırsaldaki piyasalaşmanın derinleşmesiyle ya birer girişimci haline dönüşmeye ya da köylerinde veya kentlerde işçileşmeye zorlanmaktadır.

3.2.2. Kırsalın Kentleşmesi

Kırsalda yaşanan dönüşümlerin görünür olduğu bir diğer alan ise *kırsalın giderek kentleşmesi* ve *kentlerden kırsal göç* olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle iletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesi, bazı mesleklerin evlerden icra edilebilir hale gelmesi ile birlikte köylerde ikamet etmek isteyen insanların sayısında artışa neden olmaktadır. Literatürde “counter-urbanization” olarak kavramsallaştırılan bu süreçler esasında kentlerden köylere doğru bir karşı göç hareketine gönderme yapmaktadır. Kavram, basitçe köylerde yaşamaya başlayan kentli çalışanlara gönderme yapmaktadır. Kentlerdeki geniş iş imkânlarından vazgeçmeden kırsal alanlarda ikamet amacıyla kırsala doğru bir göç anlamına gelmektedir (Perkins, 2006: 250).

Öncelikle belirtmek gerekir ki, bu geriye doğru göç hareketi kültürel bir geriye göç anlamına gelmemektedir. Zira Giddens'in ifade ettiği üzere, “mekânın metalaştırılması”

bağlamında yaptığı analizlerinde bu iki kültür arasındaki farklılaşma giderek bulanıklaşmakta ve ortadan kalmaya başladığını ifade etmektedir:

“Modern dünyada ise sanayi, şehir ve taşra arasındaki ayrımı bulanıklaştırmaktadır. Tarım makineleşmiştir ve tıpkı sanayi kollarında olduğu gibi fiyatlar ilişkisine göre basitçe yürütülmektedir ve bu süreç kentli ve taşralı insanların toplumsal yaşam tarzları arasındaki farklılıkları azaltmaktadır” (2012a: 951).

“Kapitalizm öncesi kent, kırsal alanla bağımlı bir ilişki içinde var olmuştur, ancak araya sınırlar konmuştur. Fakat kapitalizmde, sanayi, kent-kırsal bölünmesini kapsar. Tarım kapitalistleşerek makineleşmiş hale gelir ve diğer üretim sektörlerindeki benzer sosyo-ekonomik etkenlere boyun eğer. Bu süreçle bağlantılı olarak, kırsal alan ile kent arasındaki toplumsal yaşam biçimlerindeki farklılıklar giderek ortadan kalkar. Mekanın salt fiziksel değil, toplumsal bir fenomen olduğu oranda, ‘kent’ ve ‘kırsal’ ayrımı ortadan kalkar” (2012b: 99).

Bu bağlamda kastedilen bir köy kültürünün canlanması ve ya kırsal yaşam biçiminin yüceltilmesi değildir. Esasında süreç kırsaldaki yaşam biçimlerinin, Giddens’in ifade ettiği yönde, dönüşümünü hızlandıran bir durum olarak görülmektedir. Bu duruma ek olarak, kültürel bir süreç olarak köylünün alışkanlıklarının kentleşmesi yeni bir durum olarak ele almak mümkün değildir. Boran’ın 1945 yılında yayınladığı çalışmasında, “kültür yayılması” (1992: 219) olarak adlandırdığı “kültür birimlerinin bir cemiyetten bir diğerine geçmesi” (1992: 219) bağlamında dağ ve ova köylerindeki yaşam biçimlerinde kentleşme emarelerinin (giyinme biçimleri, tüketim alışkanlıkları vb.) varlığına işaret etmektedir.

Bu iki durumdan farklı olarak köylere doğru hızla artan bir göç hareketi, köylerin yeniden inşası ve demografik dönüşümler bağlamında kırsalın kentleşmesi oldukça yeni bir süreçtir. Ortaya çıkan göç dalgası hem kırsal içerisindeki ilişki biçimlerine yeni görünümler kazandırmakta hem de kırsalın ayırt edici özelliklerinde de değişimlere neden olmaktadır.

Kırsalın yeni sakinleri, köylerde yeni ilişki biçimlerinin de doğmasına neden olmaktadır. Kırsalın yeni sakinlerinin buralarda yarattığı ilk dönüşüm bilinmezlik ve tanınmazlık olarak ortaya çıkmaktadır. Kırsal alanı tarif eden yaklaşımlar içerisinde gerek, Tönnies’in yaptığı gibi dostluk, bilinirlik, güvene dayalı ilişkiler bağlamında tanımladığı cemaat ve bunun karşısında konumlandığı, ikincil ilişkiler üzerine inşa edilmiş cemiyet ayrımında olsun (2000: 209-217), gerek Simmel’in metropollerin para ekonomisi bağlamında bireycilikle özdeşleştirdiği ve kırsal alanın ilişkilerinden ayrıştırdığı yaklaşımında olsun (2000: 183), kırsal alan daima birbirini yıllardır tanıyan insanların güvene dayalı ilişkileri üzerinden ele alınmaktadır. Fakat kırsala göç ile birlikte bu bilinirlik ortamının içerisinde artık “yabancı” kavramı da eklenmektedir. Bir kategori olarak yabancı kendisini kırsal alanda da göstermekte ve dayatmaktadır. Bauman’ın ifade ettiği biçimiyle

“...bir kişiyi yabancı olarak kabul etmek için, öncelikle onun hakkında hiç olmazsa birkaç şey bilmem gerekir. Her şeyden önce, onların tekrar tekrar, davetsiz olarak benim görüş alanıma girmeleri lazımdır: Öyle ki ben onları yakın çevremde görmeliyim; istesem de istemesem de onlar kesinlikle benim yaşadığım ve ayrılmadığım, ayrılma işaretleri de göstermediğim dünyada yaşarlar” (2010: 66).

Dolayısıyla, tıpkı kentlerde olduğu gibi topluluk içinde birbirlerini tanımayan, doğrudan iletişim kurmayan ilişki biçimleri kırsalda da ortaya çıkmaya başlamaktadır. Artık kırsal içerisinde de bir tarafta yıllardır tanıdığı ve aynı topluluğun üyesi olan insanlar diğer taraftan tamamen belirsizliklerle dolu yabancılar bir arada yaşamak durumundadır.

Bunun yanında, kırsala yapılan göçler, kırsaldaki iktisadi faaliyetlerin görünümünü de dönüştürmektedir. Perkins’in ifade ettiği gibi, tarım yapmak, toprakla uğraşma kırsal alanın ayrılmaz bir parçası adeta kırsalın kimliği niteliğindeydi (2006: 243). Fakat kırsalın yeni sakinleri bu tanımın dışarısında kalmakta, esasında köyde yaşayan ama toprakla ilgisi olmayan birey tipini ortaya çıkartmaktadır. Dolayısıyla bu göç hareketi, iş bulma umuduyla köylerden kentlere doğru yaşanan göç hareketinden de farklılık göstermektedir. Urry’e göre kentli insanın kırsal alana olan ilgisinin altında yatan özel bir neden vardır: “sivil toplumun artan özelleştirilmesinden ya da iş gücünün yeniden üretilmesinin kente dayalı, sosyalleşmiş biçimlerinin reddedilmesinden de kökenlenmiştir ve özel ulaşımın yaygınlaşması, bu eğilimleri mümkün kılmıştır” (Urry, 1999: 120). Bu haliyle kentlerde yaşayan bireyler için köylerde ev sahibi olmak bir yandan kentten uzak, konforlu bir yaşam biçimini temsil ederken diğer yandan da yatırım anlamına gelmektedir. Özellikle kırsalda yaşayan kesimin içerisinde bulunduğu zor iktisadi şartlar düşünüldüğünde, buralardan ucuza toprak satın almak, kentlere nazaran daha küçük bütçelerle ev sahibi olmak mümkün görünmektedir. Bu haliyle sürecin, bir “kırsal soylulaştırma (rural gentrification)” (Perkins, 2006: 250) boyutu da söz konusudur.

3.3. Göç ve İşçileşme

Dünya genelinde, kırsal alanlardan kentlere doğru yoğun bir göç dalgası yaşanmaktadır. WB verilerine göre, 1960 yılında dünya nüfusunun %66,4’ü kırsal alanlarda yaşarken, 2015 yılında bu oran %46,14’e kadar gerilemiştir⁵⁶. Özellikle, Keynesyen politikaların terki ve kırsalın neoliberal, rekabetçi piyasa şartlarına terk edilmesi ile birlikte kırsaldaki yaşam şartları giderek ağırlaşmakta ve tarım dışı işlere yönelimler artmaktadır. Bu haliyle ele alındığında köyden kentlere devam eden göç olgusunun temelinde “kırsal yaşamı çekilmez ve yaşanılmaz duruma sokan koşullardan kaynaklanan ‘köyün itici gücü’, köylünün tarımdan koparak çözümü kente göç etmekle bulması” (Geray, 2011: 19) en önemli etken olarak ortaya çıkmaktadır. Zira piyasanın yarattığı bilinmezlik, küresel düzeyde belirlenen

⁵⁶<http://data.worldbank.org/topic/agriculture-and-rural-development>, erişim tarihi: 05.03.2017

“fiyatların oynaklığı ve damping uygulamaları ile birlikte düşünüldüğünde, piyasa güçlerinin bu *gerçek* koşullar altında işlemesine izin verilmesi, köylü çiftçilerle (yarı) topraksız işçilerin çoğunu sürekli bir güvensizlik ve belirsizlik ortamında yaşamaya mahkûm” (Oya, 2014: 223) etmektedir. Belirsizlik ortamı beraberinde kırdan kente göçü, tarım sektöründe istihdam azalışını ve köylünün işçileşmesini sonucunu doğurmaktadır.

Bu süreç dünyanın farklı yerlerinde fakat benzer biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Örneğin NAFTA çerçevesinde ABD’den Meksika’ya 1995-1996 yıllarında tahıl ihracatı, gümrük tarifesiz olmaksızın, %120 oranında artmıştır. Meksikalı çiftçiler ücretsiz hanehalkı emeği ve ABD’de çalışan Meksikalı işçilerden ailelerine yollanan yaklaşık yıllık 9 milyar \$ para sayesinde bir süre daha ayakta kalmayı becerebildi. Fakat en sonunda, yapılan anlaşmayla başlayan liberalleşme dalgasından 20 yıl sonra 1.7 milyon Meksikalı çiftçi yerlerinden edilmiştir (Carlsen’den aktaran Raman, 2006: 55). Bir diğer örnek olarak, 1980 ile 1991 yılları arasında, Brezilya’daki neoliberal tarım politikaları nedeniyle yaklaşık 1.4 milyon Brezilyalı çiftçi topraklarını terk ederek kentlere göç etmiştir (Perz’den aktaran Huddell, 2010: 75). Tanzanya’da da çiftçiler, YUP neticesinde liberalleşen ülkelerinde, her yıl değişkenlik gösteren fiyat dalgalanmalarından ciddi şekilde etkilenmekte (Skarstein, 2005: 356) ve tarım dışı işlere yönelmektedirler.

Buna karşın hükümetler ve politika yapıcılar konuya ilişkin piyasa lehine tutum sergilemekte ve anlaşmaları, kanunları bu yönde dizayn etmektedirler. Öyle ki serbest piyasa bakış açısıyla konuya eğilen hükümetler konunun sosyal boyutunu görmezden gelmektedir. Örneğin; ABD’de çiftçi popülasyonu hızla düşmekte ve bu düşüş kontrollü, yeni istihdam alanlarında istihdam edilmek üzere değil adeta bir “serbest düşüşü” andıracak şekilde azalma yaşanmaktadır. Bütçe ve İdare Ofisi’nden bir yönetici bu durumu “iki veya üç çiftçi, ihtiyaç duyduğumuz yiyecek ve ipliği üretebilirse, diğerlerini kim neden umursasın? Eğer bu işi robotlar yapabilirse, diğerlerini kim umursar?” şeklinde yorumlamıştır (Kirschenmann vd.,2008: 5). Böylesi bir yaklaşımın göz ardı ettiği en önemli durum ise bu göç dalgasının köylülüğün devamlılığı arasındaki ilişkiyi önemsememesidir.

Tarım dışı istihdam, küçük köylü aileler içinde bulundukları şartlardan kurtulmanın bir yolu olarak görülmektedir. Elbette kırdan kente göç olgusu, kapitalizmin var olduğu andan itibaren devam eden bir süreçtir. Fakat bu göçler, neoliberal dönemde, köylerin demografik yapısını dönüşüme uğratacak noktaya varmıştır. Bu dönüşüm ise küçük üreticilerin ayakta kalabilmek için uyguladığı stratejileri, ki bunlar “yeniden üretim maliyetlerini alt sınırlarına çekmek ve hane emek rezervini çok yoğun bir şekilde üretim faaliyetine seferber etmektir” (Özügürlü, 2010: 5), birer birer ortadan kaldıran bir süreçtir. Köylülüğün tasfiyesi tezlerine

karşı geliştirilen, küçük ve orta köylünün direnç yollarının belki de en önemlisi olan ev içi ücretsiz emek rezervi giderek azalmaktadır. Dolayısıyla piyasalaşan tarımın yarattığı göç dalgasındaki yoğunlaşma, küçük ve orta ölçekli üreticilerinin sonunu hazırlar niteliktedir.

3.4. Standartizasyon, Üretimin Teknikleştirilmesi, Monokültürler ve Gıda Güvenliği

Tarımın ve gıdanın neoliberal küreselleşmesi beraberinde getirdiği bir başka sonuç ise büyük perakende şirketlerinin dünya çapına yayılması ve buralara kayan tüketim zincirlerinde gıdanın standartlar altına alınmasıdır. Küreselleşen gıda arzı içerisinde tarımın aşamalarında, gıda ürünlerinde, tüketim alışkanlıklarında ve teknolojide dünya çapında bir standartlaşma meydana getirmiştir (von Braun, 2008: 47).

Bu sürecin önemli aktörü olan süpermarketler, 1980 öncesinde, hem az sayıda hem de ülkelerin ulusal sermayeleri kullanılarak ortaya çıkmış yerel perakendecilerdi. 2000’li yıllara gelindiğinde ise süpermarket furyası ortaya çıkmış ve tüm dünyada sayısı inanılmaz derecede artış göstermiştir. Ayrıca yeni süpermarketler, ulusal olmaktan ziyade küresel şirketlerin – çoğunlukla ABD ve Fransa menşeli- yatırımları olarak ortaya çıkmaktadırlar (Reardon ve Timmer, 2008: 191). Bugün geline nokta perakende gıda endüstrisi de küresel oligopoller tarafından domine edilmiş ve Wal-Mart, Carrefour, RoyalAhold, Tesco gibi dev perakende şirketleri küresel gıda piyasasını zapt etmiş durumdadır (Stedile, 2009: 105). Küresel çapta satış yapan perakende şirketleri hem ürünlerin standart hale getirilmesine hem de belli bir yerdeki gıda farklılaşmasına neden olmuş, bunun yanında “mekânın (kır ve kent) ayırt edici özelliklerini ortadan kaldırmaktadır” (Marini ve Mooney, 2006: 95).

Kalite standartları küresel tarım-gıda pazarındaki rekabetin temel birleşenlerinden biri (Hatanaka vd., 2006:42) haline gelirken, küresel çapta oligopolleşmiş perakende zinciri açısından belli avantajlar getirmektedir. Standartlaştırılmış ürünler sayesinde, şirketlerin 1) riski azalmış, 2) maliyeti düşmüş, 3)diğer perakende şirketleri ile rekabette avantaj yaratmış, 4) satabilecekleri ürünler çeşitlenmiş olmaktadır. Bu standartlaştırılmış gıda ürünleri yetiştirildikleri bölgelerden ucuz fiyata alınıp, uzak bölgelerde yüksek karlar ile satılmaktadır (Hatanaka vd., 2006: 43-44). Pek çok ürünün, normal şartlarda yetişmesinin mümkün olmadığı uzak bölgelerde tüketime açılması (yani gıda tüketimindeki farklılaşma, çeşitlenme) ürünlerin uzun süre bozulmayan, dayanıklı ve düzgün görünümlü (standartlaştırılmış) hale getirilmesini zorunlu hale getirmektedir.

Gıdanın standart hale getirilmesi ve küresel şirketlerin eline bırakılması, dünyanın farklı yerlerindeki üreticileri bu standartlara uygun nitelikte üretim yapmaya zorlamaktadır. Zira uluslararası arz talep dengesi ve fiyat mekanizmasının, desteklerin de azaltılması

neticesinde, üreticileri daha ticari kaygılara yönelik özelleştirilmiş üretime yönlendirmektedir. Çiftçiler satış fiyatı daha yüksek olan ürünleri üretmeye yönelmekte, başka bir deyişle, küresel talebe duyarlı bir şekilde üretim yapmak (Hazell ve Wood, 2008: 503; von Braun ve Diaz-Bonilla, 2008: 1) zorunda kalmaktadırlar. Belirlenen standartlara uygun üretim yapmak zorunda kalan üreticiler bir bakıma küresel şirketler adına ve sadece onların istediği ürünü istediği şekilde üretmek durumunda kalmaktadırlar. Bu bakımdan standartlar, şirketleşmiş perakendecilerin üreticiler üzerindeki gücünü pekiştirirken (Marsden, 2004: 129), küçük çaplı üretim yapan çiftçiler, çok uluslu perakende şirketlerine (Tesco ve Carrefour gibi) ürün arzı sağlamak adına bu şartları kabul etmekte, gıda standartlarına uygun üretim yapamayanların pek çoğunu da dışarıda bırakılmaktadır (Madeley, 2008: 28). Geline nokta;

“Ürünlerin standartlaştırılması, besin işleme endüstrisinin genişlemesi ve satın alma-pazarlama şebekelerinin merkezileşmesi yoluyla, tarım üreticisinin üretim planı bu sermayenin denetimine bağlanır. Üretici, atık, ilkönce istediğini üreten ve daha sonra onun bir bölümünü satan, gerçekten özgür bir meta üreticisi değildir. O, evinde çalışan bir proleterin statüsüne indirgenmiştir” (Amin, 1997: 106).

Daviron’a göre gıdanın standartlaştırılması birbiri ile ilişkili üç sonuç doğurmuştur. Birincisi, standartlar, gıdalara üreticilerden bağımsız bir kimlik vermiştir. İkincisi, belli standartlarda üretim yapabilmek için belli üretim tekniklerini uygulama zorunluluğu ortaya çıkartmıştır. Üçüncü olarak ise üretici ile tüketici arasındaki zorunlu bağı kopartmıştır (2002: 163). Bu bakımdan, tüketiciler ile gıda arasındaki bağ büyük oranda görüntü ve son kullanma tarihi gibi teknik detaylar üzerinden kurulmaktadır. Dolayısıyla üreticiler de ürünlerinin satılabilir hale gelmesi için bu standartlara ulaşma mecburiyeti altındadırlar. Ortaya çıkan bu zorunluluk ise beraberinde üretimin teknikleşmesini (belli üretim tekniklerinin ve üretim girdilerinin kullanımı), tek tipleştirilmiş ve *modalaştırılmış tüketim kalıplarının* yaygınlaşmasını ve gıda güvenliğinin tehlikeli bir noktaya doğru savruluşunu getirmektedir.

3.4.1. Üretimin Teknikleştirilmesi

Sürekli olarak belli standartlarda üretim yapabilmenin öncelikli şartı gerekli teknolojik imkânların varlığı ve istenilen ürünün niteliğine uygun üretim girdilerinin kullanımıdır. Bu bakımdan özellikle 1990’lardan itibaren, biyoteknoloji, yaşam ve gıda üzerine artmakta olan bilimsel ilerlemeler, gıda kalitesi standartlarının ortaya çıkışının önünü açmıştır (Allaire, 2004: 61). Suni gübrelerle beslenmiş ve genetiği değiştirilmek suretiyle güçlendirilmiş bitkilerin üretilmesinin mümkün hale gelmesi, hem şekil hem de dayanıklılık bakımından belli standartlara olan talebi arttırmıştır.

Dayanıklılık konusu gıda üretiminin teknikleştirilmesi bağlamında oldukça önemli bir neden olarak ortaya çıkar. Zira günümüz dünyasında artık mesafeler anlamsız hale gelmiştir.

Ulaşımın geçmişteki ikelliğinde çok uzak olan mekânlar arası mesafe, artık kısalmış ve önemsizleşmiştir (Bauman, 2012: 19). Pek çok mal ve hizmetler dünya çapında dolaşabiliyorken, yine de bazı ürünler için mesafe sorunu hala devam etmektedir. Özellikle gıda gibi çabuk bozulmaya müsait ürünler için ulaşım süresinin kısalmış olması mevcut sorunu ortadan kaldırmaya yetmez. Çünkü dünyanın bir ucunda üretilmiş bir gıdanın dünyanın diğer ucuna taşınması, buralarda satışa sunulması, müşteri bulması ve tüketilmesi arasında geçen süre boyunca ürünün dayanıklı kalması şarttır. Doğanın bilinmezliğine karşı üretimini devamlılığını ve stabillliğini sağlayabilmek de üretimin teknikleştirilmesinin altında yatan temel dürtülerin başında gelmektedir.

“Tabii bütün bu müdahalelerin arkasında yatan temel itki, tarımsal üretimle ilgili doğadan kaynaklanabilecek belirsizlikleri/riskleri azaltmak, üretim sürecinde öngörülebilirliği sağlamak, standartlaştırmayı en çoklaştırmak, verimliliği arttırmak ve mal arzını/talebini daha istikrarlı kılacak koşulları yaratmak –yani rasyonalizasyon” (Keyder ve Yenal, 2013: 23).

Öncelikle, belli standartlarda ürün yetiştirebilmek için üretim girdilerinin uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Çiftçiler, küreleşmenin etkilerini en büyük etkisini fiyat ve maliyet üzerinden hissettiği küresel piyasaların baskısına karşı koyabilmek için pek çok kimyasal maddeyi kullanmak zorunda kalmaktadırlar (Kostić vd., 2015: 24). Bu standartlarda üretim yapabilmek adına, gübre, zirai ilaç ve hibrit tohum kullanımı dünya genelinde artış göstermektedir. FAO’nun verilerine göre, dünya genelindeki zirai ilaç kullanımı 2002 yılında 143,7 milyon tondan, 2014 yılına 193,2 milyon tona ulaşmıştır⁵⁷. “Sanayi tarımcılığı, iş gücünden kısıntı yapmak ve büyük ölçeklerde monokültür tarımı yapmak formülü ile her defasında biraz daha fazla tarımsal toksit madde kullanımı gereksinimine dayanır” (Stedile, 2009: 104). Bu bakımdan söylenebilir ki; şirketlerin baskısı kimyasal girdi ve zirai ilaç kullanımına ve “transgenetik (genetiği değiştirilmiş) tohumlara dayanan tarım modelini genişletmektedir” (Stedile, 2009: 104). Tüm bu gelişmeler, sermayenin ihtiyaç duyduğu dayanıklılık, kaliteli görüntü ve istikrarlı üretimi (aynı boyutlarda ve miktarda üretim) mümkün kılmanın yegâne yolu olarak görülmektedir.

Bu haliyle tarım oldukça teknik ve üst düzey bilgi gerektiren bir iş haline dönüşmektedir. Küresel piyasaya son derece duyarlı hale getirilen tarım içerisinde köylüler bu şartlara uyum sağlamaya zorlanmaktadır. Bunun neticesinde ise küresel rekabetin dayattığı verimliliği arttırma, belli standartlara göre üretme zorunluluğu neticesinde teknikleşen tarım, üreticilerin belki de yüzyıllardır sahip olduğu üretime ilişkin bilgi ve deneyimleri işlevsiz hale getirmektedir. Üreticiler, hızla değişen üretim şartları içerisinde, tohum yetiştirebilmek, yetiştirilen ürünü dışsal şartlara (soğuk, kuraklık gibi iklim şartları) karşı muhafaza

⁵⁷<http://www.fao.org/faostat/en/#data/RF/visualize>, (erişim tarihi: 17.05.2017).

edebilmek, üretimin diğer girdilerini (gübre, zirai ilaçlar vb.) belirleyebilmek gibi üretime dair bilgi ve aşamalar gibi üretim süreçlerine dair bilgiden yoksun kalmaktadırlar (Keyder ve Yenal, 2013: 25).

3.4.2. Modalaştırılmış Tüketim Kalıplarında Yeni Eğilimler ve Monokültürler

Dünya piyasası içerisinde arz edilmek üzere standartlaştırılmış gıdaya karşı yöneltilen en ciddi eleştirilerden bir tanesi de gıda çeşitliliğinin azalıp homojenleşmesi ve buna bağlı olarak artan sağlık problemleridir (Murdoch ve Miele, 2004: 156). Piyasa odaklı fiyat mekanizmasına yaslanan tarım nihai olarak monokültürler oluşturmaktadır. Üretimde küresel talebe bağımlı uzmanlaşma belli başlı ürünlerin üretiminde artış diğerlerinde azalış anlamına gelmektedir. Bu sürecin sonucu ise biyo-çeşitlilikte daralma, belli türlerin ortadan kalkması ve tek tipleşen doğa olacaktır (Kirschenmann vd., 2008: 12).

Elbette bu tektipleşme süreci başka süreçlerin birleşimi ile ortaya çıkabilmektedir. Öncelikle belli bir ürünün üretimindeki artış için bu ürüne olan talebin de artması gerekmektedir. Elbette bu kendiliğinden ortaya çıkan bir süreç olarak görülmemelidir. İnsanların gıda talepleri, yaşam biçimlerine, demografiye ve artan gelir durumlarına göre değişim göstermektedir (Fulponi, 2007: 6). Ürünler tüketicilerin “hayat tarzı, sağlık beklentileri ve moda” (Perkins, 2006: 248) bağlı olarak dönüşmektedir. Bu duruma uygun olarak sermaye de heterojen yapıya sahiptir. Zira kar elde etme güdüsü ile hareket eden sermayedarlar, farklı toplumlardan, kültürlerden ve bireylerden tüketim kalıplarına uygun ürünler sunmak durumundadır (Allaire, 2004: 77). Fakat küreselleşen dünya içerisinde bu süreç büyük oranda tersine dönmekte, yerel unsurlara kendini adapte eden sermayenin yerine talebi sermayeye uygun hale getirme stratejisi baskın gelmeye başlamaktadır. Bu stratejiler de büyük oranda medya, internet gibi iletişim kanallarıyla yönlendirilen ve standartize edilmiş *modalaştırılmış üretim kalıpları* eliyle ortaya çıkartılmaktadır. Neoliberal küreselleşme süreçlerinin bir neticesi ortaya çıkan kültürel yakınlaşmalar, aynı ürünlerin dünyanın farklı yerlerinde tüketilir olması sonucunu doğurmaktadır. İkinci bileşen ise benzeşmiş damak tadına ve tüketim kalıplarına uygun sürekli ve büyük miktarlarda üretim yapmayı mümkün kılacak biyo-teknolojik gelişmelerdir. Daha önceki bölümde tohum örneğinde ele alınan biyo-teknolojik gelişmeler sayesinde aynı şekil, kalite ve miktarda üretim yapabilmenin önü açılmakta ve tek tip, standart tüketimi mümkün kılmaktadır. Geline nokta ise gıda sektöründeki standartlaşma, küresel çapta damak tatlarına kadar varacak şekilde tek tipleşme yaratmaktadır. Süt üzerinden örnek vermek gerekirse, kimyevi ve beslenme ile ilgili ‘objektif’ standartlar, süt üretiminin standartları haline gelmiş ve çeşitli türleri üretilmiştir (yağı

düşürülmüş sütler, kalsiyum eklenmiş sütler vs.) (Gronow, 2004: 39). Standartlara uygun olarak üretilmiş ürünler ve bunların süper/hiper marketler eliyle tüm dünyaya yayılmaları tek tip standartlara sahip ürünler üzerinde artan küresel talep, beraberinde yerel üreticilerin kararlarını doğrudan etkiler. Tüm bunların neticesinde tarımsal üretimin tek tipleşmesi ve üretimin erozyona uğraması beraberinde kırsal alandaki nüfusu azaltıcı bir etken olarak ortaya çıkmaktadır (Murphy, 2013: 6).

Vandana bu gelişmelere ilişkin olarak soya örneğini verir. Ona göre bugünün dünyasında beslenme kültürü soyaya dayanan “bir soya monokültürüdür” (2006:43). Bugün soya, et dâhil pek çok ürünün ikamesi olarak kullanılmakta, soyaya dayalı diyetler modalaştırılmakta ve tüm dünyada (hem kendisi hem de pek çok üründe katkı maddesi olarak) tüketilmektedir (2006: 43). 1960’dan 2014 yılına kadar tüm dünyadaki soya üretimi % 1140’ın üzerinde artış göstermekte⁵⁸ ve tek tipleşen tüketim biçimlerinin en önemli ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumun yerel köylüler üzerindeki etkisini gözlemlemek için Brezilya kırsalındaki köylülerin, küresel tek tipleştirici uygulamalarına göz atılabilir. Brezilya’da 1970lerden itibaren, ÇUŞ’lar eli ile tarımda neoliberal küreselleşmenin etkileri görülmeye başlamıştır. Özellikle ÇUŞ sağladığı teşvik ve krediler eliyle, küresel piyasada yüksek satış fiyatlarına ulaşan soya fasulyesi üretimi arttırılmış, bunun neticesinde geleneksel kahve üreticiliği gibi alanlardaki üretim ve buralardaki işgücü miktarı hızla azalmıştır. 1970lerin darbe hükümetinin ihracat gelirlerini arttırmak amacıyla soya üretimini desteklemesi (ki büyük miktarda makineleşme ve kimyasal desteği içermektedir) ve küresel meta fiyatlarının etkileşimi sonucu, Brezilya’da soya üretiminde patlamaya neden olmuştur (Perz, 2000: 848-849).

Standartlaştırılmış gıda kültürü içerisinde, insan ile gıda arasındaki bir yabancılaşmadan da bahsetmek mümkündür. Süpermarketler ve hazır gıdanın yaygınlaşması ile tüketici ve üretici arasındaki bağ neredeyse kopmuş durumdadır. Tüketiciler, satın aldıkları gıdanın yetiştirme koşullarına ilişkin bilgiye sahip değil iken, tüketicilerde gıdaya dair “hijyen, tazelik ve görünüm kriterleri, yeni kaygılar ve korkular ile birlikte değişen” (Keyder ve Yenal, 2013: 26) bakış açısı söz konusudur. Gıda, özellikle kentlerdeki tüketici için, topraktan ve üreticiden yalıtılmış, üzerinde teknik bilgilerin bulunduğu (kalori hesapları, son kullanma tarihleri ve tabi ki fiyatı) tüketim nesnesine dönüşmüştür. Üretici ve üretici arasındaki bağ öylesine değişmiştir ki, önceden “bahçeden masaya” doğru işleyen tüketim zincirinin yerini, “üretim için bilimsel ve teknik girdiler, ürünün büyütülmesi, işlenmesi, dağıtımı ve tüketimini içeren” tüketim zinciri almaktadır (Page’dan aktaran Perkins, 2006: 248). “İnsanlık kendini

⁵⁸<http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC>, (erişim tarihi: 17.05.2017)

artık şirketlerin kayıt altına aldığı ‘gıda’ ile beslemek zorundadır. Gıda basit bir metaya dönüşmüştür” (Stedile, 2009: 102).

Bu standartlaştırılmış ve metalaştırılmış gıda beraberinde belirli riskler taşımaktadır. Risklere ilişkin olarak, gıda güvenliği ve çevre üzerine yürütülen tartışmaların başında ise biyoteknoloji temelli uygulamaların, esasında GDO’lu ürünlerin, hem çevre hem de insan sağlığı açısından yarattığı riskler gelmektedir. Sürdürülebilirlik konusu⁵⁹ bu tartışmaların temelinde yer almaktadır. GDO savunucuları, böceklerle ve hastalıklara dayanıklı tohumların kullanılması, toprakta zehir ve böcek ilacı kullanımı miktarını azaltacağını öne sürerken⁶⁰; diğer kanattakiler hayvan ve böceklerin bu GDO’lu bitkileri tükettikçe kendi yapılarında değişimler⁶¹ yaşanacağını ve ekosistemin dengesini bozacağından endişelenmektedirler. GDO ürünler, bitkilere karşı dirençli iken, zamanla daha dirençli hale gelmiş yabancı ot ve böcekleri ortaya çıkartma ihtimali söz konusudur (MacKenzie ve McLean, 2004: 239; Gray vd., 2001: 491). Tahrip edilen çevre içerisinde, özellikle yeni durumlara uyum sağlama kapasitesi düşük olan “küçük çiftçiler, büyük şirketlerin geniş alanlarda bitki zehri kullanarak ürettikleri monokültürler nedeniyle hızla yok olmaktadır” (Kostić vd., 2015: 23).

Konunun insan sağlığı ile bağlantılı boyutunda ise farklı bir tartışma yürütülmektedir. Tartışmanın bu boyutunda, GDO’lu ürünlere ilişkin bilgilerin tüketicilere verilir verilmeyeceği konusu ağır basmaktadır. Bu tartışmalar içerisinde ağır basan bakış açısına göre, GDO’lu ürünler GDO’lu olduğuna dair etiketlenmeli, tüketiciler bilgi sahibi yapıldıktan sonra bunları tüketip tüketmemeyi kendi inisiyatiflerine bırakılması gerektiğidir. Bu sayede, tüketicilerin tercihi satıcıları hangi ürünü nasıl tüketeceği noktasında yönlendirecek ve denge ortaya çıkacaktır (Gray vd., 2001: 481-482). Böylesi bir görüş, tamamen bilgi sahibi ve özgürce karar alan bireylerin, toplumsal olarak en iyiye ulaşmayı sağlayacak yol olduğuna dair klasik-liberal iktisat öğretisine yaslanmaktadır. Her ne kadar etiket yolu ile bilgilendirme sağlanmış olsa da, tüketicilerin seçimlerinin tamamen özgür olduğunu söylemek önemli kısıtlamaları

⁵⁹ Malthus, “*Nüfus Prensibi Üzerine Denemeler*” adlı çalışmasında, dünya nüfusunun mevcut gıda arzının üzerinde olduğunu öne sürmüştür. Malthus’un analizlerine göre gıda arzı aritmetik olarak artarken dünya nüfusu geometrik olarak artmaktadır. Dolayısıyla gıda arzı ile dünya nüfusu arasındaki fark sürekli olarak açılmaktadır. Karl Marx, Malthus’un bu yaklaşımını eleştirir ve problemin temelde kapitalist örgütlenmenin bir sonucu olduğunu öne sürer. Marx’a göre açlık sorunu, gıda ve nüfus arasındaki farktan değil, kaynakların eşitsiz dağıtımından kaynaklanmaktadır (Schaefer, 2013: 449-450).

⁶⁰ GDO’lu tohumların yaygın bir biçimde kullanıldığı ABD ve Çin tarım piyasalarındaki girdi kullanımlarına dair istatistiklere bakıldığında farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. 1990’lardan bu yana ABD’de kullanılan böcek ilacı miktarı düşmemiş hatta belli oranlarda artış göstermiştir. Buna karşın Çin’de ise 1996’dan bu yana böcek ilacı kullanımı yaklaşık %2000’in üzerinde artış yaşanmıştır (<http://www.fao.org/faostat/en/#data/EP>, erişim tarihi: 17.05.2017). Bunun yanı sıra tüm dünyada kullanılan zirai gübre miktarı da 2002’den bu yana sürekli artış göstermektedir (<http://www.fao.org/faostat/en/#data/RF/visualize>, erişim tarihi: 17.05.2017).

⁶¹ Bu bakış açısına paralel olarak; Kaliforniya Üniversitesi’ni yaptığı bir araştırmada, GDO’lu ürün neticesinde “Çiftçi Hastalığı” adı verilen bir tür rahatsızlığın ortaya çıktığını tespit etmişlerdir (Batallion’dan aktaran Erbaş, 2008: 14).

görmezden gelmek anlamına gelmektedir. Özellikle, dünyanın büyük bir kesiminin yoksulluk sınırında yaşadığı ve GDO'lu ürünlerin fiyatının, yeni bir pazar olarak doğan *organik ürün* pazarından çok daha ucuz olduğu düşünüldüğünde, bireylerin tercihleri fiyat baskısı ile yönlendirilmektedir.

Tüm bu süreçler göstermektedir ki, küresel çapta dizayn edilmiş tüketim kalıpları, bunların üretimini ve dağıtımını mümkün kılan teknolojik gelişmeler, bu gelişmelerin doğa ve insan sağlığı üzerindeki etkileri ve üreticilerin üzerine yüklenen piyasa baskısı iç içe geçmiş karmaşık süreçler olarak ortaya çıkmaktadır. Giderek teknikleşen tarım uygulamaları bir yandan üreticileri üretimlerine dair sahip oldukları bilgi birikiminden mahrum bırakırken, diğer yandan da tüketicilerin ürün ile bağları ise ürünün üzerine yazılmış birkaç bilgi ve tarihten ibaret hale getirilmektedir. Dolayısıyla gıdanın üretiminden tüketimine kadar bütün süreçler şirketlerin kontrolüne bırakılmakta ve küresel düzeyde inşa edilmiş tek tip yemek alışkanlıkları ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte yerel ürünler ve tatlar yok olmaya yüz tutarken, açlık, hastalık ve çevre felaketleri riskleri ciddi bir problem olarak ortaya çıkmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE VERİLERİN ANALİZİ

4.1. Araştırmanın Amacı, Sorunsalları

Bu araştırmanın temel amacı küreselleşme süreçlerinin ve neoliberal politikaların kırsal yaşam üzerinde, mülksüzleştirme bağlamında yarattığı dönüştürücü etkileri ve kırsala dair gelecek perspektiflerini ortaya koymaktır. Özellikle Türkiye’de 2000’li yıllarla birlikte yoğunlaşan neoliberal tarım politikaları neticesinde köylü-devlet, köylü-piyasa, köylü-köylü ve kır-kent ilişkilerinde yaşanan köklü değişimler, kırsalın sosyolojik anlamda yeniden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Zira kırsalın içerisine girdiği mevcut koşullar, buralardaki konut biçimlerinden demografik özelliklerine, meslek tercihlerinden gündelik yaşamın ilişkilerine kadar pek çok alanı değişime zorlamaktadır.

Bu çalışmada, küreselleşme ve neoliberalizm bağlamında, Türkiye kırsalında ortaya çıkan mülksüzleştirme süreçleri ve bu süreçlerle bağlantılı olarak kırsalda ortaya çıkan yeni ilişkiler, toplumsal görünümeler ele alınmaktadır. Bu dönüşümler ele alınırken, öncelikle kırsalın piyasalaşmasına, köylülerin içerisine girdiği yeni yaşam şartlarına, yine köylülerin mevcut şartlar içerisinde ayakta kalma stratejilerine ve bu süreçlerle ilişkin dışsal etkenlere odaklanılmaktadır. Buradan hareketle yeni şartların beraberinde getirdiği yeni ilişki biçimleri, kırsal alanın yeni görünümüleri ve kırsalın geleceğine ilişkin emareler ortaya çıkartılıp, analiz edilmektedir. Kırsalın piyasalaşması ve neoliberal dönemin birikim stratejisi olan mülksüzleştirme bağlamında tartışılan olgular ve süreçler, aşağıdaki sorular çerçevesinde ele alınmaktadır:

- 1) Kırsalın piyasalaştırılmasının önünü açan ve küresel düzeyde inşa edilen sosyal, ekonomik ve politik uygulamalar, yapılar ve mekanizmalar nelerdir?
- 2) Küresel düzeyde inşa edilmiş bu uygulama, yapı ve mekanizmaların ulusal/yerel düzeyde yürürlüğe koyulmasının önünü açan süreçler nelerdir? Nasıl işler hale getirilmektedir?
- 3) Kırsal alanda, köylülerin tohumlarından topraklarına dek uzanan “el koyma” biçimlerini mümkün kılan teknolojik, hukuki, politik ve sosyal yapılar nelerdir?
- 4) Tüm bu süreçler, köylülerin hayatlarına ve köylerin görünümüne ilişkin etkileri hangi bağlamlarda ortaya çıkmaktadır? Köylülerin üretim araçlarından yaşam alanlarına (mekâna) kadar uzanan mülksüzleştirme, el koyma rejimlerinin yarattığı demografik ve sosyoekonomik değişimler nelerdir?

5) Neoliberal mülksüzleştirme dalgası içerisinde kalan köylülerin, mevcut durum içerisinde ayakta kalabilmek adına ürettikleri karşı stratejiler nelerdir? Bu karşı stratejilerin aktörleri arasındaki ilişkilerin içeriği nelerdir?

Bu sorular çerçevesinde ele alınan bir araştırmada, küresel ve yerel düzeylerin birbiri ile ilişkili biçimde ele alınması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Zira literatür taramasına ilişkin veriler göstermektedir ki, kendine has boyutları içermekle birlikte Türkiye kırsalındaki dönüşümler dünyanın farklı yerlerindeki dönüşümlerle paralellik göstermektedir. Özellikle 1980 sonrası ortaya çıkan ve dünyanın pek çok yerinde aynı dönüşümlerin gözlenebilmesi, kırsal dönüşümü tetikleyen ve ulusal sınırları aşan küresel etkilerin varlığını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, ortaya çıkan gelişmelerin detaylarına vakıf olabilmek, yeni ilişki biçimlerini tanımlayabilmek ve farklı coğrafyalardaki örnekler ile karşılaştırabilmek için sahaya ilişkin detaylı verilere ihtiyaç duyulmaktadır.

4.2. Araştırmanın Alanı ve Örneklemi

Araştırma, Antalya'nın Konyaaltı Belediyesi'ne bağlı üç köyü⁶² olan Aşağıkaraman, Akdamlar ve Aşağıkaraman köylerinde gerçekleştirilmiştir. Bu üç köyün seçilmesinin nedenlerinin başında ise buralardaki arazi yapısı gelmektedir. Zira bu köyler engebeli yapıları nedeni ile büyük tarım alanlarına sahip değildir. Dolayısıyla köylerde büyük toprak sahipleri bulunmamakla birlikte, en fazla toprağa sahip olan kişiler 25-30 dönümlük arazilere sahiptir. Bu nedenle köyler orta veya küçük üreticilerden oluşmaktadır. Bölüm 3.2.1. içerisinde, Boratav'ın kapitalist ilişkilerin tamamen yerleştiğini ifade ettiği büyük üreticiler ve topraksız köylüler kategorileri, ele alınan köylerde bulunmamaktadır. Bu nedenle köyler tamamen kapitalist ilişkiler içerisinde dönüşümlerini tamamlamadıkları için mevcut değişimleri izleyebilmek açısından elverişlidirler. Bu nedenle seçilen köyler, Boratav'ın 1980'lerde ifade ettiği kırsaldaki bu ara grupların, neoliberal politikaların ve piyasalaşma süreçlerinin bir sonucu olarak tasfiye olma eğilimine mi girdiğini ya da mevcut şartlar içerisine eklenilebilmenin bir yolunu bulup mevcudiyetini devam mı ettirdiğine ilişkin cevapların bulunabileceği çalışma alanlarını teşkil etmektedirler.

Ele alınan üç köyde de kentleşme emareleri ve tarım arazilerinin arsalaştırılması yoğun bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Köylerde apartmanlaşma, toprak satışları, satılık ilanları ve emlak firmalarının reklamları yer almaktadır. Benzerliklerin yanı sıra köylerdeki kentleşme ve arsalaştırılan toprağın kullanım biçimleri farklılık göstermektedir. Özellikle

⁶² Bu köyler 12.11.2012 tarihinde yürürlüğe giren 6360 numaralı "On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" kapsamında mahallelere dönüştürülerek belediyelere bağlanmışlardır.

köyün kent merkezine yakınlığı, ulaşım imkânları, imara ilişkin meselelere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla borç üzerinden yürütülen mekânsal mülksüzleştirmelerin biçimi bu etkenlere bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Aşağıkaraman ve Akdamlar köylerinde apartman tipi kent evleri fazla iken Geyikbayırı Köyü'nde dublex ve triplex, yazlık villalar yoğunluktadır. Bir dağ köyü olan Geyikbayırı Köyü hem manzarası hem de hava koşullarına bağlı olarak yazlıkçılar tarafından tercih edilmektedir. İmar izni bulunan arazi miktarlarının ve lüks villaların çokluğu buralardaki arazi fiyatlarını da diğer köylere kıyasla daha yükselmesine neden olmaktadır. Bu köyde arazilerin (metre kare cinsinden) fiyatı 500 TL civarında iken, Aşağıkaraman ve Akdamlar köylerinde ortalama 200-350 TL arasında değişebilmektedir. Bu iki köyde arsa fiyatlarının uygunluğu ve kente olan yakınlıkları nedeni ile daha çok ikamet amacıyla inşa edilmiş yapılar yoğunluktadır.

Bunun yanı sıra köylülerin içerisinde bulundukları mevcut durum karşısında ürettikleri stratejilerde de farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, Akdamlar ve Aşağıkaraman köylerinde tarım dışı faaliyetlerin de çeşitlilik gösterdiği gözlemlenmektedir. Akdamlar Köyü'nde çok sayıda kahvaltı evi bulunmakta ve köylüler buralarda yemek hazırlama, çevre temizliği, güvenlik gibi işlerde çalışmaktadırlar. Aşağıkaraman Köyü'nün girişinde ise PVC atölyeleri, emlak dükkânı, market ve kömürcü dükkânları yer almaktadır. Buna karşın işletmelerin oldukça az olduğu Geyikbayırı Köyü'nde ise köylüler yazlıkların güvenlik ve temizlik işlerinde çalışmaktadırlar. Borçluluğun arttığı, tarımsal faaliyetlerle yaşamı devam ettirmenin pek mümkün görünmediği bu üç köyde de, her ne kadar faaliyet biçimleri değişiklik gösterse de, tarım dışı gelirler önemli bir yer tutmaktadır. Yine bir diğer strateji olarak tarımı terk edip kentlerdeki işlere yönelmenin biçimi farklılık gösterebilmektedir. Akdamlar (kent merkezine 20 km uzaklıkta ve her yarım saatte bir şehir içi otobüs bulunmaktadır) ve Aşağıkaraman (kente uzaklığı yaklaşık 10-11 km ve her 20 dakikada bir şehir içi otobüs gelmektedir) köylerinden gidiş geliş yapılabilenken, Geyikbayırı Köyü'nün (kente yaklaşık 30 km uzaklıkta ve günde sadece iki kere otobüs gelmektedir) uzaklığı ve ulaşım maliyetlerinin yüksekliği nedeni ile kentlere tamamen göç daha görünürdür. Dolayısıyla köylerin kent ve kentli aktörler ile eklemlenme ve ilişki biçimlerinin içeriği, hem mekânsal anlamda ortaya çıkan mülksüzleştirmelerin hem de maruz kaldıkları neoliberal süreçlere karşı ürettikleri stratejilerin görünümünü değiştirebilmektedir.

Araştırma kapsamına alınan bu köyler, kırsal alanda dönüşen ve süreklilik gösteren güç ilişkileri, bu ilişkilerin aktörleri ve bu ilişkilerin bir uzantısı olarak kırsal yapıdaki yeni görünümleri ortaya koymaya imkân vermektedir.

4.3. Araştırmanın Yöntemi ve Tekniği

Bu çalışmada, araştırma alanına ilişkin güncel verilerin ve çalışmaların azlığının yanı sıra yapılan çalışmaların ise büyük oranda iktisadi süreçlere odaklanıyor olması, konuya ilişkin detaylı verilerin birinci elden toplanmasını zorunlu kılmaktadır. Çalışma içerisinde cevabı aranan sorulara ilişkin detaylı verilere duyulan ihtiyaç ve “karmaşık bir konuya ayrıntılı bir anlayış getirmek için nitel araştırma” (Creswell, 2013: 48) tercih edilmektedir.

Nitel araştırmalar ilişki ve olguların konseptlerine, anlamlarına, tanımlamalarına, sembollerine ve betimlemelerine odaklanmaktadır. Buna karşın nicel araştırmalar sayılara, sayımlara ve ölçümler üzerinden inşa edilmektedir (Berg, 2001: 3; Dey, 1993: 11). Bu bağlamda, nitel araştırma yönteminin tercih edilmesinde araştırılan olgunun niteliği ile olduğu kadar teorik yaklaşımını oluşturan mülksüzleştirme kavramı ile de doğrudan ilişkilidir. Hem “ilkel birikim” analiziyle kavramın temellerini atan Marx, hem de kavramın geliştiricisi Harvey mülksüzleştirmeyi bir ilişki biçimi olarak ortaya koymaktadırlar. Mülksüzleştirmenin önünü açan sosyal, politik ve ekonomik süreçleri (ki bunlar 1800’lerde köylülerin mülklerine el koyulması, göç ve işçileşmeye zorlanmalarından neoliberal dönemin borçlandırma, özelleştirme, finansa içirim ve dışlama vb. yöntemlerine kadar uzanabilmektedir), bu süreçlerin nasıl işler hale getirilebildiği ve mülksüzleştirme mekanizmalarının yerel görünümündeki farklılaşmaları kavrayabilmek noktasında sayılar ve ölçümler yetersiz kalmaktadır. Buna karşın nitel analizler, neoliberal uygulamaların kırsalda ortaya çıkarttığı mülksüzleştirme süreçlerini gösterebilmek açısından anlamlı olmakla birlikte bu mülksüzleştirme dalgası içerisindeki aktörlerin geliştirdiği karşı stratejilerin, ayakta kalabilme yöntemlerinin ve ortaya çıkan yeni ilişki biçimlerinin analizi noktasında işlevseldir. Zira Berg’in de ifade ettiği şekilde “belli deneyimler, rakamlarla ifade edilemezler” (2001: 3). Özellikle, küreselleşme ve neoliberalizm dalgasıyla, tarımın piyasalaşmasında ortaya çıkan derinleşmeyi yarattığı sosyal dönüşümler kırsalda pek çok ihtimali de ortaya çıkartmaktadır. Bu süreçlerin karşısında köylülüğün ve küçük üreticiliğin aldığı pozisyonu tahlil edebilmek açısından, aktörlerin içerisinde bulunduğu ilişkilerin ve sosyal gerçekliğin anlaşılması önem taşımaktadır (Bonanno ve Constance, 2008: 34). Böylece, kırsalda mülksüzleştirme süreçlerine maruz kalan aktörlerin bu süreçler karşısında ayakta kalabilmek adına ürettikleri stratejileri ve bu stratejilerin bölgesel olarak ne gibi farklılaşmalar içerdiğini anlayabilmek için ilişki ağlarının çözümlenebilmesi gerekmektedir. Bu sayede kırsalda meydana gelen mülksüzleştirme süreçlerinin büründüğü farklı biçimleri ortaya koyabilmek mümkün hale gelmektedir.

Buna ek olarak, ele alınan konuya ilişkin esnek bir çalışma planı sunuyor olması, nitel araştırmanın bir diğer avantajıdır. Öyle ki, nitel bir araştırma sırasında “sorular değişebilir, veri toplama biçimleri değişebilir ve çalışmanın yürütülme sürecinde çalışan bireyler ve gezilen alanlar değişebilir” (Creswell, 2013: 47). Bu sayede araştırmaya ilişkin süreçler hem araştırmacı açısından daha kolay bir şekilde ele alınabilmekte hem de alandan gelen veriler doğrultusunda ele alınan konunun içeriği genişletilebilmektedir. Nitel çalışma, kırsal alanda ortaya çıkan ilişki biçimlerinin kendine has, farklılık gösteren boyutlarına erişime imkân vermektedir.

Araştırma konusuna ilişkin veriler, “derinlemesine mülakat” ile sağlanmıştır. “Derinlemesine mülakat”, ele alınan problemlerin, gerçek hayattaki aktörlerin deneyimlerinin detaylarına ulaşılabilmeyi ve ilişkilerin farklı boyutlarına dair yeni bilgiler elde edilebilmeyi mümkün kılmaktadır. “Derinlemesine mülakat” tekniği, kırsal yaşamın gündelik ilişki biçimlerinin, kırsal yapıların ve kırsal görünümünün geçirdiği dönüşümlerin detaylarını birinci ağızlardan kavrayabilmeye imkân vermektedir. Bu sayede hem yeni ilişki biçimlerinin pek çok boyuna ulaşabilmek hem de küresel/neoliberal süreçlerin kırsalda yarattığı dönüşümlerin, bu dönüşümlere maruz kalanlar açısından ifade ettiği anlamlara ulaşabilmek mümkün hale gelmektedir.

Bu bağlamda ilk önce görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formunun ilk biçimi yoğun olarak literatür taramasına dayanmaktadır (Rapley, 2004: 17). İlk aşama olarak konuya ilişkin bilgi sağlamak ve yapılan tartışmaların içeriğinin hangi sorular temelinde belirlendiğini kavramak amacıyla literatür taraması yapılmıştır. Daha sonrasında ise görüşme formunun ilk biçim ortaya çıkartılmıştır. Fakat bu ilk biçim, Rapley’in de belirttiği gibi, nihai bir form olmaktan ziyade araştırma boyunca sürekli değişikliğe uğrayabilecek bir süreçtir (2004: 17-18). Yarı yapılandırılmış görüşme formları bir yandan sistematik bir düzeni mümkün kılarken diğer yandan araştırmacının mevcut sınırların dışına çıkabilmesine de imkân sağlamaktadır (Berg, 2001: 70). Böylece saha sadece teori ve literatür taramasına dayanarak inşa edilmiş bir bakış açısıyla ele alınmaktan çıkartılmakta ve böylece saha, teori ve yöntem arasında karşılıklı ilişkiler kurabilmenin önü açılmaktadır.

Sahadan elde edilen anlatılar neticesinde yeni temalar, yeni sorunsallıklar çalışmaya dâhil edilebilirken, aynı zamanda teorik çerçevenin sınanması, karşılaştırılması ve gerekirse revize edilebilmesi mümkün kılınmaktadır. Yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat formu, araştırmacı ve saha arasında interaktif bir ilişki kurulabilmesini sağlarken, ele alınan olguya ilişkin ön kabullerin, okumaların ve teorik bakış açısının sahayı ve çalışmanın genelini yönlendirmesinin önüne geçebilme imkânı yaratmaktadır. Böylece borçlan(dır)ma, mekânsal

mülksüzleştirme, kırsaldaki hiyerarşi biçimleri gibi temalar bağlamında ele alınan problemlerin, araştırmanın ele alındığı örneklem içerisindeki görünümüne, stratejilere, ilişki biçimlerine ve alana özgü farklılıklara ulaşabilmenin önü açılmaktadır. Bu bakıştan hareketle öncelikle ön okuma ve gözlemlere dayanarak oluşturulan görüşme formunun sınanması ve tekrar ele alınması amacıyla bir pilot bölge seçilerek mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, Aşağıkaraman Köyü'nde mülakatlar esnasında katılımcıların anlatıları doğrultusunda görüşme formu yeniden yapılandırılmıştır. Böylece araştırma boyunca, görüşmelerin içeriği ve temalar sahadan gelen veriler temelinde yeniden şekillendirilmiş ve genişletilmiştir. Bu sayede, başlangıçta araştırmaya dâhil olmayan temalar ve olgular, sahaya ilişkin süreçler neticesinde araştırmaya dâhil edilebilmiştir. Alandan elde edilen veriler ışığında görüşme formu her yeniden yapılandırıldığında, daha önceden araştırma yapılan köylere tekrar dönülerek yenilenen sorular buralarda tekrar uygulanmıştır. Bu süreç araştırma bitene kadar tekrar edilerek devam ettirilmiştir.

Çalışma nitel bir yöntemle inşa edilmekle birlikte nicel veriler tamamen dışarıda bırakılmamaktadır. Çalışmanın bağlamı içerisinde, TÜİK gibi güvenilir ve detaylı makro veri kaynağına başvurulmaktadır. Makro-nicel verilerin nitel analiz içerisine dâhil edilmesi, sahadan elde edilen nitel verilerin, genel bir eğilimin mikro düzeydeki tezahürleri mi yoksa buralara ait özel bir süreçlerin bir sonucu mu olduğunu sınamak noktasında önem arz etmektedir. Özellikle, tarımın piyasalaşmasının göstergelerini; işçileşme, göç, borçluluk gibi olguların kavrayış ve analizi, bu düzeyde veri setlerini gerekli kılabilmektedir. Ayrıca, makro-nicel verilerin ortaya koyduğu göstergelerin, aktörlerin (köylüler/küçük ve orta ölçekli üreticiler) gündelik yaşam pratiklerinde nereye denk düştüğünü, sahadan elde edilen nitel veriler ile ortaya koymak, aynı zamanda makro-nicel göstergelerin mikro alan üzerindeki yansımalarını gözlemeyi sağlamaktadır. Görüşmelerin yanı sıra, konunun bağlamı içerisinde istatistiksel verilere başvurmak, sahadan elde edilen veriler ile oluşturulan tema ve alt temaların desteklenmesi, ortaya atılan varsayımların güçlendirilmesi ve tüm bu yaklaşımların sorgulanması noktasında önem arz etmektedir.

Ayrıca çok yönlü veri kullanımının diğer bir işlevi, nitel analizin kendine özgü sınırlılıklarını aşmak noktasında ortaya çıkmaktadır. Her nasıl ki, alanı tamamen sayılar, hesaplamalar, ölçümlerle açıklamak mümkün değilse, aynı şekilde sadece katılımcıların aktarımları üzerinden anlamak da kendi başına yeterli olmamaktadır. Aktörlerin içerisinde bulunduğu gerçekliği açıklama noktasında eksiksiz bir bakış açısına sahip olduğu varsayıldığında, “varsayım gereği, kendimizi ister istemez bu zeminden hareketle

genellemeler yapacak konumda buluruz” (Giddens, 2003: 175). Dolayısıyla araştırmanın sahadan elde edilen verilerin yanı sıra nicel verilerle de güçlendirilmesi

Bu sayede elde edilen veriler, diğer kaynaklardan elde edilen istatistikî veriler ve literatüre dayanan kuramsal tartışmalar bağlamında belli temalar ve alt temalar altında sınıflandırılmaktadır. Söz konusu sınıflandırma, Dey’in de belirttiği gibi, verilerdeki süreklilikleri, varyasyonları ve benzersizlikleri incelemeyi mümkün kılarken, farklı veriler arasında ilişki kurabilmenin de önünü açmaktadır (1993: 48). Bu çalışmada saptanan temalar ve bu temaların kapsadığı alt temalar şu şekilde sınıflandırılmıştır:

Tarımın Piyasalaştırılması ve Sonuçları: *“Destekleme Sistemlerinin Dönüşümü, Üretim Araçlarının Terki ”*

Borçluluk: *“Borçluluğun aktörleri, Tarım Kredi Kooperatifleri, Bankalar, Komisyoncular”*

Tarımın Teknikleştirilmesi: *“Üretim Girdilerinin Piyasalaştırılması, Organik Tarım, GDO”*

Kırsalın Yeni Görünümleri: *“İşçileşme, Göç, Hiyerarşik Farklılaşmalar, Yabancılaşma, Kırsalın Kentleşmesi”*

4.4. Araştırma Verilerinin Analizi

4.4.1. Türkiye’de Tarımın Piyasalaşması ve Kırsalda Yarattığı Etkiler

Küresel tarım politikaları, dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de uygulanmakta ve tarım sektöründe dönüşümler gerçekleşmektedir. Özellikle tarım politikalarındaki dönüşümler izlendiğinde görülmektedir ki; anlaşmanın genel koşulları Türkiye’de de yürürlüğe koyulmaktadır. Fakat TA’nın ilgili kararları ile ilgili olarak Türkiye’de bu politikaları zorlayan unsurlara bakıldığında görülmektedir ki, ülkenin 1990’ların sonuna doğru içine girdiği ekonomik krizin yarattığı elverişli ortam ile birlikte WTO yerine IMF tarafından dayatılmıştır (Öztürk, 2012: 89-90). Bu bakımdan, esasında çoğu GOÜ olduğu gibi, Türkiye’de tarımın dönüşümü, IMF ile girilen borç ilişkisinin sonucunda uygulamaya koyulan YUP getirdiği neoliberal düzenin bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bakımdan 2000li yıllar, kriz sonrası YUP uygulamaya konulduğu ve Türkiye tarım sektörünün neoliberal politikaların yoğunlaştığı yıllar oldu. Bu Türkiye tarımına ilişkin politikalar, WB ile yapılan anlaşmalarla oluşturulan Agricultural Reform Implementation Project⁶³ ARIP çerçevesinde uygulamaya koyulmuştur. Bu uygulama çerçevesinde temel olarak Doğrudan Gelir Desteği (DGD)’nin uygulamaya koyulması, tarım desteklerinin

⁶³ Tarım Reformu Uygulama Projesi

kademeli olarak azaltılması ve sektördeki devlet işletmelerinin özelleştirilip devlet müdahalesinin azaltılması kararlaştırılmış (Olhan, 2013: 63;Öztürk, 2012: 68) ve tarımın piyasalaştırılmasının önü açılmıştır.

Devlet işletmelerinin özelleştirilmesi ise bu sürecin kilit noktası olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü “özelleştirme sonucu piyasaya mal ve hizmet üreten KİT’lerin yanında, kamusal hizmet alanına giren sağlık, eğitim, pazarlanabilir altyapı ve güvenlik gibi birçok hizmet türü özel kesime açılmaktadır” (Suiçmez, 2002: 85). Bu bağlamda, tarıma ilişkin KİT’lerin özelleştirilmesi, devletin elini tarım ve kırsaldan piyasa lehine çekmeye başlaması, tarımında destekleme sistemlerinin dönüştürülmesi, borçlandırma, üretimin tüm aşamalarının ticarileştirilmesi gibi durumları içeren kırsalın piyasalaştırılması süreçlerini hızlandırmakta ve Türkiye kırsalındaki görünümünü değiştirmektedir. Dolayısıyla, kırsalın piyasalaşması ve yarattığı dönüşümleri incelemek adına tüm bu süreçleri ayrı ayrı sorgulamak önem taşımaktadır.

4.4.1.1. Tarımda Değişen Destekleme Sistemi

4.4.1.1.1. Destekleme Kurumlarının Dönüşümü

Tarımda devlet desteğinde yaşanan değişimler, uluslararası karar alma mekanizmaları ve küresel piyasa aktörleri ile doğrudan ilintilidir⁶⁴. “Genellikle az gelişmiş ülkelerde uygulanan neoliberal ekonomi politikalarının ana konularından biri olan özelleştirmelere tarım sektöründeki Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) de dâhildir” (Öztürk, 2007: 117). KİT’lerin özelleştirilmesi, tarım desteklerinde yaşanan değişimler bu bağlamda birbirleri ile ilintilidirler. Bu konu 2000 yılı IMF Niyet Mektubu’nda belirtilmektedir: “Dolaylı destek politikalarının kaldırılması devletin tarımsal ürünlerin üretim ve pazarlanmasındaki payının daha azaltılmasına neden olacaktır. Bu da, bu alanda çalışan KİT’lerin hızla özelleştirilmesini sağlayacaktır”⁶⁵.

Türkiye’de tarımsal destekler, tarımla ilintili olan KİT’ler (TEKEL, ÇAYKUR, Şeker Fabrikaları A.Ş. vb.) eliyle gerçekleştirilmekteydi. Özellikle tarımsal fiyatların düzenlenmesi noktasında karar verici kurumlarken, bugün pek çoğu hazine garantili destekleme kapsamı dışına alınmış ve pek çoğu ya işlevini kaybetmiş ya da bir kısmı özelleştirilmiştir (Özkaya

⁶⁴ TÜSİAD yayınladığı raporda reformun uluslararası konjonktür, kurumlar ve anlaşmalar neticesinde uygulamaya konduğu görüşünü reddetmektedir. Yayınladıkları rapora göre; uygulanan reform paketi küresel nedenlerden ziyade 2000’lerdeki kriz koşulları ile ilgili alınmış karardır. Reformlar krizden çıkmak için hükümet harcamalarının kısılması gerekliliğinden ortaya doğmuştur (TÜSİAD, 2005: 70). İlginçtir ki, her ne kadar uluslararası kurumların etkisinin abartıldığı iddia edilse de, WB ve IMF gibi kuruluşların krizden çıkış ve kredi verme şartı olarak sunduğu yapısal uyum paketleri ile tarım sektörüne ilişkin alınan kararlar paralellik göstermektedir.

⁶⁵ <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Temel+Politika+Metinleri/IMF+Niyet+Mektuplari>, erişim tarihi: 30.05.2016

vd., 2002: 54). Tarımda KİT'lerin temel işlevi, özellikle "1980 öncesi Devlet, tarım sektörünün yönetiminde, a) üreticiye girdi sağlamak, b) tarımsal kredi açmak, c) tarımsal ürün alımında bulunmak işlevlerini yürütmekteydi" (Suiçmez, 2002: 89).

Bu kurumların en önemli görevlerinden birisi pazar fiyat desteğini uygulanmasını sağlamaktır. Pazar fiyat desteği, girdi fiyatları, arz talep dengesi, küresel piyasa fiyatları vb. temel alan bir yöntemlerle ürünlerin fiyatları Bakanlar Kurulu kararı ile KİT'lerin aracılığıyla gerçekleşmekteydi (Eraktan, 2004: 48). Bu sayede üreticilerin satacağı ürünler, serbest piyasanın belirlediği fiyatlar üzerinden değil, maliyetleri ve yaşam standartlarını göz önüne alan fiyatlar üzerinden değer kazanmaktaydı. "Destekleme fiyatı (taban fiyatı ya da asgari fiyat) politikasında devlet, üreticiyi korumak amacıyla, piyasa fiyatının belirli bir düzeyin altına düşmemesini garanti eder. Devletin garanti ettiği bu fiyata taban fiyat denir" (Dinler, 2008: 286).

Sistem basitçe hükümetin belli ürünler için taban fiyatı belirlemesi ve o ürün ile ilgili KİT'in minimum o fiyat üzerinden alım yapması üzerine kuruluydu. Eğer KİT aldığı üründen zarar eder ise Ziraat Bankası tarafından aradaki fark ödenmekte ve bankaya da merkezi bütçeden ödeme yapılmaktaydı (Keyder ve Yenal, 2013: 196). Dolayısıyla tüccar ürün satın alabilmek için KİT ile aynı düzeyde veya daha fazla fiyat vermek durumundaydı. Fiyat belirleme mekanizması, esasen, üretici ile piyasa arasındaki ilişkiye (üretici lehine) müdahale eden bir mekanizma idi. Bu sayede üretici, piyasanın belirlediği fiyata mahkûm kalmamakta ve tüccar karşısında üreticinin en önemli kozu durumunda idi.

IMF Niyet Mektuplarında verilen taahhütler ve WTO Tarım Anlaşması gereğince tarım destekleri azaltılmaya başlanmıştır. Bu süreçler ise KİT'nin tasfiyesi ile gerçekleştirilmiştir. KİT'nin tasfiyesinin gerekçeleri kamuoyuna sunulurken temel vurgular KİT'nin artık işlevlerini kaybettiği, sürekli zarar ettikleri ve piyasayı bozucu şekilde etkileyerek piyasa efektifliğini düşürdüğü yönünde olmuştur (Artukoğlu ve Yercan, 1999: 31-32). Fakat görülmüştür ki KİT'lerin tasfiyesi yabancı sermayenin önünü açmıştır. Örneğin; 2008 yılında TEKEL'in özelleştirilmesi neticesinde, oldukça karlı bir alan sektör olan tütün piyasası Philip Morris, BAT, İmperial Tobacco, European Tobacco, JTI ve KT&G Tobacco gibi yabancı şirketlere bırakılmıştır (Özerman, 2009: 306).

KİT'lerin ve destekleme kurumlarının tasfiyesi ve ya işlevsizleştirilmesi neticesinde "tarımsal destekleme programında 2001 yılından itibaren değişikliğe gidilerek girdi ve fiyat destekleri kaldırılmıştır" (Yücer'den aktaran Özkan, 2006: 17). Geline nokta, gübre desteği 21 Eylül 2001 tarihinde alınan kararla, zirai mücadele ve veteriner ilaç desteği, tohum

fidan desteği ve elektrik desteği gibi tarımsal destekler 31 Aralık 2001 tarihinde alınan bir kararla ortadan kaldırılmıştır (Eraktan vd., 2004: 48-50).

4.4.1.1.2. Piyasa İlişkilerinden Yalıtılmış Yardım: Doğrudan Gelir Desteği

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’ de tarımın piyasalaşmasının önünü açan en önemli unsur destekleme sisteminin dönüşümü olmuştur. Zira devletin sağlayacağı sübvansiyonlar, köylülerin piyasa ile olan ilişki biçimini hem de bu ilişkinin yarattığı bağımlılık biçimlerini doğrudan etkilediği için kırsalın sosyal dönüşümünde de doğrudan rol oynamaktadır. Bu sübvansiyonların, WTO kapsamında kararlaştırılmış olan sistemlerle uyumlu hale getirilmesi ve “doğrudan ödeme” (direct payment) sisteminin hâkim kılınması ile köylünün piyasa ile baş başa kalması süreci hızlandırılmıştır.

Bu bağlamda, 1999 yılında Türkiye’nin IMF’e verdiği Niyet Mektubu’nda DGD uygulamasının yürürlüğe koyulacağı belirtilmektedir. Mektupta, mevcut destekleme sisteminin devlet hazinesine olan maliyetine ve piyasa ilişkileri üzerindeki doğrudan etkisine vurgu yapılmakta ve bu nedenle DGD sistemine geçileceği IMF’e taahhüt edilmektedir:

“Hâlihazırda uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikaları fakir çiftçilere destek sağlamanın en düşük maliyetli yöntemi değildir. Yapılan uygulama, piyasadaki fiyat sinyallerini bozarak kaynak dağılımını kötü etkilemekte, fakir çiftçilerden çok zengin çiftçilere fayda sağlamakta ve tarım alanındaki karar verme mekanizmasının birçok Bakanlık ve kamu kurumu arasında dağıtılmasından ötürü husule gelen parçalı yapı nedeniyle tutarlı olmamaktadır. Bütün bunların ötesinde, bu politikalar, son yıllarda ortalama olarak GSMH’nın %3’ü gibi bir maliyet ile vergi mükellefleri üzerine ağır yük getirmektedir. Reform programımızın orta vadeli amacı var olan destekleme politikalarını safhalar halinde ortadan kaldırmak ve fakir çiftçileri hedef alan doğrudan gelir desteği sistemi ile değiştirmektedir” (Sayın, 2003: 75).

Mektupta vurgulandığı üzere, maliyenin üzerindeki yükün hafifletilmesi amacıyla, desteklerin ortadan kaldırılması amacıyla tarım desteklerinin ortadan kaldırılması ve yerine sadece DGD sisteminin uygulamaya konulması amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra dikkat çeken bir diğ er vurgu ise yeni desteklerin üretimden bağımsız olarak verilecek olmasıdır. Bu sayede tarımsal üretim, küresel düzeyde işleyen serbest piyasa koşullarına tabi olacak ve tüm müdahalelerden soyutlanmakta ve dünyanın pek çok yerinde uygulandığı gibi, üretim ilişkilerine doğrudan bir etkide yaratmayacak şekilde tasarlanmaktadır. Tüm bu konular dile getirilirken, mevcut destekleme sisteminin adaletsiz olduğu, özellikle fakir çiftçilerin bu desteklerden yeterince yararlanamadığı dile getirilmekte ve DGD sistemi ile doğrudan ihtiyaç sahibi üreticilere destek olunacağı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, “bütün destekleme ve koruma mekanizmaları tasfiye edilirken sisteme sokulan tek destek türü, Doğrudan Gelir

Destegi (DGD) adlı, üretimden yalıtılmış bir "sosyal" destek sistemi olmuştur” (BSB, 2012: 114).

Bu bağlamda yürürlüğe giren DGD, 25.04.2006 tarihinde yayınlanan 5488 numaralı Tarım Kanunu’nda⁶⁶ belirtilmiştir. Tarım kanunun 16. Maddesinde, desteklerin Tarımsal Destekleme ve Yönlendirme Kurulu tarafından karara bağlanacağı belirtilmiştir. Kurulun amaçları ise, Tarım Kanunu’nun 17. Maddesinde şu şekilde belirtilmiştir;

- “a) Her yıl destekleme programlarının esaslarını ve araçlarını tespit ederek, bunların bütçe ödenek ihtiyaçlarını belirlemek, ilgili kuruluşlara teklif etmek.
- b) Değişen ulusal ve uluslararası koşullara göre destekleme programlarında yapılacak düzenlemeleri belirlemek.
- c) Desteklerle ilgili gerekli mevzuat düzenlemelerini izlemek ve değerlendirmek.
- ç) Kamu kurum ve kuruluşlarınca uygulanan destekleme programlarında kuruluşlar arası koordinasyonu sağlamak”

Kanunun 19. Maddesi’nde ise tarımsal 8 destekleme aracı belirtilmiştir: 1) Doğrudan Gelir Desteği, 2) Fark Ödemesi, 3) Telafi Edici Ödemeler, 4) Hayvancılık Destekleri, 5) Tarım Sigortaları Ödemesi, 6) Kırsal Kalkınma Destekleri, 7) Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma Programı Destekleri ve 8) Diğer Destekleme Ödemeleridir.

Aynı maddede araçlar ile ilgili açıklamalar özetle şöyledir:

Doğrudan Gelir Desteği; çiftçilere tarım yaptıkları arazi boyutu üzerinden hesaplanarak yapılan doğrudan para yardımıdır. (Üreticiye ürettiği üründen kazanmayı değil paraya dönük olması) Fark Ödemesi; çiftçilere maliyetleri ve iç/dış fiyatlara bağlı olarak ödenen miktardır. Öncelikli ürünler ülkede arz eksikliği bulunan ürünlerdir. Telafi Edici Ödemeler; ülke içerisinde arz fazlası veren ürünlerin üretiminden vazgeçip, alternatif ürünlere yönlendirmek için sağlanan teşviklerdir. Ürün değişikliğinden kaynaklanan olası kayıpların telafi edilmesi amaçlanmaktadır. Tarım Sigortaları Ödemeleri; çiftçilerin üretim materyallerini ve ürünlerini sigorta ettirmesini teşvik etmek amacıyla sigorta pirim bedellerinin bir kısmının devletçe karşılanmasıdır.

DPT müsteşarlığınca yayınlanan raporda DGD sistemi şu şekilde tanımlanmaktadır;

“Doğrudan gelir desteği, üretim miktarı ile destek arasında doğrudan bir ilişki kurmaksızın, hedef üretici kitlesine hükümet tarafından yapılan gelir ödemesi sistemidir. Bu sistemde, ürün fiyatları piyasada oluşacağından, piyasa sinyallerine göre üretim belirlenecek ve piyasada herhangi bir aksaklık ortaya çıkmayacaktır. Doğrudan gelir desteği sistemi vergi mükellefleri tarafından finanse edilecektir” (Yükseler, 1999: 14).

Bunu gerçekleştirmek amacıyla, DGD sistemi üç koşula bağlanmıştır. Bu koşullar “sabit bir ekim alanı ve verime bağlı olarak verilmesi, yıl içerisindeki üretim miktarından

⁶⁶<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/04/20060425-1.htm>, erişim tarihi: 28.10.2016

bağımsız olması ve ödeme miktarının önceden belirlenmesidir" (Sayın, 2003: 140). Bu haliyle destekler, çiftçilerin sahip olduğu toprak miktarı üzerinden verilecek, üretim girdilerinin maliyeti ve ya ürünlerin fiyatlarına bağlı olmadan hesaplanacaktır. DGD 1 ile 199 dönüm arazisi olan çiftçilere, arazi büyüklüğüne bağlı olarak karşılıksız hibe vermesi planlanmıştır. DGD, destek politikalarının tek merkezi olarak planlanmış ve bu sisteminde (takvim vermemekle birlikte) çok uzun sürmeyeceği belirtilmiştir (Özkaya vd., 2002: 56). Dolayısıyla, "DGD üreticinin toprak mülkiyeti dışında hiçbir değişkene oturtturulmamaktadır" (Bor, 2005: 41). Böylece "DGD verilışı doğrudan üretime bağlı değilse, üretimi yönlendirici, dolayısıyla ilgili ürünün piyasasını etkileyici bir rol oynamayacaktır" (Eraktan vd., 2004: 26).

Bu durum ise önemli bir çelişki doğurmaktadır. 1999 yılında IMF'e verilen niyet mektubunda, DGD sistemi ile fakir çiftçilerin, yeni desteklerden yararlanabilmesinin önü açılacağı belirtilmekteydi. Fakat DGD'nin doğrudan toprak miktarına göre verilecek olması, zaten toprağı az olan küçük üreticilerin desteklerden daha az yararlanması anlamına gelmektedir. Nitekim görüşmecilerin tamamı, desteklerin yetersiz olduğunu ve adaletsiz bir şekilde dağıtıldığını ve bazıları ise hiç destek almadığını belirtmektedir. Ayrıca köylüler, destek alabilmek için birçok prosedürü yerine getirmek zorunda kaldıklarını, bu prosedürler için ayrıca ödemeler yapmak durumunda olduklarını söylemekte, dolayısıyla zaten az olan desteklerin bir kısmının bu şekilde ellerinden alındığını öne sürmektedirler:

"... (Destek) Almıyoruz oğlum, devlet bize destek vermiyor..." (G11⁶⁷), "...Yok almıyoruz, zaten 5 dönüm yer var alsak neye yarayacak..." (G14⁶⁸) "... Destek alıyoruz ama çok düşük..." (G3⁶⁹), "... Kooperatiflere kayıt olanlara, üç yüz lira beş yüz lira veriliyor ama zenginlere o iş. Arazisi bol olan parayı alıyor. Temsil ben üç dönümle iki yüz lira alıyorsam adamın on dönümü var bin beş yüz alıyor..." (G5⁷⁰), "... Şimdiki teşvik dönüm başına veriliyor. Yeterli olması mümkün değil. Dönüm başına on TL destek veriyor. Antalya'ya o para için gidip gelmem bile otuz kırk lira tutuyor zaten. Bize destek değil bu..." (G13⁷¹).

"... Hayır destek almıyoruz. Müracaat etmedim ben böyle üç buçuk dönüm yer, yaptığı müracaatta ettiğin masrafa değmiyor. On dönüm yer için yüz lira para alacağım ama başlangıçta daha fazlası gidiyor. Çiftçi belgesini yenilemek her sene yirmi lira, bilgisayara giriş on lira vs...." (G10⁷²), "...Bizim arazilerimiz büyük değil, herkeste 3 dönüm 5 dönüm arazi var. Dönüm başına verdiği para bizi kurtarmıyor. O desteklemeye girmiyor. Adam uğraşmıyor o para için. Sadece ziraat odasını

⁶⁷ 46 yaşında. Kadın. 10 dönüm toprağına sahip. Okula gitmemiş. Bağkur emeklisi. Akdamlar Köyü'nde yaşamakta.

⁶⁸ 64 yaşında. Erkek. 8 dönüm toprağına sahip. İlkokul mezunu. Bağkur emeklisi. Geyikbayırı Köyü'nde yaşamakta.

⁶⁹ 59 Yaşında. Erkek. 10 dönüm toprağına sahip. Tahsili yok. Sosyal güvencesi yok. Aşağıkaraman Köyü'nde yaşamakta.

⁷⁰ 63 yaşında. Kadın. 3 dönüm toprağına sahip. Tahsili yok. Sosyal güvencesi yok. Aşağıkaraman Köyü'nde yaşamakta.

⁷¹ 52 yaşında. Erkek. 15 dönüm toprağına sahip. Orta okul mezunu, Bağkur emeklisi. Akdamlar Köyü'nde yaşamakta.

⁷² 64 yaşında. Erkek. 10 dönüm toprağına sahip. İlkokul mezunu. SSK emeklisi. Akdamlar Köyü'nde yaşamakta.

kalkındırıyoruz. Niye? Her yıl 45 lira para alıyor bizden kayıt için...” (G14), “... Ben 200 lira üzerinde para ödüyorum her yıl kayıt vb. için odaya...” (G15⁷³).

Desteklerin arazi büyüklüğüne ve ya ürettikleri ürün miktarına göre verilmesi, DGD sisteminin getirilirken öne sürülen gerekçelerin aksine, küçük üreticinin devlet desteklerinden aldıkları payı daha da azaltmaktadır. Bunun yanında büyük çaplı üretim yapan üreticilerin sistem içerisinde aldıkları pay ise artmaktadır. Böylece DGD sistemi, zaten dezavantajlı olan üreticileri (küçük üreticiler, topraksız köylüler vd.) daha dezavantajlı bir noktaya taşımakta, büyük üreticilerinin ve tarım şirketlerinin önünü açmaktadır. Bu haliyle DGD sistemi temelde serbest piyasanın işleyişini garanti altına almaktadır. Fiyat desteği sisteminin tasfiyesi ile ürün fiyatlarının kaderi serbest piyasanın arz-talep dengesine bırakılmıştır. Bu bakımdan devletin “tam yetkili bir yöneticilikten ziyade giderek daha fazla pazar mekanizmalarını tamamlayıcı, çiftçinin pazara daha avantajlı olarak girmesini hedefleyen bir unsura dönüştüğü” (Keyder ve Yenal, 2013: 60) anlaşılmaktadır. DGD sisteminin, çiftçinin sahip olduğu toprağın büyüklüğüyle doğru orantılı olarak verilmesi yardımların küçük köylülere ulaşmasına neden olmuş, orta ve büyük çaplı üreticilere daha büyük faydalar sağlamıştır (BSB, 2012: 116; Aysu, 2009: 229). Desteklerin arazi büyüklüğü gibi şartlara bağlanmasının nedeni ise küçük üretime yapılan desteğin hem kaynak hem de zaman kaybı olarak görülmesidir (Özkaya, 1996: 11). Bu bakımdan ödemeler büyük üreticiler için efektif bir şekilde yapılandırılmışken, küçük üreticiler için “gidip almaya dahi değmeyecek” bir harçlık anlamına gelmektedir. Öyle ki ele alınan köylerdeki en çok toprağı olan üreticiler dahi aldıkları paranın (bazı ürünlere verilen destekler istisna tutularak) anlamsız bir miktar olduğunu belirtmekte ve desteklerin esasında büyük seralar yapan devasa üreticiler için sağlandığını belirtmektedirler:

“...Yok. Destek alacak kadar yerimiz yok...” (G17⁷⁴), “...Küçük çiftçiye bir hak tanımıyorlar. 10 dönümün altında olanları çiftçi olarak saymıyorlar. Problem orada...” (G18⁷⁵), “... Dikim için zaten destek vermiyor buralara devlet. Mazot desteğini büyük hasatla uğraşana veriyorlar. Bizim gibi on dönüme, yirmi dönüme vermez onu...” (G12⁷⁶), “Buraya gelen destek yok. Zaten müracaat edenler bile geri çekti. Zamanında vermiyor, ben hiç etmedim etmemde zaten. 8 dönüm yere vereceği 100 lira. 200 dönüm yerin olacak ki hiç olmazsa mazotunu karşılarsın aldığın destek...” (G16⁷⁷), “Ben (destek) alıyorum biraz, yıllık 600-700 lira arası yıllık para alıyorum. Oda cevizim olduğu için, cevize veriyor biraz destek. Destekleme zayıf ama vatandaşı tatmin etmiyor. Dönüm olarak en çok arazi bende var ama verdiği para ne. Alsan ne almasan ne? Gidip geldiğin yorgunluğa bile değmez aslında. En önemlisi mazot desteği olması lazım...” (G15), “...Sadece tarım kredi kooperatiflerinden akaryakıt alırsak ona

⁷³ 80 yaşında. Erkek. 35 dönüm toprağına sahip. Tahsil yok. Bağkur Emeklisi. Geyikbayırı Köyü’nde yaşamakta.

⁷⁴ 28 yaşında. Erkek. 5 dönüm toprağına sahip. Üniversite mezunu. Sosyal güvencesi yok. Geyikbayırı Köyü’nde yaşamakta.

⁷⁵ 55 yaşında. 5 dönüm toprağına sahip. İlkokul mezunu. Bağkur Emeklisi. Geyikbayırı Köyü’nde yaşamakta.

⁷⁶ 20 yaşında. Erkek. 10 dönüm toprağına sahip. Lise mezunu. Bağkur sigortalısı. Akdamlar Köyü’nde yaşamakta.

⁷⁷ 75 yaşında. Erkek. 8 dönüm toprağına sahip. İlkokul mezunu. Bağkur Emeklisi. Geyikbayırı Köyü’nde yaşamakta.

çok cüzi bir destek var. Mesela 10 bin liralık mazot alırsan 400 TL sini ödemiyorsun ama zaten bizde o noktaya ulaşamıyoruz. 25 binlik mazot kullanma şansımız yok. Buranın en büyük üreticisi benim, ben bile alamıyorsam bu köyde kimse o kadar yakıt alamaz...” (G9⁷⁸).

Ayrıca, DGD köylünün ürettiği üründen kazandığı bir para değil, köylüye verilmiş bir yardım görüntüsü taşımaktadır. Ödeneğin nakit olarak yapılması belli miktarda cazibe yaratırken, miktarlardaki düşüklük göz önünde bulundurulduğunda, piyasanın çiftçi üzerindeki etkisinde yumuşatma görüntüsü, bir oyalama niteliği taşımaktadır (BSB, 2011: 159). Bu haliyle piyasalaşmaya doğru daha yumuşak bir geçiş anlamı taşımaktadır. Zira yapılan ödemelerin, üretimin maliyetinden ve ya ürettikleri ürün miktarından bağımsız bir şekilde yapılması üreticiler açısından maliyetler altında ezilmek anlamına gelmektedir:

“...Mazot desteği alıyoruz ama çok düşük. Diğer destekler çok az...” (G3), “...Dönüm başı on lira verileceğine devlet mazotun fiyatını ayarlasın. Mazotu otellere 1,70 liraya mazot verirken bana 4,70 liraya veriyor...” (G10), “...Mesela seralarda arı için destek alıyoruz. Birde mazot ve gübre alıyoruz. Ama en büyük yanlış, kullandığımız şeye değil, ürettiğimiz şeye destek almamız lazım. Yüzde bir de olsa böyle olmalı. Kilosuna bir kuruş ver ne bileyim. Ürün başına destek ver...” (G13).

Bu bağlamda DGD, 2001 yılındaki tarım sektörüne toplam desteğin %7,6’sını, 2003 yılında muazzam bir artışla %81,4’ ünü, 2009’da ise tekrar düşürülerek %21,7’sini oluşturmuştur. “Giderek azalan oranlarda sübvansiyon verilmeye devam edilmiştir, ancak girdi fiyatlarının çok yüksek oranlarda artması karşısında bu uygulamanın etkinliği azalmıştır” (Kendir, 2012: 290). Bunun sonucunda devlet desteklerindeki azalma ve ürünlerden elde ettikleri gelirlerin düşüklüğü göz önüne alındığında, köylüler değil tarımdan kar etmek, üretim maliyetlerini dahi karşılayamayacak noktadadırlar:

“...Para kazanan bu köyde yok. Portakal 25 kuruş, bunun su parası var, gübresi var, sürmesi var, ilacı var zarardayız hep...” (G3), “... Zaten dikim yaparken, artık, fide ve seradaki yakacak parasını kazanabilir miyiz diye düşünerek ekmeye başladık. Bu senekini masrafı ise hiçbir Allah’ın kulu ödeyemez. Bir çuval kömür 24 TL, günde otuz çuval yakıyorum, 700 TL yakacağa veririm oradan para kalır mı? Yakmasam soğuk vuracak, vuruyor zaten...” (G2⁷⁹).

Gelinen süreçte ise köylülerin, üretim girdilerini temin etme noktasında sorun yaşar hale geldikleri katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır:

“...Depolarda mazot yok. Biz üç tonluk tanker yaptırdık. Eskiden mazotla doldururduk. Şimdi bir traktörün deposu 50 TL ile doluyor, şu köyde arayalım, deposunda 10 TL’lik mazottan fazla olanı bulamayız. 100 traktörün deposunu açalım yirmi tanesinin deposu ya doludur ya değildir...” (G3), “... Gübresi atarsak, bakarsak mahsul veriyor ama sebze para etmediğinden atamıyoruz. On senedir portakal

⁷⁸ 50 yaşında. Erkek. 15 dönüm toprağa sahip. İlkokul mezunu. Bağkur emeklisi. Aşağıkaraman Köyü’nde yaşamakta.

⁷⁹ 47 Yaşında. Erkek. 20 Dönüm Toprağa Sahip. İlkokul mezunu. Çiftçi bağkuru var. Aşağıkaraman Köyü’nde yaşamakta.

500 kuruş, hep aynı...” (G6⁸⁰), “... Bahçeye 2 bin TL gübre, 1,5 bin TL su ve sürülme derken kazandığımız ucu ucuna karşılayacak...” (G5).

Girdi fiyatlarının yüksekliği, desteklerin ve gelirlerin azlığı bir kısır döngüyü ortaya çıkartmaktadır. Kaliteli üretim girdilerine (gübre, ilaç, tohum vs.) ulaşamayan üreticiler, daha düşük kalitede ve daha az miktarda ürün almakta, bunun sonucunda ise daha az gelir elde etmektedirler⁸¹. Dolayısıyla üretimini ve gelirlerini arttırmak zorunda olan köylüler, borçlanma yoluna giderek üretim girdilerini temin etmeye çalışmaktadır. Bu süreçte, desteklerin düşürülmesi ile ortaya çıkan açık krediler yolu ile giderilmesi amaçlanmıştır (Olhan, 2013: 64). Bu sayede devletin giderleri, çiftçilerin bankalara borçlandırılması yoluyla azaltılmış, maliyet üreticiye yüklenmiştir. Bu beraberinde kırsalda yaşayan insanların borçlanması ve daha çok piyasa içerisine çekilmesi anlamına gelmektedir.

4.4.1.2. Tarım Kredileri ve Kırsalda Borçlu Yaşam

Günümüzde piyasalaşan tarım içerisinde desteklerin ve gelirlerin azalması, üretim girdilerinin maliyetlerindeki artış ve hayat pahalılığı beraberinde köylerdeki borçluluğun da derinleşmesini getirmiştir. Köylüler için hasat sonrasında elde edilen ürünün satışından elde edilen gelir ile üretim girdilerinin maliyeti arasındaki fark büyük olduğunda, çiftçilerin üretime devam edebilmeleri ve yaşamlarını sürdürebilmeleri açısından ekonomik destekler oldukça kritik hale gelmektedir (Şengül, 2013: 71). Bu desteklerin yetersiz hale getirilmesi ve gelir gider arasındaki farkın özel sektörün/bankaların sağladığı krediler eliyle kapatılması yoluna gidilmesi aynı zamanda kırsaldaki sosyal yaşamın borç üzerinden dönüşümü anlamına gelmektedir. Geline nokta, köylüler için borç yaşamın ayrılmaz ve olağan bir parçası haline geldiğini katılımcıların ifadelerinden anlamak mümkündür:

“...Bu köyde kredisiz olana rastladın mı hiç?...” (G9), “...Borç var tabi, olmadan olur mu?...” (G12)
 “...Kredisiz yaşama imkânı var mı? Bankaya var, tarım krediye var, ilaççıya var, gübreciye var, 2B var. Borç olmaz mı? Hele şu üç kalem hiç eksik olmuyor: Tarım kredi, vergi dairesi, birde ilaççı, bunlar hiç eksik olmaz...” (G10), “...Köy çok borçlu...” (G5), “...Olmaz mı ya. Şu köyde gördüğün bütün evler hep borçlu. Adam kredi çekiyor yatıramıyor...” (G15).

Bu bağlamda borçluluk köylü kalabilmenin tek yolu olarak görülmektedir. Zaten katılımcılar içerisinde de borcu olmayan köylü sayısının sadece üç olduğu görülmektedir. Bu

⁸⁰ 52 yaşında. Erkek. 3,5 dönüm toprağa sahip. İlkokul mezunu. Sosyal güvencesi yok. Aşağıkaraman Köyü’nde yaşamakta.

⁸¹ Bu durum dünyanın başka yerlerinde de benzerlik göstermektedir. Skarstein’in aktardığı üzere, IMF’in hazırladığı YUP 1982 yılında Tanzanya’da da uygulamaya koyulmuş ve tarım sektöründe de liberalleşme süreci başlamıştır (2005: 341). Bu süreci takip eden yıllar boyunca, Tanzanya’nın temel tarım ürünlerinin üretiminde azalma görülmüştür (Skarstein, 2005: 345). Yine Skarstein’a göre, bu düşüşün nedenlerinden biri de, gübre sübvansiyonlarının YUP kapsamında kaldırılmasıdır. Artan gübre fiyatları ve gübreye verilen devlet sübvansiyonlarının kaldırılması, Tanzanya’da üreticilerin gübre kullanımının azalmasına neden olmuş, bunun sonucunda ise ürünlerin miktarında ciddi bir düşüşe neden olmuştur (2005: 351-353).

üç kişi içerisinde birincisi (G7) dini gerekçelerle bankalardan ve devletten borçlanmadığını, kredi kullanmadığını ifade etmiştir. Diğer görüşmeci (G5) ise geri ödeyemeyeceğini bildiği için kredi çekmediğini aktarırken, üçüncü görüşmeci (G16) ise çiftçiliği tamamen bıraktığını bu nedenle borçlanmadığını ifade etmiştir:

“... (Kredi) almıyorum. Zaten ödeyemeyeceğim parayı almam. Devlet desteği de almıyorum. Faizle veriyor, ben faizle çalışmıyorum. Ziraat odasından kaydımı sildirdim, ben zaten her şeyi peşin alıyorum o yüzden gerek yok. Cemekânımı (sera) da sattım. Zaten bir geliri de yoktu...” (G7⁸²), “... (Kredi) Çekmiyoruz oğlum zaten kredi çeksek ne halde ödeyeceğiz. Krediyi çekmezsen açta olsan yaşıyorsun ama çektin mi arsa satman gerekiyor...” (G5), “...Borçsuz bıraktım ben çiftçiliği...” (G16).

Bir taraftan borçlanma köylülerde giderek yaygın bir durum alırken diğer taraftan, borçluluğun nedenlerine bakıldığında, ‘aynılaşmalar’ ve ‘farklılaşmalar’ın söz konusu olduğu görülmektedir. Bu nedenle, köylülerin borçlanma nedenlerini bu kategoriler bağlamında ele almak önemlidir. Ayrıca borçluluğa ilişkin olarak, devletin kredi sistemlerini özel bankalara bıraktığını açıklamak, geline noktada sorunun bütününe ortaya koymak için yeterli değildir. Bütün bu gelişmelere ek olarak, kredilendirme yoluyla borçlandırmanın eşitsizlikler temelinde inşa edildiğini; tarım kredi kooperatifi gibi devlet kurumlarının da kredi sağlama süreçleri noktasında özel kredi ve finans kurumlarıyla benzer şekilde dizayn edildiğini (devletin ve kurumlarının karakterinin özelleşmesi) ve son olarak komisyoncu, simsar, tüccar vb. enformel borçlanma ağlarının varlığına ve işlevlerine vurgu yapmak konunun bütünlüğünü kavrayabilmek açısından önemlidir.

4.4.1.2.1. Kırsalda Artan Borçluluğun Nedenleri

Kırsaldaki borçluluğun nedenlerini ‘benzeşme’ ve ‘farklılaşma’ temelinde ele almak, esasında tarımın piyasalaşmasının köylülüğün bütünü üzerindeki benzer borçlanma nedenlerini ifade eden aynılaşmalar ve köylerin ve bireylerin özel durumlarından kaynaklanan borçlanmaya gönderme yapan farklılaşmalar olarak okumak anlamına gelmektedir.

Öncelikle tarımın piyasalaşmasının getirdiği benzeştirici nedenlerin temelinde ise üretim girdilerinin maliyetlerindeki artışa karşın gıda fiyatlarındaki düşüş ve üreticilerin gelirlerindeki azalma sonucunda ortaya çıkan farktır. Tarım girdilerinin fiyatlarının artması ve bu girdiler için ortaya çıkan küresel pazara bağımlılık (Tüzel’den aktaran Keyder ve Yenil, 2013: 67) beraberinde çiftçiler için artan nakit ihtiyacını da getirmiştir. Bunun yanında “girdi destekleri, kredi destekleri gibi başlıca destekleme kalemlerine son verilmesi tarımdaki destekleme ihtiyacının karşılanamamasına neden olmuştur” (Eraktan vd., 2004: 47).

⁸² 61 yaşında. Erkek. 10 dönüm toprağa sahip. İlkokul mezunu. Bağkur emeklisi. Aşağıkaraman Köyü’nde yaşamakta.

Görüşmecilerin tamamı bu konuya vurgu yapmakta ve girdi fiyatlarındaki artışın, gelirlerinin çok üzerinde kaldığını belirtmektedirler:

“...Maliyetlerde yüzde yüzlük artış varsa, gelirden artış yüzde kırk olmuş...” (G17), “...Girdi pahalı...” (G3), “...Mazot örneğin: 1,5 lira iken 5 lira oldu...” (G18), “...Gübre (fiyatları) uçtu. Üç beş senedir fide (fiyatı) felaket gitti. Sebzenin fidesi felaket oldu. Fide için (tanesi) iki liradan atmış altı milyar fidan parası vermem lazım. On dönüm için soba yakacağım bir gecede atmış yetmiş torba kömür, bir gecede bir buçuk milyar para. Domatesin fiyatı bir lira. Ben nasıl kazanacağım bu parayı?...” (G2), “...Domatesin fidesi üç buçuk lira. Beş kilo domates verse bir fidan, iki liradan satsan on lira eder. Ama o fiyata bile satamazsın...” (G10), “... (Çiftçinin) zaten iki dönüm yeri ekmesi, gübresi şu bu yirmi beş milyar masraf. Biz önce bu parayı çıkartacağız ki sonra kar edebilelim. Oda mümkün değil...” (G14), “...Bütün gübre, tohum, ilaç peşin ödedim, yılsonunda aldığımı verdiğimi bir hesapladım bin lira zarar etmişim...” (G16).

Tüm bu süreçlerin sonucu olarak ise üreticiler, yaşamlarını ve üretimlerini devam ettirmek için ihtiyaç duydukları kaynakları kredi ve borçlanma yoluyla giderilmek zorunda kalmaktadırlar. Piyasalaşan tarım içerisinde girdi maliyetleri artıp, devlet destekleri düşerken üreticilerin gelirlerinde bu açığı kapatacak gelir artışı ortaya çıkmamaktadır.

Tablo 4.1. Türkiye’de Tarım, Avcılık ve Ormancılık Sektöründeki Nakit Banka Kredilerinin Yıllık Değişimi

YIL (Eylül)	Nakit Kredi (TL)	Tüm Sektörler İçindeki Payı %
2013	35,898,234.0	3,3
2014	41,804,037.2	3,1
2015	57,117,163.1	3,4
2016	66,584,480.9	3,6

Kaynak: TBB Risk Merkezi, <https://www.riskmerkezi.org/tr/istatistikler/23>, erişim tarihi: 21.11.2016

Tablo 4.2. Türkiye’de Cari Fiyatlara Göre Tarım, Avcılık ve Ormancılık Sektörü GSMH Miktarının Yıllık Değişimi

YIL	CARİ FİYATLARA GÖRE GSMH (TL)
2013	115.658.178.033
2014	124.586.099.462
2015	147.156.895.998

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, erişim tarihi: 21.11.2016

TBB verileri incelendiğinde (Tablo 4.2) görülmektedir ki; kırsal kesimin bankalardan kullandığı kredi 2013 yılından 2015 yılına yaklaşık %59, 2013 yılından 2016 yılına ise yaklaşık %85 oranında artış yaşanmıştır. Fakat Tablo 4.3 verilerine göre tarım gelirleri 2013 yılından 2015 yılına yaklaşık %27 oranında artış göstermiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki, serbest piyasa şartları içerisinde üreticilerin gelirleri, üretim maliyetlerinin ve yaşam

giderlerinin altında kalmaktadır. Bu haliyle, borç, kırsal yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir⁸³.

Bütün bu aynılaştırıcı nedenlerin yanı sıra, köylerin ve bireylerin özel durumları ile ilişkili olmakla birlikte, neoliberal politikalardan ayrı düşünülemeyecek farklılaştırıcı nedenler de söz konusudur. Bunlara ilişkin olarak, Akdamlar ve Geyikbayırı köylerindeki artan borçluluğun en önemli nedenlerinin başında 2B arazisi uygulamasıdır.

“...Birde 2B olayı var. Hala devlete parasını ödüyoruz...” (G14), “...Zaten bir 2B olayı var, anamızı ağılattı. İki dönüm yere on iki milyar para ödüyorum. Hep kredi ile. Beş milyar ödeyeceğim yerde faizle altı milyar ödüyorum...” (G10), “... (Kredi) Çekiyorum çünkü benim bütün arazilerim 2B arazisi. Yerin fiyatları üzerinde yapılan üretime göre değil ki. Burada topraktan para kazanan insanların bir dönüm yer alması mümkün değil ki ödeyebilsin bu borçları. 2B fiyatları, hayatını zor sürdüren çiftçinin ödemesi mümkün değil. Yılda kırk bin ödemem lazım, mümkün değil bu parayı ödeyebilmem, toprakta çalışarak...” (G13).

26 Nisan 2012 tarihinde yürürlüğe giren kanun gereğince, bu köylerdeki köylülerin toprakları 2B arazisi olarak ilan edilmiştir. İlgili kanun gereğince, köylüler onlarca yıldır sahibi oldukları, ekip biçtikleri toprakları yeniden satın almak zorunda kalmaktadırlar. Fakat tarım yaparak gelir elde etmenin imkânsız hale gelmesi nedeniyle arazilerini ya borçlanarak ya da ellerinde olan toprakların bir bölümünü satarak kurtarma yoluna gitmek zorunda kalmaktadırlar.

Tüm bu süreçler neticesinde, “birçok yerde üreticilerin ticari bankalar ve devlet bankaları olmak üzere farklı kredi kuruluşlarına, kredi kooperatiflerine, tefecilere ve komisyonculara giderek artan miktarlarda borçlandığı görülür” (Keyder ve Yenal, 2013: 65). Bu borçluluğun aktörleri olarak, farklı borçlanma ağlarını, içerdikleri ilişkiler ve yarattıkları neticeler bağlamında ayrıntılı olarak ele almak önemlidir.

4.4.1.2.2. Borçluluğun Aktörleri

Köylülerin borçluluğunun nedenleri çeşitlenirken, borçlanma ağları ve aktörleri de çeşitlenmektedir. “2000’li yıllar öncesinde bireysel borçlanmaya oldukça ihtiyatlı yaklaşılmakta ve gerekli durumlarda borçlanmanın daha çok enformel yollarla yapılması tercih edilmekteydi. Oysaki son on yıllık süreçte kredi kullanımının giderek” (Karaçimen, 2015: 81) daha kolay ve yaygın hale geldiği görünmektedir. Bu süreç beraberinde birbirileriyle ilişkili olarak varlığını sürdüren fakat nitelik bakımından çeşitlenmiş aktörleri ortaya çıkartmaktadır. Tüm bu çeşitlilik içerisinde ise köylülerin, üreticilerin borçluluğuna ilişkin aktörlerini üç farklı kategori altında incelemek mümkündür. Bu kategorilerin bir tanesi

⁸³Benzer şekilde, kırsaldaki borçluluk pek çok ülkede artış göstermektedir. Örneğin, Mısır’daki kırsal bölgelerde yaşayan insanların borçluluğu, 1997’den itibaren görünür bir şekilde artmakta (Bush, 2000: 242).

devletin bu ilişkideki eli olan *Tarım Kredi Kooperatifleri*, diğeri borçluluğun piyasa ayağını temsil eden *bankalar* ve üçüncüsü ise diğeri tüm mekanizmaların açık bıraktığı alanları dolduran bir aktör olarak *komisyonculardır*.

4.4.1.2.2.1. Tarım Kredi Kooperatifi

Tarım üreticilerinin ihtiyaçlarını gidermek için borçlandığı en önemli aktörlerden bir tanesi tarım kredi kooperatifleridir. Bu kooperatifin genel olarak işlevi ortaklarına ihtiyaç duydukları ürün girdilerini temin etmek ve kredi sağlamaktır⁸⁴. Bu noktada üreticilerin kooperatiflerden kredi alma nedenleri çeşitlilik göstermektedir. Üreticiler hem üretime ilişkin ihtiyaçlarını, hem de gündelik giderlerini karşılamak noktasında kooperatiflere başvurumaktadırlar. Üreticiler, kooperatiflerden zirai ilaç, gübre, fidan gibi girdileri doğrudan ve vadeli bir şekilde temin edebilmektedirler. Ayrıca, kendisinin ve ailesinin diğeri giderleri (tüketim ihtiyaçları, düğün gibi) için belli bir miktara kadar nakit para alabilmektedirler⁸⁵.

“...Tarım kredi ilaç, gübremizi veriyor ve 10 milyara yakın nakit veriyor...” (G13), “...gübre alıyoruz, ilaç alıyoruz vadeli, şimdi her şeyi satıyor tarım kredi. Ayrıca para da alıyoruz harçlık için...” (G10), “...Kızım evlenecekti o zaman kırk bin lira çekecektim, bana yetmiş bin lira hesap çıkarttılar...” (G16).

Kooperatifin sağladığı krediler ve üretim girdileri ise bütün üreticilere aynı miktarda verilmemekte, belli şartlara bağlanmaktadır. Bu şartların başında ise ipotek edilebilecek arazi miktarı gelmektedir. Üreticilerin sahip olduğu arazi miktarı arttıkça, alabileceği girdi ve kredi miktarı da artmaktadır. Buna ek olarak, kooperatif üreticilerden borçlarına karşılık kefil de istemekte ve üreticilerin borçlarını ödeyememesi durumunda bu parayı kefillerden tahsil etmektedir:

“...Kooperatif tapulu yerine göre veriyor, (toprağı) ipotek ediyor. İki de kefil istiyor yanına. Ödemediğinde (parayı) kefillerden alıyor...” (G15), “...Zaten (krediyi) tapuya göre veriyorlar...” (G16), “...Banka (kredi) vermediği zaman, tarım krediden alıyorum. Benim orada otuz bin liraya kadar limitim var. Bankadan alamadığım zaman gider alırım oradan. On beş dönüm serayla otuz bin lira limitim var...” (G9), “...Burası kendini çevirebileceğin kadar kredi verir. Senin oradaki açtığın krediye, ipoteğe göre verir...” (G10).

Bunlara ek olarak, kooperatifte tıpkı bankalar gibi belli vadelerle kredi vermekte ve kredinin geri ödemesinde gecikmeler yaşanırca üreticilere yaptırımlar uygulamaktadır. Genelde vadeler sezonluk ve ya yıllık olarak ayarlanmaktadır. Bu verilen vade süresi

⁸⁴ Tarım Kredi Kooperatifi resmi sitesinde misyonlarını şu şekilde tanımlamıştır: “Tarım Kredi Kooperatifleri, ortaklarının ve genel anlamda Türk çiftçisinin her anlamda ihtiyaçlarını karşılamaya dönük mal ve hizmetleri, zamanında, güvenilir, kaliteli ve uygun şartlarda sağlamayı ve ürünlerini pazarlamayı, Türk tarımını çevreye ve doğaya saygılı, sürdürülebilir en üretken sektör yapmayı amaçlar” (<http://www.tarimkredi.org.tr/index.php/tr/hakkimizda/misyonumuz-vizyonumuz.html>, erişim tarihi: 30.03.2016)

⁸⁵ Kooperatif, “genel ihtiyaç kredileri”, “tohum kredileri”, “kimyevi gübre kredileri” gibi pek çok kategoride, kısa vadeli ve uzun vadeli olmak üzere farklı kredi çeşitleri sunmaktadır. Kredi çeşitleri ve prosedürleri için bkz. (<http://www.tarimkredi.org.tr/index.php/tr/krediler.html>, erişim tarihi: 30.03.2017)

içerisinde borçlar geri ödenemediği durumlarda borca faiz uygulanmaktadır. Gecikmelerin tekrarlanması durumunda ise kooperatif o üreticinin kredi alma hakkını sona erdirmekte, görüşmecilerin deyimiyle üreticiler “kırmızı kalem” ile isimleri çizilmektedir.

“...Bir yıl vadeli oluyor genelde, ben hazirandan hazirana alıyorum...”(G10), “...Orada da faiz var. Ama bankaya göre daha az faiz uyguluyor. Ama yılbaşını geçirirsen oda katlıyor. Yani paran olmadı mı nereye gidersen git kötü. Yılsonunda ödeyemezsen batıyorsun...” (G18), “...Çakırlarda kooperatif var. Gübre, ilaç, mazot her şey var orada ama geriye ödeyemiyoruz. Faiziyle birlikte sene sonunda geri ödüyoruz. Aldığın borcu yılbaşına kadar yatırman lazım yoksa ya kırmızı kalem yiyorsun ya da faiz ödüyorsun. Kırmızı şeridi yediğinde bir daha kredi alamazsın oradan...” (G15). “...Kooperatif devletin, (devlet) zenginin yanında olmaması lazım...” (G6).

Bu haliyle, kooperatif tıpkı bir banka gibi çalışmaktadır. Özellikle toprak büyüklüğüne bağlı olarak kredi sağlıyor olması, her ne kadar oranları bankaların oranlarında daha düşük olsa da, borca faiz uygulaması küçük üreticiler için olumsuz bir nitelik taşımaktadır. Bazı görüşmeciler bu uygulamasından dolayı kooperatifi devlet-vatandaş ilişkisinden ziyade devlet-müşteri ilişkisinin bir tarafı olarak görmekte ve kooperatifi “fakirlerin değil zenginlerin yanında” olmakla suçlamaktadır.

Kooperatiflere ilişkin bir diğer sorun ise verilen kredilerin miktarlarına ilişkindir. Görüşmecilerin aktardığı şekliyle;

“...Tarım krediden aldığımızın yetmesi mümkün değil. Oradan aldığımız yetmiyor haliyle özel bankalardan alıyoruz...” (G13), “...Ama özel bankalar gibi olmuyor tabi. 20 milyar, 30 milyar gibi para vermez...” (G10).

Kredi miktarlarının yetersizliği, küçük üreticilerin kooperatifin sağladığı kredilerden yararlanma noktasında içerisinde bulunduğu dezavantajlı durum ve “kefil”, “ipotek” ve “kırmızı kalem” gibi yaptırımlar, üreticileri alternatif kredi mekanizmalarına yönelmeye zorlamaktadır. Devletin neoliberal bir politika olarak kredi sağlama noktasındaki desteğini küçük üreticiler için ciddi anlamda düşürmesi nedeniyle üreticiler özel bankalarla ve komisyoncularla daha fazla ilişki kurmak durumunda kalmaktadırlar. Neoliberal tarım politikalarının bir sonucu olarak, özel bankaları ve enformel bir borçlanma ağı olarak komisyoncular, üreticilerin kredi ve borç ilişkilerinde daha etkin ve görünür bir hal almışlar ve borçluluğun önemli aktörleri durumuna gelmişlerdir.

4.4.1.2.2.2. Bankalar

Devletin tarım içerisindeki değişen rollerinden belki de “en önemlisi devlet bankalarınca sağlanan kredi sübvansiyonlarının kaldırılmış olmasıdır” (Sayın, 2003: 77). 2000’li yılların öncesinde “Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri, üreticilere çok düşük faiz oranlarıyla tarım kredisi ve borçlanma imkânı sağlayan en önemli kamusal finans

kurumlarıydı” (Keyder ve Yenal, 2013: 59). Son yıllarda ise, özel bankalar ve finans kurumları tarım kredisi sektöründe, devlet bankaları ve kurumlarına (Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifi) nazaran daha büyük pay sahibi olmaya başlamıştır. “Özellikle 2001’den sonra devletin bu kurumlara yaptığı finansal destek çok ciddi bir biçimde azaldı ve bu durum üreticiler için kayda değer kredi sorunlarına neden olmuştur” (Keyder ve Yenal, 2013: 59). Devletin elini bu alandan çekmeye başlaması ile oluşan boşluk ise büyük oranda özel bankalar ve finans kurumları tarafından doldurulmaya başlamıştır. Öyle ki, 1990’lı yıllarda Ziraat Bankası’nın, tarım kredileri içerisindeki payı %66 civarlarında iken 2015 yılına gelindiğinde bu pay %27’lere kadar düşmüştür (Güneş ve Movassaghi, 2017: 86). Bu durumun yarattığı sonuç ise, devletin köylerdeki ve köylülerin zihnindeki görünürlüğünün giderek ortadan kalmaya başlaması, üreticilerin ihtiyaç duyduğu krediyi özel bankalar üzerinden temin etmeye mecbur kalması ve borçlanma ilişkisinin niteliği, bir çeşit devlet desteği olmaktan ziyade bir piyasa ilişkisine doğru dönüşmesi olmuştur. Küçük üreticiler, devletin finans sisteminin kendilerini dışladığını, fakir olanları dışlayıp “zenginin yanında taraf tuttuğunu” ve onları özel bankalara mecbur bıraktığını ifade etmektedir:

“...Ziraat bankası yüzümüzü tanımıyor ufak isek. Ama zenginsek ooo, onlara çaylar geliyor. Ama garibanın yüzüne bakmıyor. Devlet bankası garibanın yanında olacak, zenginin yanında değil. O devlet bankası, bize devlet bakacak. Özel (banka) garibana daha çok veriyor. Beş dönüm yer yedi yüz bin yapar, sana 200 bin veriyor. Ama devlet vermiyor. Beş tane kefil istiyor. Özel bankalar ise kol atıyor (köylerde geziyor) köyde; devlet bankaları yüzümüze bakmıyor...” (G6).

Özel bankaların oluşturduğu kredi alabilme şartları ise, küçük üretici için oldukça kısıtlayıcı bir şekilde oluşturulmuştur (Güneş ve Movassaghi, 2017: 85). Bankaların borç verme koşulları, üreticiler açısından ağır bir yük oluşturmaktadır. Bu ağır koşulların başında ise ipotek etme sistemi gelmektedir. Bankalar, köylülerin toprağını ve ya emekli ise emekli maaşlarını ipotek altına alarak kredileri vermektedir. Toprak miktarı ve ya maaş arttıkça, bankalardan alınabilecek kredi miktarı da artış göstermektedir:

“...Seradaki gelirine göre yahut tarlanı ipotek ediyorlar. Atıyorum on dönüm tarlanı ipotek ediyor, yüz bin TL para alıyorsun...” (G2), “...Özel bankalara emekli olanlar gidiyor. İhtiyacını oradan karşılıyor... Yaşlı kesim kooperatiften almıyor. Onlar emekli olduğu bankalardan emekliliğini gösterip alıyor” (G15), “...Vakıfbank. Emekli maaşım orada, oradan alıyorum. 500 tane imza attırıyor bana...” (G10), “...Bak ben geçen sene iki yüz litrelik ilaçlama makinesi aldım. Halk bankası, devletin bankasıdır. Orada birazda param var ben emekliyim. 1500 liralık makineyi almak için, yedi sülalemi yazdı oraya (kefil), parama da ipotek koydu. 3 bin lirama el koydu, yüzde 17 faiz yazmış...” (G1⁸⁶).

Tarım piyasasının içerisinde olduğu şartlar altında ise (desteklerin azalması, ürün fiyatlarının düşüklüğü, üretim girdilerinin maliyetinin yüksekliği) üretimden elde edilen gelir

⁸⁶ 60 yaşında. Erkek. 6 Dönüm Toprağa Sahip. Tahsili yok. Bağ-Kur Emeklisi. Aşağıkaraman Köyü’nde yaşamakta.

ile mevcut borçların ödenmesi neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Üreticinin, yıllık kazancı ile sene içerisinde aldığı borçları geri ödeyecek gücünün olmaması, üreticilerin daha fazla borçlanması ve en sonunda mülksüzleşmelerini beraberinde getirmektedir. Borçluluk sarmalından kurtulamayan üreticiler, en azından ‘borcu erteleme stratejisi’ olarak, yeniden borçlanarak⁸⁷ eski borcu kapatma yoluna gitmektedir. Bunun yeterli olmadığı ve ya bu şekilde borcu çevirmenin mümkün olmadığı durumlarda ise topraklarını satarak borçlarını hafifletme yoluna gitmektedir:

“...Daha hiç çektiği krediyi, ürettiğiyle ödeyen bir Allahın kulu bulamazsın bu memlekette...” (G2), “...Zor. Yeter mi hiç. Portakal 50, 60 kuruş. Döndürmesi mümkün değil, 10 senedir çiftçinin kendini döndürebilmesi mümkün değil. Birçok kez ceza yiyoruz. Günü geçiyor faiz geliyor. %8 olan faiz, %12’e yükseliyor günü geçince. Emekli aylığımız olmasa onu da ödeyemeyeceğiz...” (G10), “... (Borçları) Ödeyemiyoruz. Bir tanesini çekip diğerini ödüyoruz, birini sezon dönemine (hasat dönemin) denk getiriyoruz. Beş kredinin ikisini kendimiz ödüyoruz, üçünü bankadan çekerek ödüyoruz...” (G9), “...Krediyi, kredi ile kapatarak gidiyoruz, ne zaman gümleneceğimiz belli değil. Sorun o. Şuanda bir tıkanıklık yaşamıyorum, krediyle kapatıyorum ama tıkanınca yerleri satacağım...” (G13).

Esasında üreticiler, borcu borç ile kapatma yoluna giderek, içerisinde bulundukları durumun daha da vahim bir hal aldığını ve bu sürecin en sonunda toprak satmaya varacağını farkındadırlar. Ülke çapında, son 10 yılda, geri ödenemeyen tarım kredilerinin miktarı yaklaşık %850 oranında artış göstermekte (Tablo 4.4) ve köylüler bu zincirin birer halkası olduklarının, borçlarını üretim üzerinden kapatamayacaklarının bilmektedirler. Dolayısıyla bu artan borçluluk en sonunda toprakların kaybı ile sonuçlanması, üreticiler açısından kaçınılmaz görünmektedir. Bu şartlar altında borçlandırma, tarım üreticisi için en önemli üretim aracı olan toprağından mülksüzleştirilmesinin en etkin aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Üreticiler, artan borçları hafifletmek için ipotek altında olmayan topraklarını satıp en azından geriye kalan topraklarını kurtarabilmek için çabalamaktadırlar. Bu strateji sayesinde, görece olarak daha fazla toprağı olanlar, şimdilik bir bölüm toprağıni satarak kalan topraklarını kurtarabiliyor olsalar da, özellikle daha küçük toprak sahipleri, elindeki az miktardaki toprağı ipotek kaptırmakta ve çoğu zaman köyünü terk etmek zorunda kalmaktadır.

“...Günlerini belirliyor ama günü geldiğinde biz onu ödeyemezsek ipotek olmayan bir yerimizi satıp ödüyoruz. Yani ödeyemezsen senin tarla gidiyor Herkes ipotek edilmemiş bir yeri satıp öyle ödüyor. Tek tek bu evleri gezebilirsin herkes aynı...” (G2), “...Zaten ipotekli bütün topraklarım. Ödediğin zaman kimse almıyor toprağıni. Aslında sana bir zincir takıyor, biraz da mesafe bırakıyor. Bu mesafede şimdi sen git gel diyor...”(G9), “...10 senedir şu bankaya ve devlete çalışıyorum. Benim yine yerim var

⁸⁷ Yiğit ve Demiriz de çalışmalarında benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Yaptıkları çalışma esnasında görüştikleri köylüler borçlarını tarım yaparak ödeme imkânlarının olmadığı, borçlarını tekrar borçlanarak ödeme eğiliminde olduklarını ve borçları sadece erteleyebildiklerini ifade etmektedirler. Yiğit ve Demiriz’in belirttikleri üzere, devletin sosyal yanının zayıflaması ve piyasalaşma koşulları içerisinde giderek yoksullaşan köylülerin borçluluğu giderek artmakta ve ancak “borca takla attırarak” üretimlerini sürdürebilmektedir (2013: 427)

satıp ödüyorum, yeri olmayanlar çok, köyü terk eden kaybolup gidenler var çok. Çünkü çiftçi yitik...” (G2).

Köylülerin topraklarını kaybetmesi ise beraberinde teminat gösterebileceği miktarlarda bir azalma anlamına gelmektedir. Bunun manası ise her geçen süre mevcut kredi ağlarından daha az oranlarda yararlanabilmeleri demektir. Bu durumun farkında olan pek çok banka, bu sorunların üstesinden gelme adına farklı kampanyalar ve fırsatlar sunduklarına dair reklamlar yayınlasalar dahi, sahadan gelen veriler bu durumun tersini ortaya koymaktadır. Eldeki veriler göstermektedir ki mevcut kredi dağıtım mekanizmaları, eşitsizlikler üzerinden kurulmaktadır. Bu eşitsiz yapı içerisinde, geliri ve mülkü daha fazla olanlar, mevcut kredi şartlarından daha fazla yararlanabilirken, geliri ve mülkleri daha düşük seviyede olanlar ise kredi ve finans mekanizmalarının dışında kalmaktadır⁸⁸. Kıray’ın da dikkat çektiği üzere “köylüler pek bankaya gitmek istemezler. Onların tabiri ile banka “gemisi yüzene yardım’ edermiş, ‘yalpalayana’ değil” (2000: 89):

“...Özel bankalarda faiz yüzde yirmiye kadar varıyor, reklamlardaki gibi değil...” (G13), “...Yalan, palavra onlar. Gidip (kredi) istesem soruyor ne kadar yerin var? Üç dönüm deyince yüzüme bakmıyor ama otuz dönüm ise, ooo çay verin hemen...” (G6), “...Banka para vermiyor ki çiftçiye. Teminat göstermen gerekiyor, tarla, kamyonet falan varsa verip rehin alıyor. Sana on lira verecekse otuz lira teminat istiyor. Zaten senin gücün yok, o kadar gücün olsa o paraya ihtiyacın olmayacak zaten. O yüzden bankalarla çalışamıyorsun...” (G17).

Görülmektedir ki hem bankaların hem de kredi kooperatiflerinin, kredi dağıtım mekanizmaları, eşitsiz ve hiyerarşik bir düzene göre inşa edilmiştir. Görece daha büyük üreticiler (esasından ipotek ettirebileceği toprağı daha fazla olanlar) daha büyük miktarlarda kredi imkânlarına erişim sağlayabilirken, daha küçük üretim yapan üreticiler ve fakir köylüler, kredi imkânlarından daha sınırlı bir şekilde faydalanabilmekte (Eswaran ve Kotwal, 1989: 169) ve çoğu kez de kredi mekanizmalarından dışlanmaktadır. Finansal dışlanmaya maruz kalan kesimler için ayakta kalabilmenin yegane yolu alternatif borç kaynakları bulabilmekten geçmektedir. Bu alternatif arayış, devlet desteğinin yetersizliğinin ve kredi mekanizmalarının dışlayıcı ve ağır şartlar içeren uygulamalarının yarattığı ortamda, *enformel borçlanma ağları* bir zorunluluk olarak kendini devam ettirmektedir. Mevcut sistem içerisinde, komisyoncular (tarihsel süreklilik içerisinde tüccar, tefeci vb.) mevcut borçlanma sistemleri içerisinde, küçük üretici için en kritik mekanizmalardan bir tanesi olarak ortaya çıkmakta ve köylünün varlığını sürdürme stratejileri içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

⁸⁸ Bu durumun tarihsel bir süreklilik arz ettiğini belirtmek önemlidir. DPT’nin 1967 yılında yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre, o tarihte, Ziraat Bankası’nın açtığı kredilerden yararlanabilen tarım üreticilerinin oranı üçte bir civarındadır. Kredi alan tarım üreticilerinin yüzde 80’ni, o dönemin parası ile 300 liranın altında kredi alabilirken, 37 büyük üretici yaklaşık kişi başı 630.000 lira kredi kullanmıştır (Avcioğlu, 1978: 670).

4.4.1.2.2.3. Komisyoncular

Kırsaldaki borçluluğun belki de en tartışmalı aktörlerinden bir tanesi ise komisyonculardır. Komisyoncular, enformel ilişki ağlarının bir aktörü olarak, Türkiye tarımında her zaman var olmuş aktörlerdir⁸⁹. Fakat “tüccarın ve ticaret sermayesinin tarımsal ilişkilerde oynadığı rol ‘eleştirel’ bir biçimde sorunsallaştırılarak ele alınmamış” (Ecevit vd., 2009: 46) ve konunun üzerine gerektiği kadar düşülmemiştir. Oysaki komisyoncular, enformal bir borç ağı mekanizması olarak, küçük üreticiler için önemli işlevlere sahiptir. Özellikle devlet desteklerinin yetersiz olduğu, küçük üreticinin kredi mekanizmalarından dışlandığı piyasada, komisyoncu, küçük üretici için alternatif bir borç kaynağıdır. Üreticiler bazen bankalara ve kooperatiflere borçlanmaktan kaçındıklarında bazen de mevcut kredi imkânlarını tükettikten sonra, komisyonculara borçlanma yoluna gitmektedir:

“...Benim bakaya 100 bin lira borcum var şimdi. Bankadan para çekemedim, ağustos ayı, kimsede de para yok. Fidan almam lazım, komisyoncu bana aracı oluyor...” (G9), “...Komisyondan 5 milyar alırsan faiz uygulamaz, müşterim diye. Ama banka affetmez faizi koyar hemen. Komisyon benim malımı alıp satıyor, ihtiyacım olunca da bana para vermek zorunda...” (G14).

Komisyoncu-üretici ilişkisinin kurulmasının tek boyutu kredi mekanizmalarından dışlanmışlık değildir. Bunun yanında bankaların borcun tahsili noktasında uyguladığı aylık ödeme planı, üreticilerin bu borçları ödeyememesi durumunda borçlulara uygulanan, yüksek gecikme faizleri gibi oldukça ağır yükleri sırtlanmaktan kaçınan üreticiler komisyonculara borçlanmayı tercih etmektedir. Zira komisyoncuyla kurulan enformel ve kısmen güvene dayalı ilişkiler, ödeme planlarındaki esneklik ve bankaların aksine prosedürler olmaksızın borçlanabilme imkanı, üreticiler açısından komisyoncuları cazip kılmaktadır:

“...30 yıldır aynı komisyona gidiyoruz, akraba gibi olduk. Param yok dediğin zaman senin 500-1000 lira harçlığını verir. Sene içinde ilacını vs almana da yardımcı olur. Kooperatifler daha beter ama. Para lazım olsa bir sürü işlem, ama komisyoncu sıklıyor bizi...” (G9), “...Birde bankaların aylık ödeme planı var. Çiftçinin kazancı sezonluk, nasıl her ay ödesin?...” (G18), “...senet yapmıyoruz tanıdık olduğu için.” (G8⁹⁰), “...Yıllardır bu bölgenin komisyonculuğunu yapan adam...” (G15).

Bankaların, kredi sistemlerini daha çok kentli insanın çalışma şartlarına göre yapılandırması (aylık geliri olan işler), köylülerin, kendi çalışma şartları (sezonluk gelir)

⁸⁹Cumhuriyetin erken dönemlerinde dahi kırsaldaki borçluluğun aktörleri olarak tüccarlar ve yarattığı sonuçları İsmail Hüsrev Tökin’in 1932’deki bir çalışmada şöyle ifade eder: “Ortakçılık eden köylü, toprak sahibine istihsal yahut herhangi bir şekilde borçlanmıştır. Kendi hissesine düşen mahsulü borcuna mukabil toprak sahibine verir ve elinde bir şey kalmaz. Yaşayabilmek için tekrar borçlanır. ...Ekseriyetle büyük çiftliklerin yanında bulunan köylerin halkı, çiftlik topraklarında ortakçılık etmek mecburiyetinde kaldıklarından toprak sahiplerine bu şekilde borçlanmaktadır. Bizde toprak sahipleri ekseriyetle şehir ve kasabada oturan tüccar, esnaf, serbest meslek erbabıdır... Murabaha mahiyetinde kredi verenler umumiyetle o mahalin tüccarı veya büyük çiftçisidir... Bunlar ekseriye tediye edilemeyen borçlar mukabilinde köyde toprak sahibi olmuşlardır” (Tökin’den aktaran Köymen, 1999: 3).

⁹⁰ 52 yaşında. Erkek. 8 dönüm toprağa sahip. İlkokul mezunu. Sosyal güvencesi yok. Aşağıkaraman Köyü’nde yaşamakta.

altında, banka kredilerini geri ödemelerini imkânsız kılmaktadır. Bu konu, üreticilerin borçlanma nedenleri ile birlikte ele alındığında daha önemli görünmektedir. Üreticiler, bir yandan yaşama dair ihtiyaçlarını (borçlarını ödeyebilmek, düğün, ev giderleri vb.) karşılayabilmek için borçlanırken diğer yandan üretim girdilerinin temini noktasında borçlanmaktadır⁹¹. Üretim araçlarının temini noktasında, banka ve komisyoncunun sunduğu farklı ödeme planları, üretici açısından kritik bir rol oynamaktadır. Çünkü üretici, ancak hasat zamanı geldiği vakit ektiği ürünlerden gelir elde edebilmekte ve o zamana kadar “kendisini ve ailesini geçindirebilmek için krediye ihtiyaç duymaktadır” (Eswaran ve Kotwal, 1989: 169). Dolayısıyla bankaların önlerine koyduğu aylık ödeme takvimine, tarım dışında bir gelire sahip değilse, uymaları mümkün görünmemektedir. Öte yandan komisyoncu sunduğu girdi temini ve geri ödeme biçimi ile üreticiler açısından önemli bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu alternatif mekanizma ise, üretici, komisyoncu ve firmaların (ilaç, gübre, fidan, tohum firmaları) arasındaki bir ilişki biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Komisyoncu, peşin para ile üretim girdilerini satın almaya gücü olmayan çiftçiler ile vadeli satış yapmayan firmalar arasında bir nevi aracı, kefil rolü üstlenmektedir. Bu rol ise, katılımcıların aktardığı haliyle şu şekilde işlemektedir:

“...Şimdi şöyle oluyor kardeş, bu millet malını komisyoncuya götürüyor. Serasını dikecek fidan lazım, komisyoncu getiriyor fiyatını sende bilmiyorsun. Kömür ihtiyacın 4 ton, kömürcü veriyor onun imzasıyla. Sezon sonunda mal getirilince, komisyoncu gel otur diyor parasını almak için...” (G1), “...Birçok kişi bu şekilde komisyoncu üzerinden alım yapıyor. O benim gibi olan birkaç kişinin de borcunu birleştirir diyelim yirmi kişi fidancıdan fidan almış ve tutarı iki yüz bin lira. Komisyoncu, bu borcu dörde bölerek adama (firmaya) çek veriyor. Bize kefil oluyor, bir bakıma banka finansörlüğünü sağlamış oluyor. Bana fidanı alıyor, ekim yapmamı sağlıyor...” (G9), “...Komisyoncu 100 tane çiftçiye fidan alıyor. O peşin alıyor, çek veriyor; biz vadeli ödüyoruz...” (G14), “...Şimdi fidancıdan alacağız, yazdırıyoruz. Fidancı komisyoncuyu biliyor, komisyoncu bizi biliyor. Ödeyebilirsek ödüyoruz, ödeyemezsek borçlu kalıyoruz...” (G15).

Komisyoncu, müşterisi olan üreticilere kefil olmakta ve bunların borçlarını tek kalemde toplayarak firmaya belli vadelerde ve ya peşin olarak ödemektedir. Bu şekilde üreticiler, ihtiyaç duyduklarında üretim girdilerini elde edebilirken, firmalar ise hem çok fazla

⁹¹Bu durumun tarihsel olarak süreklilik gösterdiğini belirtmek gerekir. Köylülerin hem gündelik ihtiyaçlarının karşılanması hem de üretim araçlarının temini noktasında borçlanmak zorunda kalmaları sadece neoliberal dönemde ortaya çıkmış bir durum değildir. Benzer süreçlerin geçmişte de var olduğunu, Köymen’in aşağıda yaptığı alıntıdan çıkartmak mümkündür: “1920’ler Türkiye tarımını, bir yabancı gözlemci şöyle özetlemiştir: ‘Tarımın iki ana düşmanı, çoğu kez aynı kişide birleşen, tefeci ve kasaba eşrafıdır... Köylü çoğunlukla bütün yıl kendine yetecek kadar hububat üretemez... kötü hasat durumunda, açlıktan ölmek için maddi yardıma gereksinim duyar. Adeta hiç şaşmaz bir biçimde her ekim mevsiminin başında gerekli tohum ve aletlerden yoksundur. Her defasında toprağını veya genellikle yüzde 35, yüzde 40 arasında fahiş faizle, gelecek hasadını ipotek ettirdiği civar eşrafa başvurur. Sonuçta, borçlarını nadiren ödeyebilecek durumda olduğundan tüm bağımsız görünümünü kaybederek zengin komşusunun toprağında işçi olur. Böylece eğilim bağımsız köylülüğün kaybolması yönündedir” (Ravndal’dan aktaran Köymen, 1999: 4).

kişiy e küçük miktarlarda perakende satış yapma zahmetinden kurtulmaktadır. Ayrıca, normal şartlarda bu girdileri alamayacak olan üreticiler, komisyoncu aracılığıyla satın alabilmekte, dolayısıyla komisyoncu firmalar için müşteri potansiyeli yaratmaktadır. Bu haliyle üretim zinciri firma-komisyoncu-üretici (F-K-Ü) olarak kurulmaktadır.

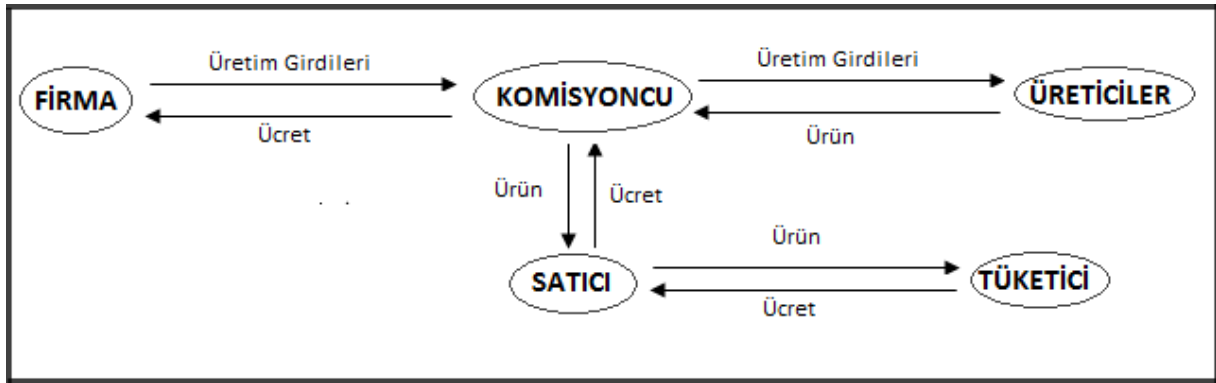
Komisyonculara borçlanan üreticiler ise bu borçlarını hasat zamanında geriye ödemektedirler^{92 93}. Üreticilerin neredeyse tamamı, hasattan elde ettikleri ürünü, yukarıdaki şekilde borçlandıkları komisyonculara götürmektedir. Komisyoncular ise bu ürünlerin satışından %8 oranında komisyon almakta, kalan paradan da üreticilerin borcunu tahsil etmektedir. Bazı durumlarda ise komisyonculara götürülen ürün borcu ödemeye yetecek miktarda olmamakta ve borç hasat sonrası dönemlere de sarkabilmektedir:

“...Ben şimdi adama her gün mal götürüyorum. Her götürdüğüm 4 bin lira tutuyor. İçerisinden işçiye vereceğim kadar veya harçlık kadar alıyoruz, kalanı borçtan düşüyoruz...” (G9), “Biz malı götürüyoruz oraya (komisyoncuya). Alıyor satıyor kesintisini yapıp faturamızı veriyor elimize...” (G14), “Zaten sene sonunda malımı o adama götüreceğim bende. Güven var aramızda...” (G8), “...Tabi ona verdiği mal (kazancı), aldığı parayı karşılamazsa (komisyoncuya) borçlu kalıyorsun. Varıyorsun adamın yanına, bana 10 milyar lazım diyorsun veriyor. O sene ürün olmadıysa borçlu kalıyorsun...” (G14),

Bu borçluluk ilişkisi neticesinde, sezon sonu geldiğinde ürünler, üretim araçlarının teminini sağlayan komisyoncuya, onlardan satıcılara (perakendeciler, marketler, pazarcılar vb.) oradan da tüketicilere ulaşmaktadır. Dolayısıyla üretim zincirinin ikinci ayağı ise üretici-komisyoncu-satıcı-tüketici (Ü-K-S-T) olarak kurulmaktadır.

⁹² Kıray, 1964 yılında yaptığı Ereğli kasabasındaki çalışmada, tüccar ile köylü arasında, bu çalışmada belirtilen komisyoncu-köylü ilişkisine benzer veriler söz konusudur: “Bazen aynı köyün türlü grupları kasabanın türlü tüccarları ile alış veriş ederler. O zaman tüccarın nüfusu sadece alışveriş eden köylü üzerindedir. Köylünün kendisi, karısı, kızı ya da ailesinden kim varsa, kasabaya indiği zaman gereksinimlerini kendi tüccarlarının dükkânından veresiye olarak alırlar. Bu borç yalnız tüccar tarafından kaydedilir. Ödenmesinin birkaç yolu vardır. Bunlardan birincisi, para getiren çilek ürünüdür. İkincisi, gene Ereğli dışında bir değer olan kerestedir. Bu iki ürüne karşın borçlanma, büyük gereksinimlerini karşılar. ...Böylelikle ağa ya da tüccar hem kendi malını kendi saptadığı koşullar ve terimlerle satar, hem de köylünün para edecek ürünlerini, gene kendi koyduğu fiyattan alır. Bu alışverişte kredi, faiz, vade ve benzeri terimler gene tüccar tarafından kararlaştırılır” (Kıray, 2000: 88-89).

⁹³ Akşit, tüccar ile köylünün bu ilişkisine atıfta bulunmaktadır: “...Köylü-tüccar ilişkisi köylü tüccara verebileceği bir ürün üretirse alabildiğine geliyor; tüccar hem ürünü köylüden alırken hem de kendi malını köylüye satarken kazanıyor, üstelik borçlanan üretici, köylüden borcunu alabileceğini biliyor” (Akşit, 1985: 15).

Şekil 4.1. Komisyoncuya Dayalı Üretim ve Dağıtım Zinciri

Her ne kadar bu ilişki, küçük üretici açısından önemli bir boşluğu (kredi ve devlet desteği) dolduran işlevsel bir ilişki olarak ortaya çıksa da, üretici için ekstra maliyetler de içermektedir. Bu maliyetlerin başında, komisyoncuların kefil olduğu üretim araçları üzerinden de komisyon alıyor olması, borca uygulanan faiz (çoğu kez gecikme faizi olarak) ve üreticilerin piyasa fırsatlarından dışlanması gelmektedir. Görüşmecilerin aktardığına göre, komisyoncular firmalar ile anlaşma yaparak, üreticilere sağladıkları girdi üzerinden komisyon almaktadır. Bu nedenle, girdi fiyatları üreticiler için daha maliyetli hale gelmektedir. Üreticilerin, girdileri peşin parayla alacak güçlerinin olmaması, onları komisyoncunun belirlediği, anlaşmalı olduğu firmalardan alış veriş yapmaya zorlamaktadır. Bu sayede hem üreticilerinin gelirlerinin bir bölümüne kendisi el koyarken aynı zamanda büyük firmaların küçük üreticiler ile olan ilişkisinde kilit rol üstlenmektedir. Pek çok müşterisinin ihtiyaçlarını bir araya toplayarak firmalardan tahsil eden komisyoncu, ufak çaptaki talepleri bir araya getirmektedir. Böylece firmalar tek tek üreticilerin küçük, perakende talepleri üzerinden değil çok sayıda üreticinin komisyoncu aracılığıyla bir araya getirilmesiyle birlikte ilişki kurmakta ve küçük üreticiler firmalar için birer müşteriye dönüştürülebilmektedir. Dolayısıyla, üreticiler piyasa içerisinde girdi fiyatlarının daha ucuz olduğu firmalardan alış veriş yapma ve pazarlık etme imkânlarını kaybetmektedir. İçinde bulundukları şartlar onların firma ve fiyat üzerindeki tasarruflarını ortadan kaldırmaktadır. Böylece üreticiler için bir zorunluluk olarak var olan komisyonculuk aynı zamanda büyük firmaların üreticileri kontrol altına alabilmesini ve onları mülksüzleştirilmelerini mümkün kılan bir aktör olarak konumlanmaktadır:

“...Sene içinde malımızı (girdileri) veriyor, sonunda üzerine komisyon koyarak geri alıyor. 5 milyarlık alırsan 8 milyar geri alıyor...” (G6), “...Onun işi o zaten. Hem buradan hem de malımızı alırken komisyon alıyor...” (G4⁹⁴), “...Senin fidanından alır, gübre verir sana ona kefil olur, oradan komisyon alır...” (G18), “...Şirketle kendi arasında yaptığı anlaşmaya göre fiyat değişir tabi ama biz onu bilemeyiz...” (G14), “...Peşin paran varsa tabi peşin fiyatından alabilirsin. Paran yoksa da vadeli fiyattan alırsınız...” (G13), “...Peşin olsa daha ucuza alınır tabi...” (G9).

⁹⁴ 47 Yaşında. Erkek. 10 dönüm toprağa sahip. İlkokul mezunu. Sosyal güvencesi yok. Aşağıkaraman Köyü’nde yaşamakta.

Bunlara ek olarak, komisyoncular köylülere sadece üretim girdileri sağlama noktasında değil aynı zamanda köylülerin gündelik ihtiyaçları için de borç temin etmektedir. Köylüler *harçlık* adı altında da komisyonculara borçlanmakta ve hem aldıkları borca hem de köylülerin komisyonculara geri ödemesini yapamadıkları durumlarda ise, tıpkı bankalarda olduğu gibi, faiz ödemek durumunda kalmaktadırlar:

“...Faiz alan komisyoncular da var...” (G14), “...Borca faiz yazıyor tabi. Şu kadar para aldım, banka faizi şu kadar, işte ona göre farkı yazıyor tabi...” (G9), “...sera yaparken aldığın paraya faiz uygular...” (G18), “...İki senedir, ürün ürettim sattım, 20 milyar borç kaldı. Ona da banka faizini yazıyor komisyoncu. İki senedir de bu başladı. Ya öde diyor ya da faizi koyuyor. Bunlar tefecileri solladı artık...” (G2), “Sene içerisinde para alıyoruz, yardımcı oluyorlar o konuda. Sene sonunda ürünleri götürünce paradan kesiyorlar borcu. Komisyoncudan komisyoncuya fark edebilir. Bazıları paradan komisyon alıyor, bazıları almıyor. Vakti geldiğinde ödeyemezsek bekliyor, zamlandığı oluyor. Ama o kadarına göz yumacaksın artık nasıl bankadan kredi çektiğinde ödüyorsan ona da öyle...” (G12), “kömürünü alıyor, gübreni alıyor, harçlığını veriyor. Satıcı ile arasında anlaşma var atıyorum kendi 20’ye alıyor sana 25’e veriyor, ürününden komisyon alıyor birde faiz alıyor...” (G8)

Tüm bu ilişkiler bir arada ele alındığında; komisyoncuların üreticiler açısından hem olumlu hem de olumsuz işlevlere sahip bir aktör olduğu görülür. Komisyoncuların bu ikili işlevi, üreticilerin, köylülerin komisyonculara bakış açısının çeşitlenmesine neden olmaktadır. Bir kısım köylüler için komisyoncular, küçük üreticiliğin devamı için (yukarıda anlatılan nedenlerden ötürü) hayati öneme sahip bir aktördür. Devlet desteklerinin yetersizliği, kredi ve finans sistemlerinden dışlanmışlık durumlarının yarattığı koşullar, küçük üreticilerin komisyoncuları önemli bir aktör olarak görmelerine neden olmaktadır:

“...Komisyoncu olmazsa biz ayakta duramayız. Çocuk okuttuğumuzdan sürekli borç alıyoruz. Açıkçası bu ortamda komisyoncu olmazsa çiftçi felç olur...” (G9), “...Komisyoncu olunca daha sağlam, paranın nerede olduğunu biliyorsun. Komisyoncu batmadıktan sonra paran sağlam orada...” (G8).

Öte yandan komisyoncuların uyguladığı faiz ve borçluluğun yarattığı olumsuz koşullar, komisyoncuları, çiftçilerin gözünde üreticileri “sömüren” ve çiftçileri sömürmek için işbirliği halinde olan insanlar olarak resmetmektedir. Bu haliyle komisyoncular bir yandan kendisi köylülerin mülksüzleştirilen bir aktör olarak ortaya çıkarken diğer yandan büyük firmaların da mülksüzleştirme süreçlerinin önünü açan bir aracı görünümündedir:

“...Zaten komisyoncular kendi aralarında anlaşıyorlar, birbirlerinden farklı fiyat vermiyorlar çok fazla...” (G8), “...Çok fark etmiyor zaten. Komisyon normal kanuni alacağını alsa, yüzde 8 hakkı var. Ama o pay için hiçbiri o işi yapmaz...” (G18), “...Genelde hepsi aynı. Çiftçiyi sömürme peşinde...” (G17), “Ürün bizden çıktıktan sonra para ediyor bu. Bahçemde portakal var, bir saatte 5 ton toplarım. En kralını satacağım 40 kuruş, 50 kuruş. Portakal bu köyü çıktı mı, fiyatı 2 lira. Çiftçiliği ezildiği yer burası. Bizden çıktı mı uçuyor fiyat, millette diyor ki oo çiftçi ne para kazanıyor...” (G2), “Buradan 1 liraya satıyorsun, Samsuna gidene kadar 5 lira oluyor. Buradan oraya o kadar masrafı var mı? Yok. Kim

“yiyor o aradaki parayı? Komisyon, aracısı vs. yiyor. Ben 7 ay boyunca ekip biçip işçiliğini yapıyorum, adam bir günde benim kazandığım kadar kazanıyor...” (G12).

Sonuç olarak, köylülerin komisyoncular üzerine ortak bir görüş birliği olmamakla birlikte, tamamının komisyonculara olan bağımlılığı mutlaklıdır. Komisyoncular, bir yandan, üretimin borç üzerinden döndüğü ortamda, finansal dışlanmaya maruz kalmış ve devlet korumasının dışarısına itilmiş köylüler için kendilerini ve üretimlerini devam ettirme stratejilerinin haline gelirken, diğer yandan köylülerin gelirlerine el koyan, onların borçluluk sarmalında yaşamlarını sürdürmelerinden beslenen ve onların mülksüzleştirilmelerinin önünü açan bir aktör olarak işlev görmektedir. Bu haliyle komisyoncular hem küçük üretici üzerinden geçinen hem de onların kendini var edebilmesinin koşullarını üreten bir aktör görünümündedir.

4.4.1.3. Girdilerin Piyasalaşması: Tohum Örneği

Piyasalaşan tarımın bir diğer boyutu ise üretim araçlarının piyasalaşmasında yaşanan derinleşmedir. Üretim girdilerinin piyasalaşmasının vardığı en önemli alanlardan bir tanesi de tohum örneğidir. Neoliberal tarım politikalarının bir sonucu olarak DGD sisteminin çeşitlendirilmeyi amaçlayan devlet, sertifikalı tohum ve organik tarım yapan çiftçilere ek destek uygulamaları ile teşvik etmektedir. Bunun uzun vadeli sonucu ise çiftçilerin kendi tohumlarını üretmekten vazgeçip, ÇUŞ’lardan her yıl tohum satın almak zorunda kalmasıdır (BSB, 2012: 117). Geçiş sürecinde “bilhassa sertifikalı sebze ve meyve yetiştiricilerine sağlanan girdi sübvansiyonları” (Keyder ve Yenal, 2013: 60) itekleyici güç olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda 2009 yılında Tohumculuk Kanunu çıkartılmıştır.

Aysu’nun analizine göre Tohumculuk Kanunu beraberinde şu sonuçları doğurmaktadır:

- “Yurt içinde sadece kayıt altına alınmış çeşitlere ait tohumlukların ticaretine izin verildi. Çiftçilerin ürettiği tohumları satmalarına engel getirildi.
- Çiftçilerin ürettiği tohumu satmamak kaydıyla sadece çiftçi ailesinin kendi ihtiyacı sınırlı tohum üretmesine izin verildi.
- Çiftçiler kendi aralarında tohum alıp satamayacak, pazara götürüp satamayacak yalnızca parasız olarak değiş tokuş yapmalarına izin veriliyor.
- Tohum üretiminden devlet-kamu üretim dışına çıkarıldı. Kamu tohumun sertifikalandırma, ticaret ve denetimini şirketlere bıraktı.
- Şirketlerle çiftçiler arasında çıkacak olan anlaşmazlıklara da devleti değil tohum şirketlerinin oluşturduğu Tohumcular Birliğini yetkili kıldı” (2009: 232).

Gelinen nokta da ise yabancı tohum şirketleri tamamı kendi sermayeleri ve ya Türk şirketleriyle ortaklık kurmak yolu ile tohumculuk alanında yatırımlarını arttırmaktadır.

(TKB'den aktaran Kendir, 2012: 291). Ülke içerisinde hibrit tohum üreten şirketlerin sayısı arttıkça, üreticileri bu tohumları kullanmaya zorlayan süreçler de birer birer ortaya çıkmaktadırlar.

4.4.1.3.1. Girdileri Elde Etme Yöntemleri: Kendine Yeterlilikten Piyasa Bağımlılığına

Tarımın piyasalaşmasının vardığı önemli noktaların başında, üreticilerin üretim girdileri bakımından piyasaya olan bağımlılığının derinleşmesi gelmektedir. Üreticiler, üretim araçlarını temin etmek noktasında gün geçtikçe piyasaya bağımlılıkları artmakta ve kendi kendilerine yeterliliklerini yitirmektedirler⁹⁵.

Son yıllarda bu bağımlılığın vardığı noktayı en iyi temsil eden örnek ise tohum konudur. Üreticiler, binlerce yıldır çiftçilerin tohum saklama yönteminden vazgeçmekte ve sahibi oldukları tohumları piyasadaki dev şirketlere kaybetmekte, üretim araçlarından *mülksüzleşmektedirler*. Üreticiler artık dev tohum şirketlerin ürettiği hibrit tohumları satın almakta ve bu tohumların niteliğinden kaynaklı olarak ise kendi tohumlarını üretmemektedirler:

“...Şimdi o nasıl biliyor musun? Önceden fideden tohum aldın mı seneye dikebiliyordun. Şimdi İsrail öyle bir tohum üretiyor ki, seramdaki tohumu diksem vermiyor. Kısır yani. Fideyi üretme şansın sıfır. Belki 15 20 seneden beri böyle...”(G2), “...20 sene önce yetiştiriyorduk...” (G3), “...Geçti onlar olmuyor artık...” (G15), “...Eski domates ile yüzyıllarca bile ekersin. Hibrit kısır demek, yani üretilmez. O güzel domatesin tohumunu alıp ektiğinde verim alamazsın...” (G18).

Üreticiler, kendileri üretmediği için her sene şirketlerden tohum ve fide satın almak durumunda kalmaktadır. Girdileri sürekli satın almak zorunda kalmaları ise üretimin maliyetini arttırmaktadır:

“...Artık tohum yok o öncedendir, artık fide işi var. Tohum alıp yaparsan masraflı oluyor, hazır fide yetiştiricilerden alıyoruz...” (G10), “...Satın alıyoruz. Şuan en fazla kullandığımız ürün domatestir. Onu da satın alıyoruz zaten 80lerden beri hibrit tohum kullanılıyor...” (G13), “...Tohum olsa yapıyorduk aslında bunu. O zaman ucuza geliyordu. Masraf bize yüzde 50 artıyor...” (G2).

Bu mevcut zorunluluğun nedenleri ise çeşitlilik göstermektedir. Bir bütün olarak belli standartlarda üretim yapma zorunluluğu olarak ele alınabilecek bu nedenler daha özel olarak dayanıklılık, verimlilik ve şekil konuları öne çıkmaktadır. Bunun yanında farklı nedenler farklı aktörlere göre hem içerik hem de önem sırasına göre değişiklik gösterse de hepsinin vardığı nihai nokta üreticileri belli şekillerde üretim yapmaya zorluyor olmalarıdır. Zorlayıcı süreçlerin detayları görünümelerini ayrı ayrı ele almak bu ilişkiler çözümlemek noktasında önem arz etmektedir.

⁹⁵SAPRIN'in Zimbabwe'li çiftçilerle yaptığı mülakatta, çiftçiler liberalleşme reformlarından önce tohum, gübre ve tarım ekipmanlarını daha ucuza aldıklarını belirtmişlerdir. Tarım girdilerindeki düşüş beraberinde çiftçilerin üretim miktarlarında da düşüşe neden olmuştur (SAPRIN, 2004: 139)

4.4.1.3.2. Piyasa Temelli Girdilere Bağımlılığın Nedenleri

Bütün bu süreçler ise temelde piyasa temelli bakış açısının hâkimiyetinin bir sonucudur. Üretilen gıda ürünleri tat, sağlık ve sürdürülebilirlikten ziyade verimlilik, dayanıklılık ve biçim bakımından değerlendirilmekte, üretim süreçleri buna uygun olarak şekillendirilmektedir. Bu durumda, klasik tohumlarla üretim yapmak isteyen üreticiler piyasanın ve tüketicilerin taleplerine karşılık verememekte ve mecburen hibrit tohumlarla üretim yapmak zorunda kalmaktadırlar.

“...Pazarcılığa başladığımız için hibrit tohum alıp, eski tohumları bırakıyoruz. Şöyle düşün sen domatesi alırken gösterişine mi bakıyorsun yoksa doğallığına mı? 5 sene savaş yaptık bunlarla, başa çıkamadık bizde hibrit ürünlere döndük...” (G17), “... (Eski tohumlarla) tarla domatesi yaptık biz bir sezon, 10 sene önce, büyümedi eskisi gibi olmadı. Hale götürdük satılmadı. Elimizde kaldı...” (G14).

Dolayısıyla oluşturulan ve tüketicilerce kabul edilen standartlar üreticileri bu doğrultuda hareket etmeye zorlamaktadır. Gelineen noktada sebzenin ve meyvenin standartları onun yetiştirildiği ortam, şartlar ve içeriğinden ziyade dış görünüşü ve dayanıklılığı üzerinden şekillenmektedir. Günümüzde boyutları ve şekilleri fabrikada üretilmiş gibi tek tip sebze meyveler kabul görmekte, klasik tohumlarla üretilen ve bu standartların dışında kalan ürünler ise alıcı bulamamaktadır:

“...Fidan yok bende, kendi tohumumu kullanıyorum. Yıldız tipi domates. Ama millet beğenmez onu, onlar alışıma dışı kıpkırmızı olsun ama içi beyaz. Bizimki öyle değil, dışı beyaz içi kıpkırmızı. O domatese hasta olan çok vardır ama pek kimseye vermem. Biz alıyoruz domatesi içindeki tohumu kurutur bir daha kullanırsınız...”(G16), “...Hibrit tohum kullanıyoruz. 10 -15 yıldır sürekli yenileri geliyor. Üründen tekrar ekim yaparsak verim düşüyor, domates kızarmıyor sende satamıyorsun tabii ki...” (G9).

Dayanıklılık ise tüketiciler için olduğu kadar üreticiler için de ayırt edici bir özellik haline gelmektedir. Öncelikle, her ne kadar küreselleşmenin unsurlarının bir sonucu olarak, uzak mesafeler anlaşmasız hale gelmeye, başka bir deyişle “zaman ve mekân sıkışması” (Harvey, 2010: 291-342) gerçekleşmekte olsa da konu gıda olduğunda zaman ve mesafeler önemli bir problem olmaya devam eder. Gıdaların dayanıklı olması, uzak mesafedeki pazarlarda satılabilmesinin ön koşulu haline gelir. Bu, dayanıklılığın komisyoncuların, firmaların üreticilerden talep ettiği boyutunu temsil etmektedir. Üreticiler açısından ise dayanıklılık, üretimden zarar etmemek, zayıt vermemek açısından önemlidir. Hibrit tohumlardan üretilen ürünlerin hastalık, iklim gibi doğal şartlara karşı daha dirençli olması, üreticilerin üretim riskini düşürdüğü için üreticiler açısından tercih edilmektedir.

“... (Tohumları) satın alıyoruz, ziraatçılardan. Kendimiz yapsak pahalıya geliyor, birde (veri yapacağının) garantisi yok. Bunlar sertifikalı tohum, hastalık vs. vurmuyor onlara. Biz tohumu onlar kadar yapamıyoruz. O fidanlar daha sağlıklı, verimi fazla. Bizimkiler yaparsa ürs hastalığı oluyor, sebze büyümüyor...” (G7), “...Dış görünüşü farklı ve dayanıklı. Bizim yaptığımız domates ince kabuklu oluyor hemen cıvıyor, ama hibrit dışı sert ve daha dayanıklı. Günlerce bir şey olmuyor...” (G18),

“...Hibrit tohum, bazı hastalıklara dayanıklıdır ve birim alanda daha yüksek verim alınabilmektedir...” (G13).

Üreticiler açısından önemli diğer bir neden ise verimlilik meselesidir. Birim alandan daha fazla ürün almak anlamında verimlilik, ürünlerden elde edilecek karı arttırmakta ve üreticiler açısından avantaj teşkil etmektedir:

“...Eskiden domates, salatalık tohumlarını kendimiz üretirdik ama hibritleşti artık tohum üretme şansın yok. Ekim yaptığından aldığım tohum verim yapmıyor, verim alamazsın...” (G10), “...Normal kendi yaptığımıza (eski tohumlara) göre (hibrit tohumlar) yaklaşık %60 fazla verim yapmaktadır...” (G13), “... (Eski tohumlar) fazla verim vermez, tonajı düşük olur. Biz eski tohumdan ürettiğimizi sağlık ve tat bakımından yapıyoruz. Diğerleri satış için...” (G16), “...Eskiden bizde tohumluk ayırdık. Kendi tohumumuzu yetiştirip götürürdük. Yukarıda yaylada yaptığımızı öyle yaparız hala. Ama yarısı olursa olur, olmazsa olmaz. Buradaki öyle değil. Çabalyorsun burada, bir şey almak için, para kazanayım için. Satmak için kaliteli olması lazım. Yayladaki evde yemelik, çok önemli değil kalitesi...” (G12).

Bu süreçlerin neticesinde, piyasa temelli bakış açısının hayatın büyük bir bölümü üzerine nüfus ettiği ve verilen kararların yönünü belirlediği görülmektedir. Zira piyasanın dayattığı şartlar altında “sağlıklı”, “lezzetli” ve “doğal” üretim yapmanın artan maliyeti onları bu tercihlere zorlamaktadır. Büyük üreticilerle ve hatta birbirleri ile rekabet edebilmeleri ürettikleri ürünlerin “standartlara” uygun olması ile doğrudan bağlantılı olduğu bu süreçte bu şartları kabullenmekten başka çareleri bulunmamaktadır. Ayrıca üreticilerin evlerinde tüketmek için ürettikleri ile piyasaya satmak için ürettiklerini farklı girdi ve yöntemlerle üretmektedir. Bu durum ise konunun sağlık ve lezzet boyutunun farkında olmalarına rağmen modern tarım teknikleri ile üretim yapmaya devam etmeleri piyasa temelli bakış açısının hâkimiyetini ortaya koymaktadır.

Elbette bu kıyaslama klasik tohumlar ile GDO’lu tohumlar arasındaki bir kıyaslamaya denk gelmektedir. Öte yandan GDO’lu tohumların kendi içerisindeki kıyaslaması yapıldığında, özellikle verimlilik noktasında üreticilerin aleyhine bazı gelişmelerin ortaya çıktığı görülmektedir.

“...İlk aldığım fidanı ektiğimde, bir dönüm yerden yedi sekiz milyar ev aldım zamanında, yaylaya ev yaptım. Sonraki sene diktik, evveli olmadı bir daha...” (G8), “...Başka alternatifimiz yok mecbur. 1995’ ten sonra verimler düştü. İlk tohumlar çok verimliydi...” (G2), “...Hazır fidanda da aynı gerçi. Bu sene hiçbir şey kazanamam ben bu seradan. Aldığımız yerden tohum hatalı geldi diktik 15 gün sonra domates hastalandı. Ona da güven yok yani. Aklım erdiğinden beri bakıyorum. İki dönüm seradan bir kamyon domates giderdi, şimdi arabanın yarısı bile dolmuyor. Öyle düştü tonaj. Yarayan bir ilacı seneye bulamıyorsun zaten...” (G12), “...Tohum bozuldu artık, eskisi gibi tonaj yok. Mecbur vereceksin o gübreyi, ilacı. Tohumlarda bir oyun var yani...” (G4).

Üreticilerin belirttiği üzere hibrit tohumların ilk piyasaya sürüldüğü dönemlerde bitkilerin verimi oldukça yüksek iken geline nokta verim düşmüştür. Hibrit tohuma

geçtikten itibaren kendi tohumlarını kaybeden ve tohum için şirketlere tamamen bağımlı hale gelen üreticiler zaman geçtikçe bu tohumlardan da istedikleri verimi alamamaktadır. Geline nokta eski tohumlardan farklı olarak belli standartlarda ürün ortaya çıkartma kapasitesi üzerinden piyasaya sürülen tohumların bu standartlardan giderek uzaklaştırıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bir zamanlar doğanın kestirilmezliğinin üstesinden gelmenin bir yolu olarak ortaya çıkan ürünler kesinlik gösteren karakterlerini yitirmekte ve üreticiler için eski riskleri tekrar ortaya çıkartmaktadır.

4.4.1.3.3. Organik Tarım Piyasası

Üretim girdilerinin değişimine bağlı olarak ortaya çıkan yeni süreçlerin başında ise organik tarım konusu gelmektedir. Tarımdaki bu teknoloji gelişmeler, temelde gıda üretiminin karşındaki doğal sınırları (toprak, kuraklık, haşere vs.) aşmak üzerinedir. “Sermaye uzun süredir tarımsal üretimle ilgili doğal süreçleri kimyasal girdiler (suni gübre, kimyasal ilaçlar vs.) ve mekanizasyon” (Keyder ve Yenal, 2013: 23) bu engelleri bertaraf etmeye çalışmaktadır. Bugün topraksız ortamda üretilen ürünler, beklide tarımın birincil koşulu olan toprağı devre dışı bırakmış ve aşılması en zor sınırı aşmayı başarmıştır. Topraksız üretim ile organik ürün bir pazarlama stratejisi olarak beraber sunulmaya başlamıştır. Bugün Türkiye’de de popüler olan organik ürün pazarında bu ürünler “sağlıklı”, “doğal”, “ilaçsız” olduğu ileri sürülmektedir. Fakat topraksız ortamda, kimyasal bileşenler olmadan nasıl doğal bir ürün elde edilebileceği soru işaretidir.

Böylesi bir yaklaşımın pazarda tüketiciler içerisinde sorgulanmıyor ve kabul ediliyor olması “tarla ve sofrası arasında giderek açılan ve beklide bir daha hiç kapanmayacak mesafenin yansıması olarak değerlendirilebilir” (Keyder ve Yenal, 2013: 24). Günümüz bireyleri için gıda, *metalaştırılmış*, üretim koşullarından soyutlanmış ve *teknikleştirilmiştir*. Her ne kadar artan hastalıkların bir sonucu olarak gıda sağlığı konusunda hassasiyetler artıyormuş gibi görünse de, bunlar genel olarak *modalaştırılmış tüketim kalıpları* içerisinde kaldığı ve gerçek üretim süreçlerinin bilgisinden uzak olduğu görülmektedir. Böylece Beck’in ifade ettiği gibi “sosyo kültürel önem taşıyan konuları sorgulamayarak insanı dâhil etmediği bir doğa tartışması” (2011: 30) ve algısı toplumun geneline sirayet etmektedir. Bu durumun görünür olduğu alanlardan bir tanesi organik gıdalardır. Organik gıdaya olan talep, özellikle medyada GDO, zirai ilaçlar ve bunlarla ilişkin olarak artan hastalıklara dair yayınlar arttıkça, hızla artmaktadır. Tüketiciler doğal adı altında organik ürünlere yönelmekte ve tükettikleri ürünlerin katkısız olduğunu düşünmektedir. Hâlbuki organik gıdanın üretim koşullarına bakıldığında farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır.

“...Bu organik sebze işleri masaldır. Halk bilmediği için inanıyor. Sadece suda yetişen organikmiş, toprağı görmeden gübre olmadan nasıl büyüyecek? Tamamen suyun içerisinde ilaç ve gübre ile. Aradaki fark, sebzelerin başında dikilen arkadaşların ağzından çıkan laf sadece...” (G2).

Gıdanın üretildiği şarlardan kopmuş günümüz bireyleri için, gıdaya dair olumlu veya olumsuz bakış açıları, konuya ilişkin uzmanların (kalori hesabına dayalı bir beslenme programı hazırlayan diyetisyenden, gıdalara dair her yıl yeni “keşifler” yapan tıp bilimine, gıdanın üzerine son kullanma tarihi damgası basan mühendisten, üreticinin kullanması gereken gübreyi belirleyen ziraatciye kadar uzanan uzman kadrosu) verdikleri bilgilerden ibarettir:

“...Organik meselesi sadece kelime oyunudur. Topraksız, suyun içinde doğal olur mu? Tankların içindeki kimyasal gübrelerle yapıyorlar. Şimdi arı kovanının önüne koy glikozu, bal yapsın al sana doğal...” (G17), “...En kötüsü de topraksız üretilen, suda üretilen ürünlerin organik diye satılması beni şaşırtıyor. Bu kadar hayattan kopuk olunabilir mi? Bu kadar saf bakmamak gerek, tamamen kimyevi. Modern seralarda, suyun ve kimyasal besinlerin içerisinde uzun süreli kalmasıyla meydana gelen bitkilerdir. Bir gün gelecek, biz bu çiftçiliği bırakacağız. Şimdi Almanya’da olduğu gibi, bu toprakta yetişmiş diyerek alıp yiyecekler, o kıymetli olacak. Biz tamamen aradan çıkıp, büyük seralara işler kaldığında bu böyle olacak...” (G13).

Bu haliyle devlet tarafında da yoğun bir şekilde desteklenen⁹⁶ *organik tarım piyasası* doğal, sağlıklı beslenme söylemleri ve bu ürünlerin fiyatlarının pahalılığı ile öne çıkarken üreticiler açısından da bir pazar aldatmacasından ibarettir. Bu çelişkili durumun ötesinde organik tarım konusu ise tarımın klasik biçimlerinden uzaklaşmanın en uç noktasını (topraksız tarım) temsil etmekte, canlılığın oluşumundan beri süre gelen toprak ve besin bağını kopartmakta ve radikal bir dönüşümün önünü açmaktadır:

4.4.1.4. Piyasalaşma ve Borçluluğun Getirdikleri

4.4.1.4.1. Risk, Bağımlılık ve Umutsuzluk

Kırsalın ve tarımın piyasalaşmasının beraberinde getirdiği en önemli sonuçlardan birisi, *belirsizliğin* ve *riskin* üreticilerin yaşamına hâkim olmaya başlaması, öngörülebilirliğin gittikçe azalmasıdır. Öyle ki, “günümüzün küreselleşen dünyasında birçok üreticinin hayatı aslında bir çeşit kumara dönüştü” (Keyder ve Yenal, 2013: 53). Bir çeşit kumarhaneye dönene kırsalda ayakta kalabilmek, buralarda ortaya çıkabilecek riskleri göğüsleyebilmek ile mümkündür. Gelineen noktada, tarımın doğasında var olduğu söylenebilecek olan *doğal riskler* (hava şartları, haşereler vb.) ile tarımın piyasalaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan

⁹⁶ Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’nın organik tarıma yönelik sağladığı desteğin ayrıntıları için bkz. <http://www.tarim.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler/Alan-Bazli-Destekler/Organik-Tarim-Destegi>, (erişim tarihi: 30.04.2017). Bu bağlamda Türkiye’de organik tarım ürünü üretimi 2002 yılında 310.124 ton iken 2014 yılında 1 milyon tonun üzerine çıkmıştır. Ürün ve il bazında detaylı istatistikler için bkz. <http://www.tarim.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim/Istatistikler>, (erişim tarihi: 03.05.2017).

piyasa riskleri (gelirin ve maliyet fiyatlarının belirsizliği, küresel arz/talep dengesinin öngörülemezliği vb.) bir araya gelerek üreticilerin üzerinde ağır bir belirsizlik duygusu yaratmaktadır:

“...yağış yoksa (masrafları) karşılayamıyoruz...” (G5), “...11 dönüm tarlaya don vurdu mu bitti...” (G2), “...Bak buradaki ürüne don vurabiliyor, ürün telef oluyor. Aylıkçı çalışan insanlar gelirini biliyor ama ben bilmiyorum. Çünkü ne olacağı belli değil...” (G6), “...Sekiz milyar kömüre, fidana verilecek. Hesap belli kitap belli. Ama işte sezona bağlı, domates ne kadar edecek belli değil, bir lira oldu mu zaten zarar ettin demektir...” (G8), “...Şimdi (kredi) çektin mi sadece 20 30 milyar faiz ödeyeceksin. Az para mı? Sezon para etmezse ne yapacaksın?...” (G8).

Piyasalaşma ve borçlu yaşam biçimi beraberinde getirdiği bir sonuç olarak, belirsizlikler içerisinde yaşamaya çalışan köylüler geleceğe de umutsuz bakmaktadırlar. Piyasalaşma ile kırsalda “artan borçlanma, özellikle daha az toprağı olan ve sermayesi kısıtlı üreticiler için üretim risklerini artırarak pazara olan bağımlılığını daha da derinleştirmektedir” (Keyder ve Yenal, 2013: 156). Pazara olan bağımlılık ise, birbirleriyle iç içe geçmiş bir şekilde var olan borçluluğu içerisinde çıkılmaz bir hale getirmektedir. Kırsalda yaşayan insanların artan borçluluğu ve tarım yaparak bu borçların ödenebilmesinin mümkün olmayışı kırsaldaki çaresizliği ve geleceğe dair umutsuzluğu derinleştirmektedir.

Tablo 4.3. Takibe Düşen Tarım Kredilerinin Yıllara Göre Dağılımı

YIL	2005	2006	2007	2008	2009	2010
MİKTAR	161.938	148.877	319.064	293.363	436.553	868.088
YIL	2011	2012	2013	2014	2015	2016
MİKTAR	941.129	871.065	1.015.403	1.285.899	1.303.492	1.394.471

Kaynak: BDDK, <http://ebulten.bddk.org.tr>, erişim tarihi: 28.03.2017

Tablo 4.3'teki veriler ise, kırsaldaki borç sarmalının vardığı noktayı gözler önüne sermektedir. Bankalardan çekilmiş ve geri ödenemediği için takibe düşmüş kredi miktarı, 2005 yılından 2016 yılına %850'nin üzerinde artmış ve neredeyse 1,5 milyon TL'ye yaklaşmıştır. Böylesi devasa borçluluk sarmalı içerisindeki üreticiler, bu şartlar altında tarım yaparak borçlarının bitmeyeceğinin ve eninde sonunda mülklerini satmak zorunda kalacaklarının farkındadırlar.

“...Herkes çiftçiliği bırakmak zorunda kalıyor. Fidenin tanesi dört TL domatesin kilosu yirmi beş kuruş. Yirmi kilo domates satarsan anca fide parası eder. Bunun içinde işçilik, gübre, ilaç, sera masrafları yok daha. Bu gidişle borcu bitiremeyiz...” (G9), “...Bu köyde en çok sera bende var. On iki dönüm, 2002'de başladım yaptırmaya 2010 bitirdim. Allah seni inandırсын, 580 metre kare yerim var onu satarsam anca bitireceğim borcunu...” (G2).

Günümüzün “risk toplumunda” birey, problemler karşısında yalnız, kendi başına ve korumasız bir haldedir. Yaşamını devam ettirebilmesi için kendi kontrolünü ele alması,

gelecek risklerini hesaplayabilmesi ve olası daha kötü bir durum ihtimaline karşı görece daha az kötü bir durumu seçmesi gerekmektedir (Slattery, 2011: 456). Benzer bir şekilde devlet desteği ve himayesini kaybetmiş köylüler, piyasa içerisinde kendi başlarının çarelerine bakmak zorunda bırakılmıştır. Borçlanma ve mülklerini kaybetme riski, mülksüzleşme ve aç kalma ihtimalleri arasında sıkışıp kalmış köylü, kendi risklerini hesaplama ve içine düşebilecekleri sefalet riskini tek başlarına göğüslemek durumunda kalmaktadır. Bu mevcut geçmiş tecrübelerle birleşince borçluluk, yoksulluğu, geleceğe dair ümitsizliği ve çaresizliği daha da derinleştirmektedir:

“...Kredi almadık. Zaten alırsak ödeyemeyiz. Zamanında satıldı yer, ödendi. Kooperatifler bitirdi bizi. 15-20 sene önce faiz faiz üzerine gitti. Şimdi kooperatiften silindik, kendi yağımızda kavruluyoruz. Zaten kredi çeksek ne halde ödeyeceğiz? Kredi çekmezsen açta olsan yaşıyorsun ama çektin mi arsa satman gerekiyor. Sebzedden, meyveden para toplayarak borç ödeyemiyoruz...” (G5), “...Bu çiftçi battı, yaklaşık sekiz senedir çiftçi çok zor durumda. Bak ben önceden her sezonda bir düğün ediyordum domates parasıyla, ev yapıyordum, araba alıyordum ama yedi sekiz senedir hiçbir yatırım yapamadım. Artık yatırım yok. Tarla satıp geçiniyoruz...” (G3)

Tüm bu zor şartlar altında, köylüler, piyasa içerisinde tek başına kaldıklarını, onların tabiri ile “ellerinden kimsenin tutmadığını” ve geleceğe dair umutlarının bile aslında bir avuntu olduğunu ifade etmektedirler:

“...Çiftçinin kolundan tutan yok, kimse desteklemiyor...” (G10), “...Önümüzdeki seneden yersin. Eksiden gidiyorsun. Hayalle yaşamış oluyorsun yani. Yeni sene para ederse zararı kapatırım diyorsun...” (G18), “...Çiftçinin yeni senesi vardır. Bu sene olmaz, inşallah seneye der. Hâlbuki daha da kötüye gider sonra başlar yer satmaya...” (G6), “...Öyle bir düzen var ki, bu köyde tarımdan para kazanamazsın. Karşılığını alamadığın işe gider misin?...” (G16), “...Sana hiçbir şey kalmıyor çocuğum, bu çiftçilik boşa...” (G11), “...borcum bitmiyor. Ben 47 yaşındayım daha kaç sene daha borç ödeyeceğim de kendi hayatımı, çocuğumu çocuğumu yaşayacağım? Yerimi yurdumu satıp aç kalacağım başka çare yok...” (G2).

Bu koşullar altında üretimin devam ettirmenin imkânsız olduğunun bilincinde olan köylüler, giderek tarım yapmaktan, çiftçilikten vazgeçmektedirler. Mevcut koşullar ve yarattığı riskler köylüleri yeni işler bulmaya, hayatta kalmak için yeni stratejiler üretmeye zorlamaktadır. Elbette mevcut “risk tanımlarında kaybedenlerin yanı sıra, daima kazananlar da vardır” (Beck, 2011: 28). Keyder’in ifade ettiği biçimiyle, kumarhaneye dönmüş olan kırsal ve tarım içerisinde kazananlar bankalar, tefeciler, aracılar, küresel şirketler iken, köylüler için üretimi terk etmek dışında çok fazla seçenek kalmamaktadır (2013: 68).

4.4.1.4.2. Üretim Araçlarının Terki

Bütün bu süreçler köylerde tarım ile geçinebilmeyi neredeyse imkânsız hale getirmektedir ve tarımın devamlılığını tehlike altına sokmaktadır. Gelineen noktada üreticiler, ürettiklerinden bırakın kar elde etmeyi, ettikleri masrafları dahi karşılayamamaktadır. Artık tarım yaparak hayatı idame ettirmek gittikçe imkânsız hale gelmektedir. Üreticilerin gelirleri o denli düşmüştür ki çalışmanın maliyeti çalışmamanın maliyetini aşmaya başlamaktadır:

“...Sebzemi sattım 20 milyar borçlu kaldım. Bankadan para çektim borcumu ödedim. Evde yatsaydım 20 milyar kardaydım...” (G2), “Ettiğimiz masrafı bile karşılayamıyoruz ki. Buğday ekiyorsun, mazotun litresi 5 lira, traktör vs buluyorsun. Eee, ettiğini ele çalışmış oluyorsun. Masrafı karşılamadığı gibi, bedenen çalıştığın emeğin bile karşılığını alamıyorsun. 300 liraya bir sürü buğday satın aldım. Kendi ettiğim masraf bile 500 lira tuttu. Hazır alsan daha ucuz...” (G16)

Bu şartlar altında, üreticiler sadece çalışıp ürettikleri için bile borçları sürekli artmaktadır. Gelineen noktada artık yalnızca “parası, alım gücü olan çiftçiler üretim girdilerini alıp üretebilmekte, olmayan çiftçiler de iflas edip mesleğini terk etmek zorunda kalmakta/bırakılmaktadır” (Aysu, 2008: 19). Piyasa şartları altında ezilen üreticilerin gelirleri maliyetlerini karşılamamakta ve “...dünya fiyatı üzerinden üretim yapamıyorsa, yapmasın” (Aysu, 2008: 193) biçimindeki neoliberal bakış açısının kurbanı olmaktadır. Tüm bunların bir sonucu olarak, borçluluk, yoksulluk ve umutsuzluk kırsal alana yayılmakta ve üreticilerin “köyde temel geçim kaynağı olan topraktan bile gerektiğinde vazgeçilebildiğini ve pazarlık konusu olabildiğini”(Keyder ve Yenal, 2013: 52) bir sürecin kapısını açmaktadır. Artık üreticiler, ürettiği olmanın maliyetini karşılayamaz hale gelmekte⁹⁷, “artan borçlar üretim araçlarının ve toprak mülkiyetinin gönüllü ya da gönülsüz el değiştirmesine neden olmakta” (Döner, 2016: 68) ve üretimi bırakmaktadırlar⁹⁸

“...Çoğu çiftçi de burada portakaldan vazgeçti. Ben sulama birliğinde üyeyim. Şimdi çoğu beyanname vermiyor diyor ki, kayıtları sil. Sulama birliğinden siliyor kaydını, o bahçe terk ediliyor kurumaya. Böyle yerler çok bu köyde...” (G3), “...Kurumaya bıraktı hepsi...” (G2), “...Karşılamadığı için, mazotunu, gübresini boş bıraktık tarlaları. Komşular da hep aynı...” (G5), “...Geçen yıl hesap yapıldı bir dönüm seraya edilen masraf yedi milyar. En fazla kazanan on iki milyar kazandı. Beş milyar için, koca bir aile sekiz ay bakmış o sebzeye. Öncesi öyle değildi, güzeldi. Şimdi yok. Şu geldiğin yerde bir sürü boş sera görmüşsündür. %25i boş seraların çünkü verdiğin paraları bile geri alamıyorsun...” (G10).

⁹⁷ Döner’de Karacabey Köyü’nde yaptığı çalışmada gittikçe artan toprak satışlarına vurgu yapmaktadır. Döner, toprak satışlarının nedenlerini borçluluk, icra, kefillik, gündelik ihtiyaçların karşılanamaz noktaya geliş gibi durumlar olduğunu vurgulamaktadır (2016: 71-74). Buna göre Bursa’nın Karacabey Köyü’nde meydana gelen süreçler ile bu çalışmada ele alınan Antalya Köyleri’ndeki süreçler paralellik arz ettiği gözlemlenmektedir.

⁹⁸ Küresel pazarın ortaya çıkarttığı rekabet benzer şekilde Malta’nın dağlık bölgelerindeki küçük portakal üreticilerini de olumsuz etkilemektedir. Hindistan portakalına göre daha ekşi ve kalın kabuklu olan Malta portakalı, Hindistan portakalının piyasaya girişi ile tüketiciler açısından cazibesi ve rekabet gücünü yitirmiştir. Buna küresel düzeyde fiyatların düşüşü de eklenince, pek çok Malta’lı üretici, üretimi bırakıp portakal ağaçlarını kesme eğilimi göstermiştir (Choudhary vd., 2015: 5).

“...Burada camekancılık işi, tahminen durumu iyi olanlar bir iki sene daha yapar ama ondan sonra bu iş biter...” (G3), “...Beş sene sonra burada köy kalmaz. Tek kelimeyle biz son kullanma tarihiyiz çiftçinin...” (G2), “...Bence 10 yıla kalmaz Akdamlar köyünde seracılık bitecektir...” (G13), “...Biz öldüğümüz zaman artık çiftçi kalmayacak. O zaman kıymetimiz anlaşılacak. Bir on yıl kalmadı artık...” (G9).

Bu eğilimin en önemli sonucu ise kırsal alandaki istihdam oranındaki düşüştür. TÜİK verilerine göre⁹⁹ kırsal alandaki istihdam 2000 yılından 2013 yılına yaklaşık %16,1 oranında azalmıştır. Bu “dönemde kırdaki birçok ailenin geçimi için tarım dışı istihdam ve gelirin önemi arttı” (Keyder ve Yenil, 2013: 19) ve kırsalda tarım dışı gelirler, tarımdaki kayıpları giderip ayakta kalabilmenin etkin stratejisi¹⁰⁰ haline gelmiştir (Brookfield ve Parsons, 2007: 82). Bütün bu gelişmeler neticesinde, üretim araçlarının ve tarımın terki beraberinde, üreticilerin alternatif gelir kaynaklarına ve kentlerdeki işlere olan taleplerini arttırmaktadır. Böylece kentlere göç, farklı biçimler alarak tekrar kırsal alanda görünür hale gelmektedir.

4.4.2. Türkiye’de Kırsalın Geleceği ve Kırsalda Dönüşümler

4.4.2.1. Kentlere Göç ve Kentlerde İşçileşme

Kırsalın piyasalaşması neticesinde zorlaşan hayat şartlarının getirdiği en önemli sonuç köylülerin kentlere göçü ve buralarda işçileşme sürecidir. Elbette kırdan kentlere göç olgusu ne dünyada ne de Türkiye’de yeni bir süreç olmamakla beraber, neoliberal politikalar sonucu etkilerine ilişkin kendine has boyutları söz konusudur. Bu farklılaşmalar ise hem göçlerin nedenleri hem de göçün biçim ve niteliği bağlamında ortaya çıkmaktadır.

4.4.2.1.1. Köylerden Göçlerin Nedenleri

Köylü olmanın, çiftçi olmanın eskiden güven ile özdeşleştirilen anlamı, bugün yerini riske bırakmıştır. Tarımın piyasalaşması, devlet desteklerinin azalması, fiyatların belirsizliği, köyde olmanın yarattığı güven duygusunu zedelemiştir. Eskiden, “işçilik, köylü bakış açısıyla ‘el kapısına muhtaç olmanın’, ‘her an kapı önüne konmanın’ riskleriyle dolu bir ‘gurbet’ ve ‘yabancı el’ dramıydı” (Özuğurlu, 2013: 97). Bugün ise tarım piyasalaşması bu risk algısını tersine çevirmiştir. “Pazarın kurallarına göre oynama gerekliliği ve istenci, kaçınılmaz olarak üreticiler için büyük bir belirsizliği beraberinde getirdi. Sonuç olarak, günümüzün küreselleşen dünyasında birçok üreticinin hayatı aslında bir çeşit kumara dönüştü” (Keyder ve Yenil, 2013: 53). Üreticiler açısından, serbest piyasa içerisinde değişken, geçici ve

⁹⁹ <http://rapory.tuik.gov.tr/06-04-2017-00:09:47-12171793541340671805466148158.html>, erişim tarihi: 06.04.2017

¹⁰⁰ Tıpkı Türkiye’de olduğu gibi Tanzanya’da tarımın liberalleşmesi küçük üreticiyi olumsuz etkilemiş ve onları da gelirlerini çeşitlendirmeye zorlamış, alternatif gelir kaynaklarına yönelmelerine neden olmuştur (Skarstein, 2005: 358).

hesaplanamaz olan fiyatlar, üreticilerin hayatını öngörülemez, riskli ve umutsuz bir yaşam tarzına dönüştürmüştür¹⁰¹. Eskiden köylüler için güvensiz yaşam şartları demek olan ücretli işçilik, artık kırsaldaki risklerden kurtulmanın, uzaklaşmanın bir yolu olarak görülmektedir:

“...Köyden gidenler belediyede işe giriyor, inşaata giriyor, sanayiye giriyor. Nereye kafasını sokabilirse oraya. Çiftçilik olmasında, aylık asgari ücret ve sigortam yatsın yeter diyor ki haklılarda, şuan onların durumu bizden iyi...” (G2), “...Allah seni inandırсын, emekli olmama rağmen karnımı zor doyuruyorum. Şu evleri yaptım, traktör alırdım eskiden şimdi karnımızı zor doyuruyoruz. Şehirde bir buçuk, iki bin lira aylık alan köylüden rahat. En azından pazarı var, tatili var ama çiftçi onu da yapamıyor...” (G5).

“Tarımsal üretim ile tarım dışı ücretli istihdamın ‘risk’ algısı bakımından kıyaslanması, bu yönelimin temel gerekçesini teşkil etmektedir” (Özügurlu, 2013: 96). Ücretli işçi olmak, köylüler için, “dinlenme fırsatına sahip olmak”, “miktarı belli ve düzenli bir gelire sahip olmak”, “sosyal güvencelerden faydalanabilmek” ve görece olarak da olsa “daha yüksek bir refah düzeyine” erişmeyi temsil etmektedir. “Tarım işçisi olarak çalışanların önemli bir bölümünün asgari ücretin altında ve sigortasız olarak çalıştığını dikkate alırsak kırsal kesimde yoksulluğun ne derece önemli boyutlarda olduğu daha net ortaya çıkmaktadır” (Öztürk, 2008: 282). Bu bakımdan, köylerde yaşayan insanlar için, kentlerde yaşamak, en azından asgari yaşam standartlarına ulaşmak daha cazip görünmektedir. Köyden kente göç edenlerin büyük bir bölümü, en azından asgari ücrete ve sağlık sigortası gibi sosyal güvenliğe ulaşabilmek adına çiftçiliği terk etmektedir. Bu dönüşüm, göstermektedir ki neoliberal uygulamaların dayattığı “güvencesizlik” ortamı, kırsal alanları kentlere göre daha fazla etkilemiştir. Öyle ki, esasında, geçicilik, *güvencesizlik*, *esneklik* ve *düşük ücret* ile nitelenen, neoliberal dönemin çalışma ilişkileri, köylüler açısından içerisinde bulundukları şartlara göre daha güvenilir görülmektedir:

“... (Genç olarak) Bir tek ben varım. Ben ne kazandığımı bilmiyorum, gidenler maaşını biliyor en azından...” (G12), “...Şuan sigorta diye bir şey yok, bağkurumuzu yatıramıyoruz. Çiftçi bağkuru ayda 500 lira, ne kazanıyoruz ki bunu yatıralım...” (G2), “...Bizde tatil yok, mesai yok. Sosyal güvence de yok. Bağ kuru zorla yatırıyorum...” (G18), “...Hep belediyeye gittiler, süpürgeci falan olmaya. Tarımı vazgeçtiler artık. Bağkur yatıramadılar, hiç olmazsa bağkur yatar, 3-5 sene çalışır emekli oluruz dediler. Herkes bir yere gidiyor artık. Oradan bir emekli olup kurtulacak işte adam...” (G10).

Köylülerin aktardığı üzere, köye ve tarıma nazaran daha güvenceli ve rahat olarak tanımladıkları kent işleri, köydeki gençlere cazip gelmektedir. Bu yönüyle kentlerde ne iş olursa olsun, köyden ve tarımdan daha iyi olduğuna dair bakış açısı köylere yerleşmiş

¹⁰¹ Oysaki liberal düşünce sistemine göre, aktörler birer rasyonel (maliyetleri en aza indirme ve faydayı maksimum düzeye çıkarma yeteneğine sahip) bireyler olarak, hangi kararın kendisi için en iyi olacağını hesaplayabilmektedir (Berktaş, 2012: 61). Bunu gerçekleştirirken de piyasaya ilişkin tam bilgiye sahip olduğu varsayılmakta ve sonuçların sadece bireyin kararlarına bağlı olduğu kabul edilmektedir. Geline nokta ise görülmektedir ki, üreticiler, “sıradan bir üreticinin değişen pazar koşulları hakkında güvenilir bilgilere erişiminin kısıtlı” (Keyder ve Yenal, 2013: 68) olduğu bir “kumarhane” içerisinde yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.

görülmektedir. Gençler, kentlerde iş aramakta ve seçtikleri işleri kalifiyelik, prestij ve ya gelecek perspektifleri bağlamından ziyade “en azından düzenli bir gelir”, “sigorta ve sağlık güvencesi”, “hafta sonu tatilleri” gibi şartları sağlayabilecek herhangi bir iş aramaktadırlar:

“...Gençler gidiyor, iş bulabilen kaçıyor hemen. Çiftçilik yapan yok. Bizde gittik, yerimiz az olduğundan, karnımızı doyuramadığımızdan, gittik çalıştık emekli olduk. Yoksa açtık şuan. Yine iyi kötü aylığımız var şimdilik...” (G10), “...Valla köyde kalan tek genç benim ağabey. Çiftçilikle uğraşan benim, gerisi hep işte. Belediyeye giren, okuyan, serbest bölgede çalışan falan var...” (G12), “... (Gençlerin) Şehre döküldü gitti hepsi. Süpürge süpürüyor, bahçıvanlık, şoförlük vs. yapıyorlar...” (G14), “...Herkes köyden kaçmanın derdinde. Çöpçülük daha olsa onu yapma derdinde, çiftçilik yapmak istemiyor...” (G17).

Ağır şartlar ve umutsuzluk içerisinde sürüp giden köy hayatı içerisindeki gençler tarım yaparak yaşamlarını devam ettirmek istememektedirler. Zira ailelerinin ve çiftçilikle uğraşmakta olanların içerisinde bulunduğu zor koşullar, onları tarım dışı alanlara yönelmeye zorlamaktadır. Yeni nesil için, tarım dışı mesleklere ulaşmanın en yaygın yolu “okumak” ve köylülerin ifade ettiği biçimiyle “kendisini bir masa başı işine atmak”tır. Köyün okuyan gençleri çiftçiliğin nasıl yapıldığını öğrenmek dahi istemezken, ömrünü çiftçilikle geçirmiş olan aile büyükleri de bu bakış açısını desteklemektedir. Hem yeni nesil hem de aileleri için çiftçilik, öğrenilmeye ve devam ettirilmeye değmeyecek bir uğraş olarak görülmektedir:

“... (Gençler köylerde kalmak) İstemiyorlar, hepsinin karnı aç zaten niye istesin. Okumaya çalışıyor hepsi. Benim üniversiteli var akşama kadar oturuyor ama şu patlıcanı öğrenmek istemiyor. Doğru yapıyor. Bana sen 50 yaşına kadar öğrendin de ne yapabildin diye soruyor. Tarımla hiçbir alakaları yok, haklılarda, çiftçilikte gelecek yok. Kazanç yok, çocuklar bakıyor babasına para yok ben niye çalışayım o zaman toprakta diyor...”(G9), “...Şimdi hiç çiftçilikle uğraşan genç yok. Okuyorlar. Bizim de tavsiyemiz o, okuyun halimizi görüyorsunuz, kendinizi masa başına atın...” (G7), “...Gençlerimizin ekseriyeti okuyor. Benim oğlum çiftçi olsun dersin kafayı yersin...” (G5), “...Bir tane oğlum var, çarşıya işe gidiyor Pazar günü yardıma çağırıyorum. Benim işim çiftçilik değil diyor...” (G2), “...Anne baba da bir şey diyemiyor. Çünkü kendi garantisi yok insanların...” (G1).

“...90lı yıllarda seracılık konusunda kazanımımız iyiydi, seracılık yeni yeni yaygınlaşıyordu o yıllarda. O yıllarda güzel para kazandık, o yıllarda öğrenim gören gençler iş gücü sahibi oldu. Yarısı kaldı. Bugün ise herkes gitmek istiyor. Kazanamadığı için herkes belediyede vs. çalışıyor...” (G13).

“...Köyler boşaldı oğlum, sadece yaşlılar kaldı. Kimse çiftçilik yapmak istemiyor, para etmiyor. Etse herkes yapar yine. Çalışıyorsun, çalışıyorsun 1 milyar para ya kalıyor ya kalmıyor. Gençler bari aylığını biliyor burada. Bunu da (oğlunu gösteriyor) yollayacağım iş bulsam...” (G11), “...Bende gideceğim, bu yıl son bir daha çiftçilik işine bakmam zaten...” (G12).

Kırsal göçün nedenlerine daha yakından bakıldığında ise görülmektedir ki “kırdan kente göçün altında daha çok kentin çekimi değil, kırın itimi yatmaktadır. Kırdan geçim zorlukları bunun en önemli ögesidir” (Özkaya, 1996: 2-3). Bu bakımdan kırdan kente göç olgusu, keyfi veya daha rahat bir yaşam arzusu ile değil şartların yarattığı zorunluluktan

kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan göçleri gönüllülük temelinde değil şartların mecbur bıraktığı bir zorunluluk olarak ele almak önemlidir. Özellikle kırsaldaki şartların iyileştirildiği dönemlerde artan tarım istihdam oranları bu sürecin büyük oranda kırsalın durumuna bağlı olduğunu göstermektedir. Örneğin, Keyder ve Yenal’ın ifade ettiği üzere, Türkiye’de 2007 ve 2009 yılları arasında tarım lehine yürürlüğe koyulmuş olan uygulamalarla tarımsal desteklerde belli oranda artış görülmüş (2013: 207) ve bunun neticesinde 2007 yılında tarımsal istihdamda tekrar bir yükseliş meydana gelmiştir (2013: 210). Fakat 2011 yılından sonra tekrar tersine dönmüş, tarımsal istihdamın hem miktarı hem de oranı tekrar düşmeye başlamıştır (Tablo 4.4). Görüşme yapılan üreticilerin, göçün nedenlerini “çiftçilik yaparak para kazanmanın mümkün olmaması”, “emeklerinin karşılığını dahi alamamaları”, “gelecek umutlarının kalmaması” şeklinde ifade ettikleri görülmektedir:

“...Domatesin maliyeti bir buçuk TL, satış fiyatı ise en fazla bir lira. Şimdi maliyeti fiyatını aştığında, ne zamana kadar dayanırsın? Bir süre sonra pes edersin. Köyde sekiz hane kaldı çiftçilik yapan. Arazisi olan arazi satıyor, olmayan başkasına uşak oluyor. Buralarda bekçilik yapıyor ve ya emekliler...” (G17), O kadar seracı olmalarına rağmen (Akdamlar Köyü’nü kastediyor) onlarda işe girmeye çalışıyor. Çiftçilik yapan yok. Gördüğün gibi burada düzgün arazi de yok...” (G18), “...Biraz yerin varsa kendi yağında kavruluyorsun ama yoksa zor...” (G15), “...Ne yapıyor adam bu sefer, 1300 liraya süpürge süpürüyor şehirde. Çare yok. Oda gidebilen tabi herkes gidemiyor...” (G10), “...Vatandaş zarar ediyor bırakıp gidiyor. Zaten geriye kalanlar yaşlı, emekli. Aldığı bin lira parayla geçiniyor hepsi...” (G14).

Tablo 4.4. Yıllara Göre Tarım Sektöründeki İstihdam Miktarları ve Oranları

Yıllar	Kırsal İstihdam (x1000 kişi)	Tarım İstihdam Oranı (Toplam İstihdam içerisinde %)
2007	4 867	23,5
2008	5 016	23,7
2009	5 240	24,6
2010	5 683	25,2
2011	6 143	25,5
2012	5 416	23,1
2013	5 470	21,09
2014	5 483	21,09
2015	5 305	20,05
2016	4 867	19,5

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007, erişim tarihi: 13.04.2017

Tüm bu şartlar altında ortaya çıkan göç olgusu ise kırsal yaşam döngüsünü değişime uğratmaktadır. Her ne kadar göçü ortaya çıkartan nedenlerde aynışlaşma söz konusu olsa da, göç edenlerin köyleri ile bağları ve piyasa karşısında ayakta kalma stratejileri içerisinde bulundukları şartlara göre farklılıklar göstermektedir. Köyü terk etmeden mesleği terk etme gibi stratejiler köylerin sosyo-ekonomik yapılarını değişime uğratmakta ve yeni sosyal ilişkiler ortaya çıkartmaktadır. Bu bakımdan göç edenlerin uyguladığı göç stratejileri ve köyleri ile sürdürdükleri bağların içeriği, köylerin yeni görünümelerini anlamak bakımından önem arz etmektedir.

4.4.2.1.2. Göç Edenlerin Köyleri ile Bağları

Göç edenler köylüler ile köyü arasındaki bağın devamı ise konunun başka bir boyutudur. Araştırmanın yapıldığı köylerde köylüler, özellikle şehre yakın olan köylerde, tamamen köyden göçmemekte, onun yerine şehre gidiş geliş yapmaktadır. Bu nedenler mekânsal olarak bir göç sürecinden ziyade “köylüler köylerinde hem kalmak hem de daha iyi bir yaşam sürdürmek için direniyor” (Aysu, 2008: 221) oldukları gözlemlenmektedir. “Uzakta olmak sıkıntı içinde olmak demektir, bu yüzden akıl, hile, beceri ya da cesaret ister” (Bauman, 2012: 20). Köyde kalmak ise kentin risklerinden uzak durmak, yaşam maliyetlerini azaltmak ve güvende kalmak anlamlarına gelmektedir. Kentte ödeyeceği kira ve gıda gibi masraflarından kurtulmak, zaten var olan ilişkiler ağının içerisinde kalmanın verdiği güven ve aile bireyleri ile ilişkilerin devam ettirilmesi isteği, köylerde yaşama durumunu devam ettirmektedir. Bu süreçte her ne kadar çiftçiliği bıraksalar da toprak ile uğraşmaya devam eden diğer aile bireyleri ile bağlarını sürdürmekte ve maddi olarak birbirlerini desteklemektedirler. Bu bakımdan kent, köylüler için yaşam alanından ziyade gelir elde etmek için gidilen bir çalışma alanıdır. “Köyü terk etmeden tarımdan kopma eğilimi” (Keyder ve Yanal, 2013: 104) ise bilinen göçlerden ziyade bir çeşit ‘meslek göçü’ görünümü taşımaktadır:

“...Burada göçebe yok. Evlenenler bir şekilde buradan gidip gelir...” (G2), “...Benim oğlan buradan gidip geliyor. Ekseriyeti burada yaşar, şehirde değil. Antalya’ya göçseler zor geçinirler, kirası, elektriği şusu busu...” (G5), “...Eğer tarla satarsak onlara (çocuklarına) da bir iki bir şey veriyoruz. Çocuğum 250 TL haftalık alıyor. Bana 50 TL harçlık veriyor, buda günah mıdır ayıp mıdır bilmem. Şuan benim evimin geçimini onlar sağlıyor...” (G2).

Bu maliyet temelli bakış açısı ile bağlantılı olarak, köyden tamamen göçme ve ya sadece meslek göçü yapma tercihi ise köyün şehre olan konumuna göre değişkenlik göstermektedir. Kent ve köy arasındaki mesafe ve ulaşım maliyeti, çiftçiliği bırakarak başka işlere yönelen köylülerin göç kararını doğrudan etkilemektedir. Şehre yakın ve ulaşımın ucuz

olduğu köylerde, köylüler mekânsal olarak göçmemeyi tercih ederken, şehre uzak ve ulaşımın zor olduğu köylerde bu durum tersi gözlemlenmektedir. Bu farklılaşma, araştırmanın yapıldığı Akdamlar ve Geyikbayırı köylerinde görülmektedir. Kent merkezine yakın uzaklıkta olan Akdamlar köyüne, gün içerisinde düzenli aralıklara şehir içi otobüsler sefer düzenlemektedir. Bu köyde, mekânsal göç çok fazla görülmemekte ve kentlerde çalışanlar her gün şehre gidiş geliş yapmayı tercih etmektedir.

“...Şehre taşınan yok, burada hepsi. Şehre gitse bir sürü masraf olacak. Buradan gidiş geliş yapıyorlar, ulaşım imkânı var burada...” (G10), “...şehre yakın olduğumuz için gidiş geliş yapıyorlar...” (G13).

Akdamlar Köyü’ne oldukça yakın olan Geyikbayırı Köyü’nde ise, şehre olan ulaşımın daha zor ve maliyetli oluşundan dolayı mekânsal olarak göçler daha görünürdür. Akdamlar Köyü’ne her yarım saatte bir şehir içi otobüs gelir iken, Geyikbayırı Köyü’ne günde üç tane gelmektedir. Bu nedenle şehre gidiş gelişler, belediye hizmetlerinden ziyade bireysel imkânlarla mümkün olmaktadır. Dolayısıyla şehre gidiş gelişin yüksek maliyeti, köyde kalmanın giderleri azaltıcı nitelikteki avantajlarını önemsenmeyecek noktaya kadar düşürmekte ve bu nedenle de gençler, mesleki göçlerin ötesinde, köylerini tamamen terk etmektedirler:

“İmkânı olan şehre gidiyor, olmayan gidiş geliş yapıyor...”(G17) “...Kimisi gidip geliyor, kimisi komple göçüyor. Oraya (Akdamlar Köyü’ne) saat başı araba geliyor, buraya günde üç tane geliyor. Köyden daha rahat oluyor...” (G15), “...Akdamlar köyü yakın ondan gidiş geliş yapıyor onlar...” (G18), “...(Köyün gençleri) Hep Antalya’da. Konyaaltı belediyesi, sanayi vs. Bizim buradan göçenlerin çoğunluğu Antalya’da yerleşimi var, orada kalıyorlar. Git gel uzak, atmış km. Arabayla gitse bir sürü masraf...” (G16)

Anlaşılmaktadır ki, mesleki göçün bir sonucu olarak kentlerdeki gelirin bir kısmı köylere doğru akmaktadır. Piyasalaşan tarım içerisinde, tarım dışı gelirlerin köylerde artan önemi düşünüldüğünde, bu mesleki göçler kırsalda hayatta kalabilmenin etkin bir aracı haline gelmektedir. Tarımın artan maliyeti ve tarım yaparak yaşamının gittikçe imkânsızlaşması, bu gelirlerin, en azından ailenin yaşam maliyetlerini karşılaması neticesinde, ağır şartlar altında tarımı devam ettirebilmeyi mümkün kılan direnç unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak, mesleki göçlerin yaşandığı kimi köylerde ise *tarımdan kopuk yaşayan köylü modeli* ortaya çıkmaktadır. Böylelikle, kırsalda yaşayan ama toprakla ilişkisi olmayan bir yaşam biçim köylerde yeşermektedir. Bu bakımdan toprak ile pastoral bir ilişki halinde tanımlanan ‘köy’, gün geçtikçe bu niteliğini yitirmektedir. İşin ve yaşamın hem halliğini temsil eden köy giderek işin ve yaşamın ayrıştığı alan haline dönüşmektedir.

4.4.2.2. Kırsaldaki Toplumsal Görünümler

4.4.2.2.1. Kırsalda Hiyerarşik Farklılaşmalar

Çalışmanın yapıldığı köylerin yapısında göze çarpan bir diğer ayrıntı ise köylüler arasındaki hiyerarşik ayrışmalardır. Bu ayrışmaların en belirgin hale geldiği yer ise köylünün kendi köyünde işçileşmesidir. Köylüler esasında kendi toprağını ekip biçmekte, hayvancılık yapmaktadır fakat gelirlerin düşüklüğü ve artan ihtiyaçlar neticesinde görece daha zengin ve daha büyük toprağa sahip üreticilerin yanında sezonluk işlerde geçici olarak çalışmakta ve sadece günlük ücret (yevmiye sistemi) üzerinden kazanç elde etmektedir. Köylerde diğerlerine nazaran daha fazla toprağı ve parası olanlar geçinmekte güçlük çeken, onların deyimiyle “gariban” komşularını gündelik ücret karşılığında çalıştırmaktadırlar:

“...Beş kişi çalışıyor yanımda. Merkezden gelen oluyor, birde köyde garibanlar var yanımda çalışıyor, günlükü elli lira. Çalışanın toprağı yok genelde. Az biraz olanı var ama onlarda kazanamadığı için bana geliyor. İki çocuğı var karnını doyuramıyor mecbur çalışıyor. Yemeğı, çayı, kahvesini yer içer, günlük sekiz saat çalışır elli lirasını alır gider...” (G9), “...İhtiyaç duyduğumda bende çalıştırıyorum. Yılda 5-10 defa iş gücüne ihtiyaç duyarım, komşular yevmiye üzerinden çalışıyorlar...” (G13).

İşveren, köydeki komşularının topraklarında çalıştırmayı “garibanlara” açtığı ekmek kapısı olarak görmekte, işin bir de yardım yönünün olduğunu vurgulamaktadır. Oysa geçici süreliğine işçileşenler açısından bu durum bir tahakküm ilişkisi olarak görülmektedir. Bu insanlara göre, onların fakir kalmaları zenginler için bir iş gücü rezervi yaratmaktadır. Bu nedenle o insanların gelirlerinde yaşanacak artış zengin olan köylüler açısından istenmeyen bir durumdur. Zenginlik ve fakirlik birbiri ile bağlantılı ve birbirinin devamlılığını garantileyen bir toplumsal ilişki biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.

“...Her garibanın dayandığı bir zengin vardır. Sen zenginsin ben garibanım...Senin işini ben yapmazsam ölürüm. Adam yirmi iki sene muhtarlık yapmış, (topraklar) tapu kadastroya geçerken memur demiş ki şuradan yazalım. Oda sayın memur sen buradan yazarsan ben işçiyi nereden bulacağım demiş. Bunu diyen muhtarımız var, köyün en zengini. Benim toprağım çoğalırsa ona çalışır mıyım, kendime çalışırım. Ama şimdi Zenginlerin toprağında amelelik yapıyoruz. Devlet desteğı olsa, ama zenginlere yarıyor. Fakirler ayağı kalkarsa olmaz. Yevmiye ile çalışıyoruz, günlük elli liraya. İşçi gibi saat beşten önce salmıyor, salsa bile hemen kesiyor paradan...” (G6).

Akdamlar, Aşğıkaraman ve Geyikbayırı köylerindeki toprak yapısının elverişsizliğı nedeni ile çok büyük toprak sahipleri bulunmamaktadır. Bu nedenle köylüler arasındaki toprak mülkiyeti farkı otuz dönümün üzerine çıkamamaktadır. Dolayısıyla, tarımın ve kırsalın piyasalaşmasının getirdiğı borçlanma, devlet desteğinin azalması, girdi fiyatlarında artış gibi problemler köyün tamamını ayırt etmeksizin etkilemiş görünmektedir. Öyle ki toprağı daha fazla olanlar daha büyük miktarlarda borçlanmakta ve çoğunlukla topraklarının satılık olduğunu ifade etmektedirler. Yine de kıyaslama köylülerin refah seviyeleri üzerinden ve

birbirleri ile kıyaslayarak gerçekleştirildiğinde, içerisinde bulundukları şartların zorluğu devasa farklılaşma göstermektedir. Öyle ki, görece daha fazla toprağı ve parası olanlar için tarımın piyasalaşmasının onlardan şimdilik daha lüks sayılabilecek şeyler götürür iken, diğerleri için “evlenememek”, “aç kalmak”, “karnını doyuramamak” gibi daha hayati problemleri doğurmaktadır.

“... 20 gün önce altımdaki jeepi sattım...” (G9), “... Gece hayatım yarı yarıya bitti, daha başkasını söylemeye gerek yok...” (G2).

“... Bak benim dişlerim yok, yaptırsam 20 milyar nasıl yaptıracağım bunları...” (G1), “...Durum kötü. Bu köyün kızları ev olmadan evlenmiyor, abisi var bunun (oğlunu gösteriyor) evlendirmek istiyoruz ama ev alacak paramız yok. Nasıl evlendirelim?...” (G11)

Piyasalaşma her ne kadar köylerdeki bütün kesimleri aşağı doğru çekse de bu düşüşün hızı da aynı oranda gerçekleşmemektedir. Görece olarak daha fazla toprağı ve geliri olanlar, piyasa içerisinde diğerlerine nazaran daha avantajlı noktalarda konumlanabilmektedirler. Düşük gelirli çiftçiler üretimlerini tamamen borç üzerinden devam ettirdikleri için girdilerin kimlerden tedarik edileceğı, girdileri hangi şartlar altında satın alacakları gibi piyasa içerisindeki kararları kendileri verememektedir. Piyasadan peşin olarak girdi alacak güçleri olmadığı için girdilerin maliyeti bu üreticiler için artmaktadır. Bu süreç içerisinde hem borçluluğun aktörleri açısından hem de girdileri üreten büyük firmalar açısından, üretim araçlarını tedarik edecek gücü olamayan üreticiler ekstra gelir anlamına gelmektedir:

“...Para yok ki, gerçek söylüyorum ben bunu. Paran peşin olsa bir başka olur, veresiye olunca başka olur...”(G5), “...Para olmadığı için peşin alamıyoruz. Bin liralık ilacı, 6 ay vadeyle 3 bin liraya alıyoruz. İlaçlar vadeli, fide vadeli, kömür vadeli...” (G4), “...ama para nakit olsa daha ucuza gübre, ilaç bulunur. Para peşin olunca her şey ucuz. Para her kapıyı açıyor, 5 lira 10 lira kar edersin mal başına...” (G8), “...(Maliyet) Üç beş fazla oluyor biraz. Çuval başına beş lira kadar fark oluyor...” (G14), “...Komisyoncu benden parayı peşin alamadığı için, aslında o da ilaç firmasından vadeli bir şekilde alıyor. Dolayısıyla oda fark vermiş oluyor. Bayer mesela altı ay vadeli şekilde komisyoncuya %10 farkla veriyor, komisyoncu da bana %15 ile...” (G9).

Böylesi bir döngü içerisine giren üreticiler piyasa içerisindeki en dezavantajlı grubu oluşturmaktadır. Öncelikle vadeli ve pahalı aldıkları girdilerin ödemelerini yapabilmeleri sezon sonunda elde edecekleri gelire bağlıdır. Fakat piyasa ve doğa şartlarının yarattığı belirsizlik, zaten piyasa fiyatı üzerinden aldıkları girdileri geri ödeme noktasında da belirsizliği getirmektedir. Bunun farkında olan borçluluğun aktörleri ve üretici firmalar borcun vadesini daha yüksek faiz uygulayarak bir sene daha uzatmakta ve belirsizliğin bütün maliyetini tekrar üreticinin sırtına yüklemektedir. Piyasa ve doğa risklerinin maliyetinden kurtulmuş olan bu aktörler bir çeşit uzlaşma içerisinde hareket etmektedir. Girdi temini noktasında bu aktörlere bağımlı olan gelir düzeyi düşük üreticiler, piyasa içerisindeki seçim yapabilme, kendi kararlarını kendi verebilme ve fiyat avantajlarını kullanmaktan da mahrum

kalmaktadır. Bu üreticiler, girdiyi ona temin eden aktörün belirlediği firmadan yine onların belirlediği fiyat üzerinden alışveriş yapmak durumundadır. Böylece, üreticiler piyasa içerisinde pazarlık güçlerini, daha ucuz girdi fırsatlarını kullanamamakta ve gelir düzeyi yüksek olan üreticilere nazaran daha pahalı fiyattan alarak rekabet güçlerini giderek kaybetmektedirler.

“... (Komisyoncu) gübre alıyorlar, fide alıyorlar bunlar hep veresiye. Sezon gelince, para kazanırsa ödüyor kazanamazsa öbür sezona kalıyor. Tabi faizle. Bir liralık fidan sana bir buçuk liraya patlıyor. Sezonluk vade ayrı, diğer sezona aktarılan faiz ayrı...” (G17). “...Komisyondan vadeli aldığın zaman üç liraya alıyorsan, peşin alsan iki liraya alırsın. Kendi de pay alıyor. Peşin paran olursa kendin seçiyorsun ama eğer komisyoncu, kooperatif üzerinden alırsan oranın sana sunduğu yerden almak zorundasın. Senin cebinde nakit para olsa nerede ucuz, nerede kaliteli seçebilirsin. Ama komisyoncunun anlaştığı yerler var, zaten fiyatı yüksek koyuyor, birde faiz uyguluyor. Bir liralık mal sana dört liraya geliyor. Peşin paran varsa avantajlısın, yoksa anca kendi karnını doyurabilirsin...” (G17), “... (Komisyoncu) Pazarlık etmiyor ki fidancıyla nasılsa senden alacak, kendi komisyonunu da alıyor...” (G1)

Görülmektedir ki neoliberal yaklaşımların, bireylerin serbest piyasa içerisinde kendileri için en iyi kararı verip, faydasını maksimuma çıkartacağı (atıf) şeklindeki yaklaşımı gerçeği yansıtmamaktadır. Zira piyasa şartlarının bizzat kendisi bireylerin seçim imkânlarını kısıtlamaktadır. Serbest piyasanın yarattığı şartlar, gücü ve imkânı fazla olana daha fazla avantajlar yaratırken, diğerlerinin dezavantajlı pozisyonlarını derinleştirerek sürdürmektedir. Serbest piyasa içerisinde kendi kararlarını özgürce alan rasyonel bireyler yaklaşımı ve yoksulluğun, dezavantajlılığın nedenlerinin kendi kararlarının sonuçları olduğunu varsayan “yoksulluk kültürü” yaklaşımları bu bağlamda dezavantajlı pozisyonların yarattığı yapısal kısıtlamaları görmezden gelmektedir.

Öyle ki, çalışmanın araştırma sorusu bağlamında seçilen köyler büyük toprak mülkiyetinin olmadığı, yani zengin ile fakir arasındaki uçurumun uç noktalara ulaşmadığı yerler olmasına rağmen piyasa içerisindeki pozisyonları ve elde ettikleri avantajları bağlamında önemli ayrılmalar ortaya çıkabilmiştir. Bu bakımdan küçük ve orta çaplı üretim yapılan bir köyde ortaya çıkan hiyerarşik farklılaşmaya tekabül etmektedir. Fakat daha büyük çapta üretim yapan kapitalistleşmiş üreticiler ile kıyaslama yapıldığında devasa bir ayrışma ortaya çıkmakta ve köyler içerisindeki bütün gruplar aynı sona doğru sürüklenmektedir. Bu haliyle araştırma yapılan köyler batmakta olan bir gemi, köylüler arasındaki farklılıklar ise geminin zemini ve güvertesinde konumlanmış insanlar gibi görünmektedir. Aşağıkaraman Köyü’ndeki bir görüşmecinin ifade ettiği biçimiyle, köyde “...zenginler biraz ayakta kıpırdanıyor, fakirler ise çamurun içerisinde debeleniyor” (G5).

4.4.2.2.2. Üretimin Teknikleşmesi ve Üreticilerin Yabancılaşması

Teknolojik gelişime ve üretimin teknikleşmesine bağlı olarak, üretim tekniklerindeki değişim ve ürün girdilerinin çeşitlenmesi, tarım üreticilerinin şimdiye kadar geleneksel olarak nesilden nesle aktardıkları üretime dair bilgi, yetenek ve deneyimlerini geçersiz kılmaktadır. Geline nokta, artık, *seneye tekrar ekmek üzere hasattan tohumluk ayırmak, hayvan dışkısından gübre yapımı* gibi kadim tarım teknikleri ve bilgileri anlamsız hale gelmektedir. Artık, hibrit tohumlar, kimyasal gübreler ve ilaçlar kullanılmakta ve bunların dışındaki yöntemler geçersizleşmektedir¹⁰².

“...Çok eskiden, fasulyelerde kara böcek olurdu. Küçükken babam elime eleği verip buradan başa doğru koş derdi. İçi kül dolu elekle fasulyenin üzerinden geçerdik böcek kalmazdı. Şimdi mümkün değil ölmezler. İlaç şart...”(G6).

Değişim de sadece bunlarla sınırlı değildir. Yeni teknik, girdi ve bilgilerin kendisi de çok kısa zaman sürelerinde değişmekte ve çeşitlenmektedir. Değişimin hızındaki muazzam artış neredeyse her sene farklılık gösteren gübre, tohum, ilaç vb. çeşitlerini ortaya çıkartmakta ve bu dönüşümler üreticiler açısından takip edilmesi neredeyse imkânsız hale gelmektedir:

“...İstediğin fidan, istediğin randımanı vermiyor. Şöyle oluyor: Bu yıl bir isim veriyorlar, diyelim çınar domates, bu sene gayet güzel oluyor verimi ama gelecek sene yeni portakal çıkartıyorlar, diğeri bozuluyor. Sen geçen sene iyiydi diye alıyorsun, bu sene bozuk çıkıyor. Aynı isim altında, şu fidan çok verim yapıyor demek mümkün değil 5-10 senedir...”(G10)

Bu durumu ise çiftçiler arasında bir rekabet ve farklılaşma alanını doğurmaktadır. Bir tarafta tüm bu değişimleri bir şekilde takip edebilen, “kendi kendisini bir ‘rençber’ olmaktan, ‘teknisyen-biyolog-kimyager bir ziraatçıye’ dönüştürebilen bir çiftçi tipi”(Boratav, 1980: 138) ortaya çıkmaktadır.

“...Biz artık doktor gibi olduk, toprağa hangi ilaç kullanılacak biliyoruz. Her sene yeni bir şey çıkıyor ama ilacın içeriğini bildiğin zaman anlıyorsun...” (G9), “...Seçimimizi de halde hangi tür sebzenin daha çok alıcı bulduğuna göre seçiyoruz. Bir ömür bu işin içerisinde olunca aynı haşere ile uğraşırsın. Tabi yeni bir şey çıktığında ziraatçilere danışıyoruz. Bazen aynı tohumu bulamadığımız oluyor...”(G13).

Diğer tarafta ise bu değişimi takip etmekte zorlanan, seçimlerini “komşularından aldığı bilgilere”, “ilaç bayilerinin tavsiyelerine” ve ya “deneme yanılma yöntemine” dayalı olarak yapan, üretim bilgisi bakımından daha bağımlı bir üretici tipi oluşmaktadır. Teknikleşen ve her geçen gün hızla değişen şartlar altında üreticinin “aklı da işinin doğası ve çalışma koşulları tarafından tahrip edilmekte” (Ollman, 2008: 224), “insanın güçlerinde içsel

¹⁰² Bu durum sadece Antalya tarımına ya da Türkiye’ye has bir problem değildir. Daming vd.’in aktardığına göre, Çin’deki çiftçilerin gübre ve zirai ilaç kullanımı 1990’lardan itibaren artış göstermesine rağmen, çiftçilerin yaklaşık %97’si ettikleri ürünlerinin farklı hastalık ve haşereler nedeniyle ziyan olduğundan şikâyet etmektedir (2010: 56).

olarak bulunan potansiyeli geliştireceği yerde, yerine yeni bir şey koymadan bu güçleri tüketmekte” (Ollman, 2008: 223) ve üretime ilişkin süreçlerdeki bağımlılıkları artmaktadır:

“...Bilmediğimiz bir şey var, ziraatçı geliyor yazıyor ilacı gübreyi. Bunun içinde atmayayım diyebileceğin hiçbir şey yok...”(G1), “...Ziraatçı geliyor, toprağa bitkiye bakıyor, yazıyor listeye...” (G4), “...Birçok ziraat mühendisinden bilgi alıyoruz. Köylere bakacak mühendisler koyuldu. Onlar da faydalı oluyor aslında. Vereceği ilacı söylüyor, ithalat ve ihracata uygun ilaçlar ile ilgili bilgilendiriyor...” (G10), “...Ziraatçiler yardımcı oluyor. Gelip serana bakıyor, öneriyor sana. İlaççılar gelip bakıyor. Ona göre alıyoruz...” (G12), “...Ziraatçilere sorar, hangi gübre sebze ye yarar ona göre öğrenir yaparız...”(G15), “...Atmayınca olmuyor zaten...”(G2), “... (Atmazsan) Kaliteli mal alamazsın...” (G4).

Üreticilerin bu yeni teknikleri takip edememesi ve uzmanlara olan bağımlılığın artışının getirdiği ciddi sonuçlar ise Geyikbayırı Köyü’nde daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Köyde sadece sekiz hanenin tarım yapıyor olması nedeniyle ziraatçiler buralara pek fazla uğramamaktadır. Bu nedenle üreticiler, hangi ilaçları, gübreleri ve tohumları kullanacağını deneme yanılma, komşularından öğrenme gibi riskli yollarla karar vermek durumundadır:

“...Deneme yanılma. Şimdi Ahmet şu gübreyi, fidanı kullanmış memnun olmuş, hemen bizde alıyoruz. Bilgiye dayalı değil çünkü başvurabileceğin bir kurum yok...” (G17), “...Tuta kelebeği çıktı, kurtları hasada zarar veriyor. Böceğin ilk çıktığı sene domatesin fiyatı on lirayı buldu. Onun önüne geçmek için bir iki kere gelip konuştular onun dışında geldikleri yok...” (G18).

Sahadan elde edilen veriler göstermektedir ki, tarımın teknikleşmesi, dönüşüme uyum sağlayanlar ve sağlayamayanlar biçiminde ayrışmayı ortaya çıkartmaktadır. Üreticilerin bir bölümü tarımın yeni tekniklerine dair bilgiden mahrum kalırken, hem üretimlerine hem mesleklerinin inceliklerine yabancılaşmaktadır. Bunların yanı sıra Geyikbayırı Köyü örneği göstermektedir ki, bu yabancılaşma basitçe bireylerin kişisel yetenek ve çabalarını aşan yapısal kısıtlamalar (köyün coğrafi konumu, üretim miktarları, çiftçi sayısı vb.) neticesinde de ortaya çıkabilmektedir.

4.4.2.2.3. Şehrin Kırsalın İçine Nüfusu, Toprağın Arsalaşması ve Demografik Dönüşümler

Araştırma kapsamındaki ziyaret edilen köylerde ilk göze çarpan detaylar konut yapısındaki çeşitliliktir. Ziyaret edilen bütün köylerde bir yandan tek katlı, sıvasız klasik köy evleri görünürken diğer yanda üç dört katlı apartmanlar, müstakil evler ve hatta villalar da köylerin önemli bir bölümünü kaplamış durumdadır. Bu köyler içerisindeki Geyikbayırı Köyü’nde villalar, apartmanlar, özel bir okulun eğitim çiftliği ön plana çıkarken, şehre daha yakın olan Aşağıkaraman Köyü içerisinde PVC atölyeleri, özel bir öğrenci yurdu, ufak çaplı

bir süpermarket göze çarpmaktadır. Üçüncü olarak Akdamlar Köyü ise yine apartmanlaşmanın, köy kahvaltı salonlarının ve organik ürün mağazasının yer aldığı klasik köy görünümünden uzak bir görünüme sahiptir.

Üç köyde de ortak olarak, belirgin bir şekilde öne çıkan bir diğer detay ise köydeki tabelalardır. Köylerde yoğun olarak “satılık arsa” tabelası yer almaktadır. Bunların yanı sıra ünlü emlak şirketinin bireysel satış danışmanlarının reklamlarını içeren tabelalar köylerde yoğun olarak gözlemlenmektedir. Gözlemlerden yola çıkıldığında anlaşılmaktadır ki, köylerde bir *arsa piyasası* oluşmakta ve kentleşme emareleri görülmektedir. Bu bakımdan, sahanın kendisi çalışmanın bu bölümünde kendini dayatmış ve bir araştırmanın bir boyutu haline gelmiştir.

Köylülerin topraklarını satmak zorunda kalma nedenleri ise çeşitlilik sergilemekle birlikte, öne çıkan bir neden piyasalaşan tarımın içerisinde artan borçlanma iken bir diğer ise 2B Kanunu kapsamında köylülerin yaşadığı toprak kaybıdır. Borçlanma bölümünde de ele alındığı üzere, 2B Kanunu kapsamında topraklarını tekrar satın almak durumunda kalan köylüler, tarım gelirlerinin yetersizliği nedeni ile ya borçlanma ya da topraklarının bir kısmını satıp diğer kısmını kurtarma yoluna gitmek zorunda kalmaktadırlar. Burada vurgulanması gereken diğer önemli bir husus ise tarım yapmanın/yapabilmenin maliyeti giderek artarken, köylülerin üreticiliği bırakma ve toprağını satma eğilimleri göstermeleridir:

“Sebze ekiyorum, işçi çalıştırıyorum sadece içinden çıkabildiğim bir karnımı doyurabiliyorum bir de işçilere borcum yok, bunun haricinde 1 aydır kredilerimi ödemek için yer satıyorum. Yerimizi satıyoruz. Bu benim dayı oğlum (G4’ü kastediyor), sen gelmeden 5 dakika önce konuştuk camekanım (sera) satılık diye. Bunun sonu bu, bak benimki de satılık...” (G2).

“...Adam alıyor alıyor, her yere borçlanıyor. Bir yer satıyor o borcu kapatıyor...” (G12), “...Hem bu 2B olayından hem de tarımın dönmeyişinden satıldı yabancılara...” (G10), “...2B’yi ödeyemeyenler 100 liralık yeri 25 liraya satıyor...” (G11), “...Köyde gelir durumu azalmış, çocuğu çocuğu evlenecek yaşa gelmiş köylülerin sattığı yerler. Dışarıdan parası olan geldi yaptı...” (G17), “...Adamın biraz arsası var satayım da kurtulayım belki bir iki daire alır kira ile geçinirim diyor. Haklı mı? Bence haklı. Toprağı bırakma kararını aldı çoğu, burayı yarın imara sokup seraları sökün derlerse inan sevinirim...” (G9).

Piyasalaşmanın getirdiği ağır şartlar içerisinde yaşayan köylüler, arsalarını ucuz fiyatlar üzerinden satmak zorunda kalmaktadır. Buralardan arsa veya ev satın alanlar açısından köy, şehrin gürültüsünden, stresinden, havasından vb. kaçabilecekleri bir yaşam alanını temsil etmektedir. Bu bakımdan Geyikbayırı Köyü’nde evlerin büyük bir kısmı yazlık olarak kullanılırken, şehre yakın olan diğer iki köyde ise buralara tamamen ikamet etmek için yerleşen kentli insanlar bulunmaktadır. Tabi ki tüm bu unsurların yanı sıra köyden arsa veya ev sahibi olmanın yatırım boyutu da söz konusudur. Köylerde zor duruma düşen köylülerin satmak zorunda kaldıkları arsaları yeni gelen insanlar açısından ucuz ve karlı bir yatırım

anlamına da gelmektedir. Bu nedenle köyde bir ev sahibi olmak, imkânı olanlar açısından avantajlı bir yatırım olarak değerlendirilmektedir:

“...Bizim buralar hep satıldı. Bir şu eski ev kaldı oda vefat etti. Yazın burası çok serin oluyor, rutubet olmuyor. O yüzden yazlıkçılar gelir...” (G16), “...Sessiz yer, temiz hava. Antalya’dan daire almış olsa 200 milyar. 50 milyara yer alıyor, 50 milyara da ev yapıyor 100 milyar kar var. Müstakil, bahçeli ev...” (G10), “...Ne yapmaya geliyor bende bilmiyorum. Köy güzel diyor gelip oturuyor...” (G12), “Başka bir yerden para kazanan için buradaki arazi fiyatları oldukça makul ama topraktan kazanan için çok zor bunu yapması. Dışarıdan parası, pulu olan köylüden satın alıyor...” (G13).

“Üretimin, mübadelenin ve tüketimin coğrafi ortamının çarpıcı biçimde yeniden düzenlenmesi ve mekân ilişkilerinin değişmesi... çok sert yaratıcı yıkım dizilerine yol açar” (Harvey, 2012c: 196-197). Mekânsal mülksüzleştirme süreçleri ile birlikte kırsal alanlar imara açıldıkça zenginler için bir yatırım fırsatı doğarken, köylülerin topraklarından mülksüzleştirilmesi süreçleri de hızlanmaktadır¹⁰³. Bunun bir sonucu olarak da köylerdeki ilişki biçimleri de değişim göstermektedir. Öncelikle kırsal alanda tarım dışı çıkarların ve aktörlerin varlığı iyice görünür hale gelmektedir (Halfacree, 1997: 69). Böylece köylerde gelir eşitsizliği oldukça görünür bir hale gelmektedir:

“...Bu köyde yer satan satana. Şu yana gitsen yabancı dolu. Hep yabancı. Güzel evler hep yabancı. Bak bizim oturduğumuz evler böyle, 2 milyar verip boya yapamıyoruz...” (G5), “...Satıldı çoğu yer yabancılara. Nerede şöyle eski ev görürsen köylünün, nerede başka türlü gördüysen yabancı. Şehirden gelen de var, yurtdışından da. Her türlü geldi artık köye...” (G10), “...Onlar lüks evler. Şehirden gelenler buradan yer almış ev diyor. Bu gördüğün evler yazlıkçıların hep. Köylülerden aldıkları yerlere yapıyorlar...” (G15).

Kıray’a göre köyden kente göç eden insanlar, “sırf kente göç ettikleri için kendi etkileşim kalıplarını ve değerlerini değiştirmediler. Bir köylü gibi düşünüp, bir köylü gibi davranmaya devam ettirdiler” (1998: 185). Sahadan elde edilen veriler göstermektedir ki, benzer bir durum kentlerde köylere yerleşen insanlar için de geçerlidir. Köylerin bu yeni sakinleri kentlerdeki düzeni ve yaşam tarzını köylerde de devam ettirmek istemektedir. Bu bakımdan yeni gelenler ile hali hazırda oranın ev sahipleri arasında gündelik çatışma alanları ortaya çıkmaktadır. Bu çatışma örneklerinden Geyikbayırı Köyü’nde bir görüşmecinin ifade ettiği durum oldukça çarpıcıdır. Görüşmecinin anlatısına göre, kentlerden köye gelip yerleşenler, köyün olağan dinamiklerine ayak uydurmayı reddetmekte ve bu dinamikleri

¹⁰³ Benzer bir süreç, Çin’de farklı nedenler ve sonuçlar ile ortaya çıkmaktadır. Davis’in aktardığı üzere: “Çin’de kentlerin uç bölgeleri (daha önce belirttiğimiz gibi) belediye yönetimleri ile yoksul çiftçiler arasında tek taraflı, devasa bir toplumsal çatışmanın arenası haline gelmiştir. İmar yetkililerinin ekonomi bölgeleri ile banliyölerine yeni arazi tahsis etme konusundaki doymak bilmez iştahları karşısında çiftçiler pek az dikkate alınıp cüzi teminatlarla bir kenara itilirler” (Davis, 2006: 118).

değiştirme eğilimindedir. Öyle ki bu durum köylülerin hayvanlarının seslerinden rahatsız olan kentlilerin, köylüleri belediyeye şikâyet etmesine kadar varabilmektedir:

“... (Yeni gelenler köylülerle) Çokta geçinemiyor ya, şehirli ayak uyduramıyor ki...” (G18), “... Köylünün tavuğu olur, ineği olur. Gübrenin kokusundan hayvanın sesinden rahatsız olur beyefendiler. Hatta belediyeye şikâyet eden bile çok. Eşeğin sesinden rahatsız olup belediyeye şikâyet etti...” (G17).

Kentlerden kaçış söylemleri içerisinde şehrin gürültüsünden karmaşasından kaçış, köyün huzuru, sakinliği gibi gerekçeler öne çıkarken (bir boyutu ile de köydeki ucuz arazileri yatırım aracı olarak görmenin, köylülerin topraklarından mülksüzleştirilmesinin bir *gizemleştirici işlevini* de göz önünde tutarken), esasında yeni gelenlerin köy hayatına uyum sağlamak istemedikleri gözlemlenmektedir. Köylerde, kent hayatının örgütlenişinin bir uzantısı olarak *pazar günü sessizliğini* aramaları ve buraların süregelen yaşam döngülerini içselleştirmek yerine çatışma eğilimi göstermektedir. Buna karşın köylülerin bu insanlara bakış açısı da pek farklı değildir. Köylülere göre kentlerden gelenler onların toprağına el koyan, köyün düzenini ve ilişki biçimini bozan, güvenilmez “yabancılar”:

“...Yok, artık komşuluk yok. Şu televizyon var ya, kimse kimseyi görmüyor. Yeni gelenlerle de ben samimi olmam çok. Adamın huyunu bilmem suyunu bilmem, kim bilir ne biçim insan?...” (G16), “...Yabancıların onlar oğlum. Almancı, Yunanlı, şehirli zenginler bunlar. Artık kapı komşuna bile güvenemiyorsun. Kapını kilitleyip yatıyoruz, eskiden kapı açık dururdu. Yabancı insanlar geldi, köyün gençleri çok değişti...” (G11), “... (Komşuluk ilişkilerinde) Değişme olmaz mı, birçok yerde evlerin arasına yabancılar girmiş. Komşuluklar kaybolmuş. Yeni gelenler evi şurada selam vermez, selam almaz. Kaynaşmıyorlar, kaynaşanlar da çok az...” (G10).

Kentli ve köylü arasındaki çatışma alanlarının kırsala taşınması, entegrasyon problemleri ve güvensizlik temelinde hızla değişim sürecine giren kırsal alandaki yaşam biçimi köylülerin aleyhine dönüşmektedir. Paradoksal bir biçimde, köylere göç edenler köylülerin yaşam biçiminden şikâyetçi olurken diğer yandan kentleşmenin bir sonucu olarak köyler birer inşaat şantiyesine dönmüş durumdadır. Bu bakımdan köylüler bir yandan topraklarını kaybederken, diğer yandan yaşam alanlarının, gündelik yaşam pratiklerinin ve ilişkilerinin, kendi arzularından bağımsız olarak hızla dönüştüğüne tanık olmaktadır.

SONUÇ

Sahadan gelen veriler göstermektedir ki tüm dünyada olduğu gibi Türkiye kırsalı da önemli bir değişim sürecinden geçmektedir. Neoliberal düzenlemeler ve mülksüzleştirme rejimleri gün geçtikçe kırsalı piyasalaştırmakta ve dönüştürmektedir.

Tarım arazilerinin arsalaştırılması, kırsal alanın kentselleştirilmesi ve kırsalda meydana gelen demografik dönüşümler mekânın mülksüzleştirilmesi bağlamında meydana gelen önemli bir sonuçtur. Kırsal alanlarda gün geçtikçe lüks evlerin, apartmanların, iş alanlarının sayısı giderek artmakta ve kırsala ait görünümeler giderek silinmektedir. Bu görünümelerin yanı sıra ortaya çıkan demografik dönüşümler de bu sürecin ayrılmaz bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Bir yandan kentlerdeki işlerde çalışan fakat köylerini terk etmeyen eski köylüler, çiftçiler ve kentlerden kırsala taşınan kentli bireyler tarafında şekillenmekte olan kırsalda yeni yaşam biçimleri meydana getirmektedir. Artık hem yaşam hem de üretim alanı olan kırsal içerisinde artık kentlerde çalışan, toprakla bağı olmayan ama kırsalda ikamet eden birey tipi ortaya çıkmaktadır. Bu haliyle kırsal alanlar, yaşamın bütünlüğünün sergilendiği yerlerden ziyade birer barınma alanı olarak şekillenmektedir.

Bunun yanı sıra kentlerden köylere doğru göç ile kırsalda kentli bir yaşam biçiminin ortaya çıkmakta ve köylerdeki demografik yapıyı değiştirmektedir. Piyasalaşan kırsal içerisinde her geçen gün daha güç koşullar altında yaşamak durumunda kalan köylüler giderek daha fazla mülklerinden feragat etmek durumunda kalmaktadırlar. Borçluluk, gelirlerinin düşüklüğü, devlet desteğinin yetersizliği ve 2B gibi uygulamalar neticesinde köylüler, ayakta kalma stratejisi olarak, topraklarını yoluna başvurmaktadırlar. Zor duruma düşmüş ve kendi varlığını sürdürmekte güçlük çeken köylülerin toprakları birer yatırım aracı haline dönüştürülmekte, toprakları arsalaştırılmakta ve yaşam alanlarına el koyulmaktadır. Köylerde belirmeye başlayan lüks villalar, apartmanlar ve evler ile köylülerin mütevazı, sıvasız evlerin belirginleşmesi, köylüler ve köylerdeki toprakların yeni sahipleri arasındaki gelir eşitsizliğini gözler önüne sermektedir. Bu bakımdan köylerin sosyo-ekonomik anlamdaki homojen görünümeleri giderek daha parçalı, katmanlı ve heterojen bir yöne doğru evirilmekte ve kırsal alanda bir çeşit “kırsal soylulaştırma” (rural gentrification) (Perkins, 2006: 250) süreçlerinin de önü açılmaktadır.

Köylerin bu yeni demografik görünümeleri içerisinde, köylülüğün toprak ve tarım ile bütünleşmiş olarak tasvirinden gittikçe uzaklaşmaktadır. Kentlerde iş hayatı ve yaşam keskin bir biçimde ayrılmış iken köy tasvirlerinde ise bu ikisinin birlikteliği vurgulanmaktadır. Köylerde çalışma saatleri ve günleri kentlerde olduğu gibi belirgin ve yaşamın geri kalan

bölümünden keskin bir şekilde ayrılmış değildir. Fakat yapılan mülakatlarda görülmektedir ki köylüler (genç ve yaşlı fark etmeksizin) çalışma saatlerinin uzunluğundan, işin ağırlığından ve kendi deyimleriyle “bir hafta sonu tatillerinin bile yokluğundan” şikâyet etmektedirler. İşin yaşamın bütününden giderek ayrılması, dışsal bir zorunluluğa dönüşmesi ve köylülerin, Ollman’ın insanın üretici etkinliğine yabancılaşması bağlamında ifade ettiği, işte olmak ve evde olmak ayrımının zihninde yerleşik hale gelmesi (Ollman, 2008: 225) kırsala ait toprak, tarım ve yaşam bütünlüğü yaklaşımlarını da sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Köylerde de tıpkı kent yaşamında olduğu gibi “maddi yaşam amaç gibi görünmekte ve maddi yaşamın üretimi, yani çalışma da araç gibi görünmektedir” (Marx ve Engels, 1976: 124).

Bu açılardan bakıldığında, kent ve kent yaşamının kırsal alan içerisine nüfus ediyor oluşunun, kent ve kır arasındaki ayrımlarını da bulanık hale getirdiğini belirtebiliriz. Tüm bu süreçler bir bütün olarak ele alındığında, kent ve kır ayrımının klasik biçimlerinin¹⁰⁴ gün geçtikçe geçerliliğini yitirmekte olduğu görülmektedir. Urry’nin de ifade ettiği biçimiyle, bu yeni durumun açıklığa kavuşturulması adına kır sosyolojisi çalışmalarında olduğu kadar, bu klasik ayrımlara yaslanan kent literatürüne ait “kategoriler ve kavramlar da ayırt edici odağını yitirmektedir” (1999: 127). Bu sebeplerle, ortaya çıkan yeni dönüşümleri anlamaya ve açıklamaya dönük yeni kavram, kategori ve kuramlara ihtiyaç vardır.

Kırsalın piyasalaşması sürecinde azalan devlet destekleri, üretim maliyetlerinin artışı, gelirlerin düşüşü ve tüm bunların sonucunda kırsalda bir çeşit yaşam biçimine dönüşen borçluluk kırsalın geleceğini tehdit etmektedir. Gelinek noktada neredeyse tamamen borç üzerinden devam edebilen çiftçilik, mevcut piyasa şartları içerisinde bu borçlardan kurtulma ümitleri olmayan köylüler yaratmaktadır. Borcun asla bitmeyeceğini düşünen ve geleceğe dair ümitlerini kaybeden köylüler çareyi topraklarını satmakta, üreticiliği tamamen bırakmakta ve kendilerinin ya da çocuklarının kentlerdeki işlere yönelmesinde bulmaktadır. Bunun sonucunda ise, özellikle satılan toprakların tarım amacı ile değil konut yapımı için kullanıldığı düşünüldüğünde, tarım arazilerin giderek arsalaşmakta ve azalmaktadır. Arkasında bir gün geriye dönebileceği bir toprak bırakmadan, ister tamamen ister mesleki olarak, göç eden köylüler, 1980 öncesi kırdan kente göç hareketlerinden bu anlamda ayrılmaktadır. Bu haliyle tarım yapmak ve toprakla uğraşmak köylüler için kapanmış bir deftere dönüşmektedir.

¹⁰⁴ Örneğin Simmel’e göre, şehirli insan ile köylü insanın yaşam biçimi ve zihniyetinde bir farklılık olduğunu öne sürmektedir. Şehir paranın mantığı ile şekillenirken, kırsal alan cemiyet tipi ilişkiler üzerine kurulmaktadır. Şehirlerdeki ilişkilere ‘değişim değeri’ hâkimken, kırsalda komşuluk, arkadaşlık, dindaşlık gibi ilişki biçimlerietkindir (Marini ve Mooney, 2006: 91, 92). Tönnies ise “Gemeinschaft” ve “Gesellschaft” olarak kavramsallaştırdığı cemaat ve cemiyet ayrımında, cemiyetleri yani şehir yaşamını modern olarak tanımlar iken cemaati, kır yaşamını geleneksel olarak tanımlar ve ilişki biçimlerini bu ayrım üzerinden şekillendirir (Marini ve Mooney, 2006: 92)

Neoliberal yaklaşımlar ise tarım alanlarının azalması ile ortaya çıkabilecek gıda krizi sorunsalının çözümünü biyoteknolojik gelişmelerde bulmaktadır. Biyoteknolojik gelişmeler gün geçtikçe birim alandan alınan ürün miktarının arttırılmasını mümkün kılmaktadır. Bu nedenle tarım üretimi yaygın küçük ve orta ölçekli üreticilerin işleri olmaktan büyük üreticilerin büyük topraklarında verimi arttırılmış üretimlerine doğru kaymaktadır. Tarım yapabilmek her geçen gün daha teknik bir iş haline dönüşmektedir. Dolayısıyla tarım bir yaşam biçimi görünümünden sıyrılıp tıpkı bir fabrikayı andıran, bütün süreçleri teknikleştirilmiş ve sermayesinin belli grupların tekelinde yoğunlaştırılmış bir düzene doğru evirilmektedir.

Buna karşın, mevcut şartlar altında ayakta kalmaya çalışan küçük üreticiler ise pazarın taleplerine uygun üretim yapabilmek adına yeni teknikleri kullanmak durumunda kalmaktadırlar. Teknolojik gelişmelerin hızı ile paralel olarak artan ve farklılaşan üretim teknikleri belli bir noktadan sonra üreticiler açısından ayırt edici bir unsur haline gelmektedir. Piyasa talebine uygun olarak üretim yapabilenler belli bir noktaya kadar ayakta kalabilirken, diğerleri piyasadan silinmektedir. Bu anlamda üretici artık kendi üretim süreçlerinin dışındaki gelişmelere, kurallara ve üretim biçimlerine mahkûm hale gelmekte, kendi işinin inceliklerine *yabancılaşmaktadır*. Ne üreteceklerinden nasıl üreteceklerine kadar bütün bir üretim sürecinin piyasa talepleri tarafından belirlendiği şartlar içerisinde üreticiler sadece ona verilen talimatları yerine getiren bir çeşit *işçi* görünümü bürünmektedirler.

Gıda üretiminin *teknikleşmesi* ise tartışmanın özel ve çok aktörlü bir diğer boyutunu meydana getirmektedir. Köylerdeki üreticilere neden üretim şeklinizi değiştirdiği sorulduğunda neredeyse tamamı pazarın taleplerine uyum sağlayabilmek için bu yola başvurduklarını ifade etmektedirler. Dolayısıyla süreç tüketici tercihleriyle doğrudan ilintili görünmektedir. Pek çok yolla inşa edilen (medya vb. araçlar üzerinden) tüketici talepleri, üreticilerin karar alma süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Küresel şirketlerin etkin bir şekilde belirleyici olduğu bu süreçlere ilişkin olarak, şirketler üretici ve tüketici ilişkisinin arasına girmekte ve ilişkinin yönünü belirlemektedirler. Hibrit tohumlar ve organik tarım örneklerinde görüldüğü üzere, geline nokta da üretici ve onun ürünü ile tüketici ve onun tüketim nesnesi arasındaki ara oldukça açılmakta ve üreten ve tüketen arasındaki karşılıklılık ilişkisi ortadan kalmaya başlamaktadır. Üreticiler üretimlerini içerisinde bulundukları şartların bir sonucu olarak verimlilik, fayda ve kar temelli bir rasyonalite üzerine inşa etmek durumunda kalırken, sağlık, ürettiği ürünün kalitesi gibi unsurlar ikinci planda kalmaktadır. Bu karşın tüketiciler de tercihlerini dayanıklılık ve görünüşe sabitleyerek diğer unsurları görmezden gelmektedir. Her ne kadar sağlıklı gıda, doğal gıda söylemleri ve talepleri

yükselmekte ise de bunu bir ‘moda’ olarak ortaya çıktığı, çoğunun organik adı altında satın aldığı ürünlerin üretim şartlarından bihaber olduğu görülmektedir. Bu tablo ise hem üreticiler hem de tüketiciler açısından piyasa temelli bakış açısının baskın hale geldiği, iki tarafın da bu şartlar altında sessiz bir anlaşma içerisinde olduğu, Adorno’nun deyimiyle “genel, eleştirisiz bir uzlaş” (2011: 111) sağlandığı anlaşılmaktadır. Böylesine çok aktörlü ve sonuçları bakımından tehlikeli noktalara varabilecek gıda konusunu bütün boyutlarıyla (üreticiler, tüketiciler, şirketler, medya vd.) ele alan ayrıntılı çalışmaların gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Kırsalın piyasalaştırılması, kırsalda artan borçluluk, köylülerin üretim araçlarından, mekânlarından mülksüzleştirilmeleri, piyasaya artan bağımlılıkları ve tamamen köye bağlı olarak yaşamanın sürdürülemez noktalara doğru evrilmesi kırsalın tasfiyesi tartışmasını tekrar gündeme taşımaktadır. 1945 öncesini dönemde ortaya koyulan köylülüğün tasfiyesi beklentileri, üretici yanlısı politikalar, köylülerin “kendi kendini sömürme, cemaat bağları ve mülkiyet söz konusu olduğu zaman gösterdikleri direnç” (Keyder, 1999: 165) neticesinde boşa çıkmıştı. Fakat sahadan gelen veriler, bu süreçlerin sürdürülebilir olmaktan uzaklaştığını göstermektedir. 1980 sonrasında başlayan ve 2000’li yıllarda iyice belirgin hale gelen devlet ve köylü ilişkisindeki çözülme ve piyasalaşma neticesinde dönüşen ilişki biçimleri küçük üreticinin devamlılığını ifade eden stratejileri birer birer ortadan kaldırmaktadır.

Öncelikle çiftçi çocuklarının, kırsal alandaki gençlerin köyden kente göç ediyor olması; çiftçilik yapmak istemiyor olmaları, Keyder’in ifade ettiği “kendi kendini sömürme” sürecinin devam ettirilemeyeceği görünümü vermektedir. Chayanovcu yaklaşımlarda ifade edilen ve aile içi ücretsiz emeğe dayanan tarımda küçük meta üreticileri, sahip oldukları ücretsiz iş gücü rezervini kaybetmektedir. Özellikle çalışma içinde göçün yeni biçimi olarak tanımlanan mesleki göçlerin giderek artıyor olması aile içi emek rezervinin geri döndürülemez bir şekilde ortadan kalkmaya başladığını göstermektedir. Zira mesleki göçlerde terk edilen köyün yaşam şartlarından ziyade çalışma şartlarıdır. Dolayısıyla tarıma dayanan köylülüğün yeniden üretimi yavaşlamakta, ne köylüler ne de köylülerin çocukları tarımın içerisinde yer almak istememektedirler. Ayrıca, köylüler gün geçtikçe, mülklerini (topraklarını) koruma konusundaki dirençlerini yitirmeye başladıkları görünmektedir. Üreticiler için sürdürülemez noktalara gelen borçlu yaşam tarzı, onların topraklarına sahip çıkma eğilimlerini ortadan kaldırmaktadır. Pek çok katılımcının da belirttiği gibi, pek çoğu köylülerine imar izninin çıkmasını ve topraklarını satmayı istemektedir. Tarımın öncelikli girdisi olan topraklarından mülksüzleşmekte olan köylüler ilerleyen dönemlerde isteseler dahi tekrar üretim yapacakları toprakları bulunmayacaktır. Toprak satışları hem borçlardan

kurtulmanın hem de kentlerde sıfırdan bir hayata başlayabilmenin stratejisi olarak devam ettiği sürece tarım yapılabilir alanların giderek azalacağı gözlemlenebilmektedir.

Tüm bu süreçler neticesinde küçük üreticiliğin ve köylülüğün yeni tasfiye sürecini girdiği gözlemlenebilmektedir. Fakat burada öne sürülen basitçe küçük üreticilerin ortadan kalktığı bir tasfiye sürecinin ötesinde köyün ve köylülüğün tamamen bir dönüşüm süreci içerisine giriyor oluşudur. Köyler giderek kentleşmekte, köylülerin toprakla olan ilişkisi kopmakta, topraklar giderek arsalaştırılmakta ve tarım niteliği ortadan kaldırılmakta ve köyler bir üretim alanı olmaktan uzaklaşarak ikamet alanı haline gelmektedir. Bu haliyle kırsaldaki yaşam biçiminin dönüştüğü, belli ilişki biçimlerinin giderek yok olmaya başladığı ve bunların yerine yenilerinin inşa edildiği gözlemlenebilmektedir. Yine bu süreçlere ilişkin bir şerh koymak gerekirse; Tabi ki bu olmuş bitmiş ve tamamlanmış bir süreçten ziyade dönüşümün emarelerinin iyice belirginleştiği bir sürece işaret etmektedir. Sahadan gelen veriler, sermaye lehine düzenlenmiş küresel politikaların ve devlet politikalarının köylülüğün ve çiftçiliğin tasfiye sürecini hızlandırdığı ve bunların yerine büyük kapitalist üretim sistemlerini getirdiğini göstermekle birlikte Akşit'in, 1960'larda öne sürdüğü köylülüğün tasfiye olacağı tezinin neden hatalı olduğuna dair daha sonraki yıllarda sunduğu açıklamaları akılda tutmakta yarar vardır. Dolayısıyla bu konuya ilişkin süreçlerin varacağı noktanın bir tasfiyeyle mi yoksa yeni bir köy biçiminin ortaya çıkışıyla mı sonuçlanacağını tartışıldığı kapsamlı çalışmalarla ele alınması önemli görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Adda, J. (2007). *Ekonominin Küreselleşmesi*. (Çev. S. İnceci) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Adorno, T. W. (2011). *Kültür Endüstrisi, Kültür Yönetimi*. (Çev. N. Ülner, M. Tüzel ve E. Gen), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akçay, Ü. ve Türkay, M. (2006). “Neo-liberalizmden Kalkıncı Yaklaşım: Devletin Sermaye Birikimi Sürecindeki Yeri”. B. Ülmen ve İ. Akça (Ed.). İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar: Prof. Dr. Kemali Saybaşı’ya Armağan. Bağlam Yayınları, Ankara, (s. 49-67).
- Akşit, B. (1985). *Köy, Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme: Toplum, Siyaset ve Kültür Dönüşümler Üzerine Araştırmalar*. Turhan Kitapevi, Ankara.
- Akşit, B. (1987). “Kırsal Dönüşüm ve Köy Araştırmaları (1960-1980)”. 11. Tez Kitap Dizisi, (7): 11-29.
- Akşit, B. (1999). “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Köylerindeki Dönüşümler”. O. Baydar (Ed.), 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 173-187.
- Akyüz, Y., Flassbeck, H., ve Kozul-Wright, R. (2007). “Globalization, Inequality and The Labour Market”. A. H. Köse, F. Şenses, ve E. Yeldan (Ed.). *Neoliberal Globalization as New Imperialism: Case Studies on Reconstruction of the Periphery*. Nova Science Publishers, New York, (s. 153-171).
- Alcock, P. (1997). *Understanding Poverty*. Palgrave, New York.
- Allaire, G. (2004). “Quality in Economics: A Cognitive Perspective”. M. Harvey, A. McMeekin, ve A. Warde (Ed.). *Qualities of Food*. Manchester University Press, Manchester, (s. 61-94)
- Althusser, L. (2000). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Çev. Y. Alp, ve M. Özışık) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Amin, S. (1993). *Kaos İmparatorluğu: Yeni Kapitalist Küreselleşme*. (Çev. I. Soner), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Amin, S. (1997). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*. (Çev. S. Lim), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Amin, S. (2009). “Dünya Yoksulluğu, Yoksullaşma Ve Sermaye Birikimi”. *Mülkiye Dergisi*(262): 89-98.
- Anania, G. (2005). “The Negotiations On Agriculture in the Doha Development Agenda Round: Current Status And Future Prospects”. *European Review of Agricultural Economics*(32): 539-574.

- Arpacioğlu, Ö. ve Yıldırım, M. (2011). “Dünyada Ve Türkiye’de Yoksulluğun Analizi”. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(2): 60-76.
- Artukoğlu, M., ve Yercan, M.(1999). *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamalarının Tarım Sektörü Açısından Değerlendirilmesi Ve Sosyal Piyasa Ekonomisi Yaklaşımı*. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Ege Bölge Şubesi ve Tek Gıda İş Yayını, İzmir.
- Avcıoğlu, D. (1978). *Türkiye’nin Düzeni (İkinci Kitap)*. Yayıncılık Matbaası, İstanbul.
- Ay, A. ve Yapar, S. (2005). “Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (13): 57-80.
- Aydın, C. (2004). “Dünya Ticaret Örgütü Tarım Müzakereleri, AB ve Türkiye’nin Pozisyonları”. *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Uzmanlık Tezi*, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara.
- Aydın, Z. (1986). “Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Azgelişmiş Ülkeler (I)”. *11. Tez* (3): 126-157.
- Aydoğuş, İ. ve İnkaya, A. (2001). “Dünya Ticaret Örgütü Ve Tarım Politikaları”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*(1): 167-182.
- Aysu, A. (2008). *Küreselleşme ve Tarım Politikaları*. Su Yayınevi, İstanbul.
- Aysu, A. (2009). “Piyasa ve Küçük Köylülük”. *Mülkiye Dergisi* (262): 223-237.
- Barker, D. (2007). *The Rise And Predictable Fall Of Globalized Industrial Agriculture*. International Forum on Globalization (IFG), San Francisco.
- Barker, D., ve Mander, J. (1999). *Invisible Government, The World Trade Organisation: Global Government For The New Millennium?*. International Forum on Globalization (IFG), San Francisco.
- Berg, B. L., (2011). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, Allyn & Bacon, USA.
- Bateman, M. (2010). *Why Doesn’t Microfinance Work? The Destructive Rise Of Local Neo-Liberalism*. Zed Books, London.
- Bauman, Z. (2010). *Sosyolojik Düşünmek*. (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*. (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bazoğlu, N. (1987). “İşçileşmeye Karşı Köylülüğün Devamı Tartışması ve Düşündürdükleri”. *11. Tez Kitap Dizisi*, (7): 30-35.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu, Başka Bir Modernliğe Doğru*. (K. Özdoğan, ve B. Doğan,) İthaki Yayınları, İstanbul.

- Berktaş, F. (2012). "Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi". B. H. Örs (Ed.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (s. 47-115).
- Biber, A. E. (2011). "Dünya Tarım Ticareti Serbestleşme Sürecinde Neo-Merkantilist Politikalar". *Business and Economics Research Journal*,(2): 31-52.
- Blakeney, M. (2004). "International Proposals to Regulate Intellectual Property Rights in Plant Genetic Resources". R. E. Evenson ve V. Santaniello (Ed.), *The Regulation of Agricultural Biotechnology*. CABI Publishing, Oxfordshire, (s. 35-53).
- Bohle, D. ve Neunhöffer, G. (2006). "Why Is There No Third Way? The Role of Neoliberal Ideology, Networks and Think Tanks in Combating Market Socialism and Shaping Transformation in Poland". D. Plehwe, B. Walpen ve G. Neunhöffer (Ed.), *Neoliberal Hegemony: A Global Critique*. Routledge Publishing, Oxon, (s. 89-105).
- Bonanno, A. (2006). "The State And Rural Polity". P. Cloke, T. Marsden ve P. Mooney (Ed.), *Handbook Of Rural Studies*, Sage Publication, London, s. 317-330.
- Bonanno, A. ve Constance, D. H. (2008). "Agency and Resistance in the Sociology of Agriculture and Food". W. Wright ve G. Middendorf (Ed.), *The Fight Over Food : Producers, Consumers, and Activists Challenge the Global Food System*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, s. 29-45.
- Bor, Ö. (2005). "Doğrudan Gelir Desteği Sistemi Sonrasına Bir Bakış". *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (9): 33-51.
- Boran, B. (1992). *Toplumsal Yapı Araştırmaları (İki Köy Çeşitinin Mukayeseli Tetkiki)*. Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Boratav, K. (1972). "Küçük Üreticilikte Bölüşüm Kategorileri". *SBFD*, 24 (4): 227-246.
- Boratav, K. (1980). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Boratav, K. (2009). "Tarımsal Fiyatlar, İstihdam Ve Köylülüğün Kaderi". *Mülkiye Dergisi*, (262): 9-25.
- Braun, J. v., ve Diaz-Bonilla, E. (2008). "Globalization Of Agriculture And Food: Causes, Consequences, And Policy Implications". J. v. Braun ve E. Diaz-Bonilla (Ed.), *Globalization Food And Agriculture And The Poor*, Oxford University Press, Oxford, (s. 1-47).
- Bravin, J. (2013). *ABD'li Çiftçi Monsanto'ya karşı verdiği Tohum Patenti Savaşını Kaybetti*. <http://www.wsj.com.tr/articles/SB10001424127887323716304578482672234858986>, (erişim tarihi: 03.02.2016)

- Brookfield, H., ve Parsons, H. (2007). *Family Farms: Survival and Prospect*. Routledge Publishing, Oxon.
- BSB. (2009). *Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım, 2008-2009*. Yordam Kitap, İstanbul.
- BSB. (2011). *Derinleşen Küresel Kriz Ve Türkiye'ye Yansımaları: Ücretli Emek Ve Sermaye*. Yordam Kitap, İstanbul.
- BSB. (2012). *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl*. Yordam Kitap, İstanbul.
- BSB. (2015). *AKP'li Yıllarda Emeğin Durumu*. Yordam Yayınları, İstanbul.
- Bush, R. (2000). "An Agricultural Strategy without Farmers: Egypt's Countryside in the New Millennium". *Review of African Political Economy*, 27 (84): 235-249.
- Callenbach, E. (2011). *Ekoloji*. (Çev. E. Özkan), Sinek Sekiz Yayınevi, İstanbul.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür - Cilt 1: Ağ Toplumunun Yükselişi* (Çev. E. Kılıç), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Charles, D. (2013). *Farmer's Fight With Monsanto Reaches The Supreme Court*. NPR: National Public Radio: <http://www.npr.org/sections/thesalt/2013/02/18/171896311/farmers-fight-with-monsanto-reaches-the-supreme-court>, (erişim tarihi: 03.02.2016)
- Chayanov, A. (1991). *The Theory of Peasant Co-operatives*. Ohio State University Press, Columbus.
- Chetaille, A. ve Tavernier, K. (2003). "Failure of the fifth WTO Ministerial Conference in Cancun: A Looming Crisis In The Multilateral Trade System?". *CTA*: 1-19.
- Choudhary, D., Kunwar, M. S. ve Rasul, G. (2015). "From Farmers to Entrepreneurs—Strengthening Malta Orange Value Chains Through Institutional Development in Uttarakhand, India". *Mountain Research and Development*, 35(1): 4-15.
- Clapp, J. (2006). "Developing Countries And The WTO Agriculture Negotiations". *The CIGI Working Paper*, (6): 1-30.
- Cloke, P. (2006a). "Conceptualizing Rurality". P. Cloke, T. Marsden, ve P. Mooney (Ed.), *The Handbook of Rural Studies*, SAGE Publications, London, s. 18-29.
- Cloke, P. (2006b). "Rurality and Otherness". P. Cloke, T. Marsden ve P. Mooney (Ed.), *Handbook of Rural Studies*, SAGE Publications, London, s. 447-457.
- Cloke, P. ve Little, J. (1997). *Contested Countryside Cultures - Otherness, Marginalisation and Rurality*. Routledge Publishing, New York.
- Colàs, A. (2014). "Neoliberalizm, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler". A. Saad-Filho, ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* (Çev. Ş. Başlı, ve T. Öncel), Yordam Kitap, İstanbul, s. 123-143.

- Cook, J. A., Clyke, O., Larson, D. F., Nash, J. D. ve Stedman-Edward, P. (2010). "Trade Liberalization, Rural Poverty And The Environment". J. A. Cook, O. Clyke, D. F. Larson, J. D. Nash ve P. Stedman-Edward (Ed.), *Vulnerable Places, Vulnerable People: Trade Liberalization, Rural Poverty And The Environment*, Edward Elgar Publishing, Washington, (s. 1-14).
- Correa, C. M. (2005). "Fikri Mülkiyet Hukuku; Gelişmekte Olan Ülkelerden Bir Perspektif". *FMR Dergisi*, 5(2): 16-35.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri - Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. (Çev. M. Bütün ve S. B. Demir), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Daming, H., Jiang, L. ve Cochran, B. (2010). "The Impacts of Trade Liberalization in Pingbian, China". J. A. Cook, O. Clyke, D.F. Larson, J. D. Nash ve P. Stedman-Edwards (Ed.), *Vulnerable Places, Vulnerable People: Trade Liberalization, Rural Poverty and the Environment*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, (s. 42-63).
- Daviron, B. (2002). "Small Farm Production and the Standardization of Tropical Products". *Journal of Agrarian Change*, 2 (2): 162-184.
- Davis, M. (2006). *Gecekondu Gezegeni*. (Çev. G. Koca), Metis Yayınları, İstanbul.
- Davutoğlu, A. (2013). "Two Different Poverty Reduction Approaches: Neoliberal Market Based Microfinance Versus Social Rights Defender Basic Income". *International Journal of Social Inquiry*, 6(1): 39-47.
- Deraniyagala, S. (2014). "Uluslararası Ticarete Neoliberalizm: Sağlam Bir İktisat Kuramı Mı, Yoksa Bir İman Sorunu Mu?". A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* (Çev. Ş. Başlı, ve T. Öncel), Yordam Kitap, İstanbul, (s. 169-179).
- Dey, I. (1993). *Qualitative Data Analysis, A User-Friendly Guide for Social Scientists*. Routledge, London.
- Diaz-Bonilla, E., Frandsen, S. E. ve Robinson, S. (2006). *WTO Negotiations and Agricultural Trade Liberalization*. CABI Publishing, Oxon.
- Dinler, Z. (2008). *Tarım Ekonomisi*. Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Döner, F. N. (2016). "Tarımdan Mega Projelere El Değitiren Topraklar". *Toplum ve Bilim*, (138-139): 67-84.
- Ecevit, M., Karkıner, N. ve Büke, A. (2009). "Köy Sosyolojisinin Daraltılmış Kapsamından, Tarım-Gıda-Köylülük İlişkilerine Yönelik Bazı Değerlendirmeler". *Mülkiye Dergisi*, 33 (262): 41-63.

- Eraktan, G., Abay, C., Miran, B. ve Olhan, E. (2004). *Türkiye'de Tarımın Teşvikinde Doğrudan Gelir Desteği Sistemi Ve Sonuçları*. İstanbul Ticaret Odası, İstanbul.
- Erbaş, H. (2008). *Türkiye'de Biyoteknoloji ve Toplumsal Kesimler, Profesyonelle-Kentsel Tüketiciler-Köylüler*. Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Ertuğrul, C. (1991). "Türkiye Ve Dünya'da Tarım Ürünleri Üretim Ve Ticaret Eğilimleri". *2000'li Yıllara Doğru Türkiye Tarımı Sempozyumu*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, s. 116-135.
- Eswaran, M. ve Kotwal, A. (1989). Credit and Agrarian Class Structure. P. Bardhan (Ed.), *The Economic Theory of Agrarian Institutions*(s. 166-185). Oxford University Press, New York.
- Fulponi, L. (2007). "The Globalization of Private Standards and the Agri-food System". J. Swinnen (Ed.), *Global Supply Chains, Standards and the Poor: How the Globalization of Food Systems and Standards Affects Rural Development and Poverty*, CABI Publishing, Oxon, (s. 5-19).
- Fülberth, G. (2011). *Kapitalizmin Kısa Tarihi* (S. Usta, Çev.), Yordam Yayınları, İstanbul.
- Geray, C. (2011). *Dünden Bugüne Kırsal Gelişme Politikaları*. Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev. E. Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (2003). *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*. (Çev. Ü. Tatlıcan ve B. Balkız) Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (2008). "Modernliğin Küreselleşmesi". D. Held ve A. McGrew (Ed.), *Küresel Dönüşümler, Büyük Küreselleşme Tartışması* (Çev. M. C. Çelebi), Phoenix Yayınevi, Ankara, (s. 81-88).
- Giddens, A. (2012a). *Sosyoloji*. (Çev. C. Güzel), Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (2012b). *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*. (Çev. Ü. Y. Battal), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Gilpin, R. (2013). *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*. (Çev. M. Duran, S. Oktay ve G. Polat), Kripto Yayınları, Ankara.
- Goodman, D., ve Watts, M. (1997). *Globalising Food, Agrarian Questions and Global Restructuring*. Routledge, London.
- Gray, R., Hobbs, J. E. ve Haggui, F. (2001). "The Identification and Classification of Genetically Modified Organisms". C. B. Moss, G. C. Rausser, A. Schmitz, T. G. Taylor, ve D. Zilberman (Ed.), *Agricultural Globalization Trade and The Environment*, Springer Science+ Business Media, New York, (s. 481-503).

- Gronow, J. (2004). "Standards Of Taste And Varieties Of Goodness: The (un)predictability Of Modern Consumption". M. Harvey, A. McMeekin ve A. Warde (Ed.), *Qualities Of Food*, Manchester University Press, Manchester, (s. 38-61).
- Grossman, M. R (2003). "The Uruguay Round Agreement On Agriculture And Domestic Support". M. N. Cardwell, M. R. Grossman ve C. P. Rodgers (Ed.), *Agriculture And International Trade: Law, Policy And The WTO*, CAB International, Wallingford, (s. 27-49).
- Günaydın, G. (2009). "Türkiye Tarım Politikalarında 'Yapısal Uyum': 2000'li Yıllar". *Mülkiye Dergisi* (262): 175-223.
- Güneş, E., ve Movassaghi, H. (2017). "Agricultural Credit Market and Farmers' Response: A Case Study of Turkey". *Turkish Journal of Agriculture - Food Science and Technology*: 84-92.
- Halfacree, K. (1997). "Contrasting Roles for the Postproductivist Countryside, A Postmodern Perspective on Counterurbanisation". P. Cloke, ve J. Little (Ed.), *Contested Countryside Cultures; Otherness, Marginalisation and Rurality*, Routledge, London, (s. 67-91).
- Hamied, Y. (2007). "Pharmaceuticals, Healthcare and Anomalies of the Patent System". D. Held, H. L. Moore ve K. Young (Ed.), *Cultural Politics in a Global Age, Uncertainty, Solidarity and Innovation*, Oneworld Publications, Oxford, (s. 278-288).
- Hardt, M., ve Negri, A. (2008). "İmparatorluk Olarak Küreselleşme". D. Held, ve A. McGrew (Ed.), *Küresel Dönüşümler, Büyük Küreselleşme Tartışmaları*(Çev. C. Boyraz), Phoenix Yayınevi, Ankara, (s. 144-155).
- Harvey, D. (2004a). *Yeni Emperyalizm*.(Çev. H. Güldü), Everest Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2004b). "Yeni Emperyalizm: Mülsüzleştirme Yoluyla Birikim". *Praksis Dergisi* (11): 23 - 48.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin Durumu*. (S. Savran, Çev.), Metis Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2011). *Umuy Mekanları*.(Çev. Z. Gambetti), Metis Yayıncılık, İstanbul.
- Harvey, D. (2012a). *Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz*. (Çev. B. O. Doğan) Metis Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2012b). *Sermayenin Mekanları, Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru*. (Çev. B. Kıcı, D. Koç, K. Tanrıyar, ve S. Yüksel), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Harvey, D. (2012c). *Sermaye Muamması Kapitalizmin Krizleri*. (Çev. S. Savran), Sel Yayıncılık, İstanbul.

- Harvey, D. (2012d). “Yaratıcı Yıkım Olarak Neoliberalizm”. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2): 67-88.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (Çev. A. Onocak), Sel Yayınları, İstanbul.
- Hatanaka, M., Bain, C., ve Busch, L. (2006). “Differentiated Standardization, Standardized Differentiation: The Complexity Of The Global Agrifood System”. T. Marsden ve J. Murdoch(Ed.), *Between The Local And The Global: Confronting Complexity In The Contemporary Agri-Food Sector*, Elsevier Ltd., San Diego, (s. 39-69).
- Hazell, P. ve Wood, S. (2008). “Drivers Of Change In Global Agriculture”. *Philosophical Transactions: Biological Sciences*: 495-515.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D. ve Perraton, J. (2008). “Küreselleşmeyi Yeniden Düşünmek”. D. Held, ve A. McGrew (Ed.), *Küresel Dönüşümler, Büyük Küreselleşme Tartışmaları* (Çev. M. C. Çelebi), Phoenix Yayınevi, Ankara, (s. 88-97).
- Hobsbawm, E. (1996). *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. (Çev. Y. Alogan) Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Holloway, J. (2007). “Gayya Kuyusu Açılıyor: Keynesçiliğin Yükselişi ve Düşüşü”. W. Bonefeld, ve J. Holloway (Ed.), *Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi* (Çev. A. R. Güngen), Otonom Yayıncılık, İstanbul, (s. 35-69).
- Holman, R. (1978). *Poverty: Explanations Of Social Deprivation*. Palgrave Macmillan, London.
- Huddell, A. (2010). “Effects of Neoliberal Reforms on Small-scale Agriculture in Brazil”. *Global Majority E-Journal*, 1(2): 74-84.
- Hull, R. (2006). “The Great Lie: Markets, Freedom and Knowledge”. D. Plehwe, B. Walpen ve G. Neunhöffer (Ed.), *Neoliberal Hegemony: A Global Critique*, Routledge Publishing, Oxon, (s. 141-156).
- Huntington, S. P. (2016). *Medeniyetler Çatışması*. (Çev. M. Yılmaz), Vadi Yayınları, İstanbul.
- İmir, M. (2008). “DTÖ Tarım Müzakereleri, Türkiye’nin Tutumu ve Müzakere Sonuçlarının Türk Tarımına Olası Etkilerinin Nitel Bir Değerlendirmesi”. S. Akman ve Ş. Yaman (Ed.), *Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye*, TEPAV, Ankara, (s. 133-157).
- Ingco, M. D., ve Nash, J. D. (2004). *Agriculture and the WTO, Creating a Trading System for Development*. The World Bank, Washington.
- İnsel, A. (2001).” Küreselleşme ve Emperyal Güç”. *Birikim Dergisi*(148): 29-32.

- İrzık, G. (2009). “Neoliberal Dünyada Bilimin Ticarileşmesi”. A. Buğra, ve K. Ağartan (Ed.), *21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak: Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi* (Çev.A. Kılıç), İletişim Yayınları, İstanbul, (s. 187-211).
- İslamoğlu, H. (2002). “Yeni Düzenlemeler ve Ekonomi Politik: IMF Kaynaklı Kurumsal Reformlar ve Tütün Yasası”. *Birikim Dergisi* (158): 20-28.
- İtoh, M., ve Lapavitsas, C. (1999). *Political Economy of Money and Finance*. Palgrave Macmillan, London.
- Jessop, B. (2009). “Hayali Bir Meta Olarak Bilgi: Polanyici Bir Yaklaşımın Katkıları ve Sınırları”. A. Buğra, ve K. Ağartan (Ed.), *21. Yüzyılda Karl Polanyi'yi Okumak: Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi*(Çev. A. Kılıç), İletişim Yayınları, İstanbul, (s. 163-187).
- Karaçimen, E. (2015). “Tüketici Kredisinin Ekonomi Politik: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”. *Praksis Dergisi* (38): 71-99.
- Karlıdağ, S. (2010). “Doğanın Patentlenmesi: TRIPS Anlaşmasının Az Gelişmiş Ülkelerdeki Etkisi ve Devletin Rolü”. *Amme İdaresi Dergisi*, 43(1): 123-144.
- Kart, E. (2015). “Yoksulluğun Mekanlarında Borçluluğun ve ‘Borçlu’nun Üretilişi”. *Praksis Dergisi* (38): 155-179.
- Kautsky, K. (1988). *The Agrarian Question*. Zwan Publications, London.
- Kaya, M. (2009). “Küreselleşme Yaklaşımları”. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* (13): 1-16.
- Kazgan, G. (2000). *İktisadi Düşünce Veya Politik İktisadın Evrimi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kelly, B., ve Prokhovnik, R. (2004). “Economic Globalization?”. D. Held (Ed.), *A Globalizing World? Culture, Economics, Politics*, The Open University, London, (s. 82-123).
- Kelly, T. J. (2001). “Neoliberal Reforms and Rural Poverty”. *Latin America Perspectives* (3): 84-103.
- Kendir, H. (2012). “Küreselleşen Tarım ve Türkiye'de Tarım Reformu”. *Praksis Dergisi* (9): 277-300.
- Keohane, R. O. ve Nye Jr., J. S. (2008). “Küreselleşme: Yeni Olan Ne? Olmayan Ne? (Ve Ne Olmuş Yani)”. D. Held ve A. McGrew (Ed.), *Küresel Dönüşümler, Büyük Küreselleşme Tartışmaları*(Çev. M. C. Çelebi), Phoenix Yayınevi, Ankara, (s. 97-107).
- Keyder, Ç. (1993). *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*. Metis Yayınları, İstanbul.

- Keyder, Ç. (1999). “Tarımda Küçük Meta Üretiminin Oluşumu: Türkiye Örneği”. O. Baydar (Ed.), *75 Yılda Köylerden Şehirlere* (s. 163-173). Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Keyder, Ç., ve Yenal, Z. (2013). *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylüler*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Khor, M. (2006). Overview. TWN (Ed.), *Globalization, Liberalization, Protectionalism: Impact On Poor Rural Producers In Developing Countries*, TWN - Third World Network, Malezya, (s. 13-51).
- Kıray, M. B. (1998). *Kentleşme Yazıları*. Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Kıray, M. B. (2000). *Ereğli - Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Kirschenmann, F., Stevenson, G. W., Buttel, F., Lyson, T. ve Duffy, M. (2008). “Why Worry About The Agriculture Of The Middle?”. T. A. Lyson, G. W. Stevenson ve R. Welsh (Ed.), *Food And The Mid-Level Farm: Renewing An Agriculture Of The Middle*, Massachusetts Institute of Technology, U.S.A., (s. 3-23).
- Klein, N. (2001). “Müşterek Olanı Yeniden Ele Geçirmek”. *Birikim Dergisi*(148): 50-56.
- Kleinknecht, A. ve Wengel, J. t. (1988). “The Myth of Economic Globalization”. *Cambridge Journal of Economics* (22): 637-647.
- Koray, M. (2011). *Kapitalizm Küreselleşirken Dünya Ahvali*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Kostić, A., Simonović, Z. ve Momirovic, D. (2015). “The Processes Of Globalization And Modern Agriculture - Sociological And Economic Aspects”. *Economic Insights – Trends and Challenges*(1): 23-30.
- Kotz, D. M. (2002). “Globalization and Neoliberalism”. *Rethinking Marxism*, 12(2): 64-79.
- Köymen, O. (1999). “Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları”. O. Baydar (Ed.), *75 yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, (s. 1-6).
- Lawrence, G., Lyons, K. ve Wallington, T.(2010). *Food Security, Nutrition and Sustainability*. Earthscan, London.
- Lazzarato, M.(2014). *Borçlandırılmış İnsanın İmali: Neoliberal Durum Üzerine Deneme* (Çev. M. Erşen) Açılım Yayınları, İstanbul.
- Liu, P.(2014). “Impact Of Foreign Agricultural Investment On Developing Countries: Evidence From Case Studies”. *FAO Commodity And Trade Policy Research Working Paper* (47): 1-23.
- Losch, B.(2010). “Beyond Trade: Economic Transition, Globalization and Prospects”. J. A. Cook, O. Clyke, D. F. Larson, J. D. Nash ve P. Stedman-Edward (Ed.), *Vulnerable*

- Places, Vulnerable People: Trade Liberalization, Rural Poverty and the Environment*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, (s. 198-211).
- Luxemburg, R. (1984). *Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları*. (Çev. N. Kalaycıoğlu) Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Ma, M. (2012). “Anticipating and Reducing the Unfairness of Monsanto's Inadvertent Infringement Lawsuits: A Proposal to Import Copyright Law's Notice-and-Takedown Regime into the Seed Patent Context”. *California Law Review*(3): 691-720.
- MacGregor, S. (2007). “Refah Devleti ve Neoliberalizm”. A. Saad-Filho, ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* (Çev. Ş. Başlı, ve T. Öncel), Yordam Kitap, İstanbul, s. 236-248.
- MacKenzie, D. J., ve McLean, M. A (2004). “Agricultural Biotechnology: A Primer For Policymakers”. M. D. Ingco ve J. D. Nash (Ed.), *Agriculture And The WTO: Creating A Trading System for Development*, The World Bank, Washington, s. 235-253.
- Madeley, J. (2008). *Big Business, Poor Peoples: How Transnational Corporations Damage the World's Poor*. Zed Book, New York.
- Mandel, E. (2008). *Geç Kapitalizm*. (Çev. C. Badem), Versus Yayınları, İstanbul.
- Marini, M. B. ve Mooney, P. H. (2006). “Rural Economies”. P. Cloke, T. Marsden ve P. Mooney (Ed.), *Handbook of Rural Studies*, SAGE Publications, London, s. 91-104.
- Marsden, T. (2004). “Theorising Food Quality: Some Key Issues in Understanding Its Competitive Production and Regulation”. M. Harvey, A. McMeekin ve A. Warde (Ed.), *Qualities of Food*, Manchester University Press, Manchester, s. 129-156.
- Marx, K. (1979). *Grundrisse, Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*. (Çev. S. Nişanyan), Birikim Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. (2013). *Kapital (Cilt 1)*. (Çev. M. Selik, ve N. Stalıgan), Yordam Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. ve Engels, F. (1976). *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*. (Çev. S. Belli), Sol Yayınları, Ankara.
- Mason, J. (1994). “Linking Qualitative and Quantitative Data Analysis”. A. Bryman ve R. G. Burgess (Ed.), *Analyzing Qualitative Data*, Routledge, London, s. 89-111.
- McChesney, R. W. (2008). “Yeni Küresel Medya”. D. Held ve A. McGrew (Ed.), *Küresel Dönüşümler, Büyük Küreselleşme Tartışmaları* (Çev. B. Özçelik), Phoenix Yayınevi, Ankara, s. 311-320.

- Mcluhan, M., ve Powers, B. R. (2015). *Global Köy*. (Çev. B. Ö. Düzgören), Scala Yayıncılık, İstanbul.
- Milbourne, P. (2004). *Rural Poverty - Marginalisation and Exclusion in Britain and the United States*. Routledge Publishing, New York.
- Minten, B., Méral, P., Randrianarison, L. ve Swinnen, J. (2010). "Trade Liberalization, Rural Poverty and The Environment: Two Studies of Agricultural Exports in Madagascar". J. A. Cook, O. Clyke, D. F. Larson, J. D. Nash ve P. Stedman-Edward (Ed.), *Vulnerable Places, Vulnerable People: Trade Liberalization, Rural Poverty and the Environment* Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 78-98.
- Moss, C. B., ve Taylor, T. G. (2002). "Agricultural Globalization, Trade, and the Environment: Introduction". C. B. Moss, G. G. Rauser, A. Schmitz, T. G. Taylor ve D. Zilberman (Ed.), *Agricultural Globalization Trade And the Environmental*, Kluwer Academic Publishers, New York, s. 1-13.
- Murdoch, J. ve Miele, M. (2004). "A New Aesthetic of Food? Relational Reflexivity in the 'Alternative' Food Movement". M. Harvey, A. McMeekin ve A. Warde (Ed.), *Qualities of Food*, Manchester University Press, Manchester, s. 156-176.
- Munck, R. (2003). "Neoliberalism, Necessitarianism and Alternatives in Latin America: There is No Alternative (TINA)?" *Third World Quarterly*, 24 (3): 495-511
- Murphy, S. (2013). "Land Grabs and Fragile Food Systems: The Role of Globalization". *Institute For Agriculture And Trade Policy*: 1-12.
- Narayanan, S. ve Gulati, A. (2002). "Globalization And The Smallholders: A Review Of Issues, Approaches And Tentative Conclusions". *Markets, Trade And Institutions Division Discussion Paper* (50): 1-43.
- OECD. (2016). *Agricultural Policy Monitoring And Evaluation 2016*. OECD, Paris.
- Olhan, E. (2013). "Türkiye'de Son On Yılda Tarımsal Destekler". *Küresel Krizin Eşiğinde Tarım Son On Yılda Tarımsal Girdiler Ve Destekler, Tarım Haftası 2012*. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, s. 63-70.
- Ollman, B. (2008). *Yabancılaşma Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*. (Çev. A. Kars), Yordam Yayınları, İstanbul.
- Ongun, M. T. (1996). "Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları (TRIPs) Anlaşması ve Gelişmekte Olan Ülkeler". *Ekonomik Yaklaşım Dergisi* (22): 61-76.
- Ongun, M. T. (2003). "Yeni Dünya Düzeninde WTO Sistemi ve Sorunlar". *Ekonomik Yaklaşım* (49): 71-81.

- Oya, C. (2014). “Kalkınmakta Olan Ülkelerde Çiftçilere Sopa Ve Havuç: Kuramda Ve Uygulamada Tarımsal Neoliberalizm”. A. Saad-Filho, ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*(Çev. Ş. Başlı, ve T. Öncel), Yordam Yayıncılık, İstanbul, s. 213-225.
- Oyan, O. (2004). “Tarımsal Politikalarından Politikasız Bir Tarıma Doğru”. N. Balkan ve S. Savran (Ed.), *Neoliberalizmin Tahribatı: Türkiye’de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet*, Metis Yayınları, İstanbul, s. 44-68.
- Özalp, B., ve Ören, M. N. (2014). “Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması Çerçevesinde İleri Tarım Müzakerelerindeki Gelişmeler Ve Türkiye Tarımı Üzerine Etkileri”. *Tarım Ekonomisi Dergisi*(20): 29-39.
- Özensel, E. (2014). “Köylerden Kırlara: Türkiye’de Kırın Dönüşümü”. L. Sunar (Ed.), *Türkiye’de Toplumsal Değişim*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, s. 126-154.
- Özerman, T. (2009). “Tekel Özelleştirmesinin Sonuçları”. *Mülkiye Dergisi* (262): 293-312.
- Özkan, Ş. (2006). “Dünya Ticaret Örgütü Tarım Müzakerelerinin Türkiye Tarım Ve Hayvancılığına Etkileri”. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi* (3): 12-18.
- Özkaya, T. (1996). *Türkiye Tarımında Küçük Üreticiler, Topraksızlar Sorunu ve İzmir İlinde Küçük ve Orta Büyüklükteki Tarım İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma*. Ziraat Mühendisleri Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir.
- Özkaya, T., Uzman, A ve Adanacıoğlu, H. (2002). Türkiye Tarım Ekonomisinin 1980-2002 Dönemindeki Gelişimi. *Tarım Haftası 2002 Sempozyum: Küreselleşme ve Türkiye Tarımı*. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, s. 39-61.
- Öztürk, M. (2012). *Agriculture, Peasantry And Poverty In Turkey In The Neo-Liberal Age*. Wageningen Academic Publishers, Wageningen.
- Öztürk, Ş. (2007). “Küreselden Yerele Tarım Politikaları”. *Sosyoloji Dergisi* (18): 105-125.
- Öztürk, Ş. (2008). “Kırsal Yoksulluk”. N. Öktik (Ed.), *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*. Yakın Kitabevi, İzmir, s. 265-301.
- Özügürlü, M. (2010). “Türkiye Tarımı Üzerine Gözlemler”. *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*: 4-6.
- Özügürlü, M. (2013). *Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı*. NotaBene Yayınları, Ankara.
- Palley, T. I. (2007). “Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması”. A. Saad-Filho, ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* (Çev. Ş. Başlı, ve T. Öncel), Yordam Yayınları, İstanbul, s. 42-59.
- Pamuk, Ş. (2009). “Türkiye’de Tarım ve İktisadi Gelişme: 1880-2000”. *Mülkiye Dergisi*, 33 (262): 63-76.

- Pechlaner, G. (2010). "The Sociology of Agriculture in Transition: The Political Economy of Agriculture after Biotechnology". *The Canadian Journal of Sociology*, 35 (2): 243-269.
- Perkins, H. C. (2006). "Commodification: Re-resourcing Rural Areas". P. Cloke, T. Marsden, ve P. Mooney (Ed.), *Handbook of Rural Studies*, SAGE Publications, London, s. 243-258.
- Perz, S. G. (2000). "The Rural Exodus In The Context Of Economic Crisis, Globalization And Reform In Brazil". *The International Migration Review*, 34 (3): 842-881.
- Plehwe, D., ve Walpen, B. (2006). "Between Network and Complex Organization: The Making of Neoliberal Knowledge and Hegemony". D. Plehwe, B. Walpen ve G. Neunhöffer (Ed.), *Neoliberal Hegemony: A Global Critique*, Routledge Publishing, Oxon, s. 27-51.
- Polanyi, K. (2010). *Büyük Dönüşüm, Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. (Çev. A. Buğra), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Potter, C., ve Burney, J. (2002). "Agricultural Multifunctionality In The WTO - Legitimate Non-Trade Concern Or Disguised Protectionism?". *Journal of Rural Studies* (18): 35-47.
- Radice, H. (2014). "Neoliberal Küreselleşme: İmparatorlukların Olmadığı Bir Emperyalizm Mi?". A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* (Çev. Ş. Başlı, ve T. Öncel), Yordam Kitap, İstanbul, s. 155-169.
- Raman, M. (2006). "Survey Of Experiences". TWN (Ed.), *Globalisation, Liberalisation, Protectionism: Impact On Poor Rural Producer In Developing Countries*, TWC-Third World Network, Malezya, s. 51-89.
- Rapley, T. (2004). "Interviews". C. Seale, G. Gobo, J. F. Gubrium ve D. Silverman (Ed.), *Qualitative Research Practice*: SAGE Publications, London, s. 15-34.
- Reardon, T., ve Timmer, C. P. (2008). "The Rise Of Supermarket In The Global Food System". J. von Braun ve E. Diaz-Bonilla (Ed.), *Globalization Of Food And Agriculture And The Poor*, Oxford University Press, New Delhi, s. 189-215.
- Rehber, E. (2006). "Tarımda Endüstrileşme ve Küreselleşme". *İktisat Dergisi*(477): 20-25.
- Ritzer, G. (2000). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. (Çev. Ş. S. Kaya) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Ritzer, G. (2010). *Globalization A Basic Text*. Blackwell Publishing, Oxford.

- Robins, K. (2008). “Küreselleşme Tartışmaları”. D. Held, ve A. McGrew (Ed.), *Küresel Dönüşümler, Büyük Küreselleşme Tartışmaları*(Çev. B. Özçelik), Phoenix Yayınevi, Ankara, s. 287-295.
- Robinson, S., ve Thierfelder, K. (2006). “The Effect Of Domestic Agricultural Reform And Market Access On Trade And Production In Less Developed Countries”. E. Diaz-Bonilla, S. E. Frandsen ve S. Robinson (Ed.), *WTO Negotiation And Agricultural Trade Liberalization: The Effect Of Developed Countries' Policies On Developing Countries*, CAB International, Wallingford, s. 103-122.
- Robinson, W. I. (2007). “Theories of Globalization”. G. Ritzer (Ed.), *The Backwell Companion to Globalization*, Blackwell Publishing, Singapore, s. 125-144.
- Rodgers, C. ve Cardwell, M. (2003). “The WTO, International Trade And Agricultural Policy Reform”. M. N. Cardwell, M. R. Grossman ve C. P. Rodgers (Ed.), *Agriculture And International Trade: Law, Policy And The WTO*, CAB International, Wallingford, s. 1-27.
- Rodrik, D. (1997). “Sense and Nonsense in the Globalization Debate”. *Foreign Policy*,(107): 19-37.
- Rodrik, D. (2011). *Akıllı Küreselleşme*.(Çev. B. Aksu), Efil Yayınevi, Ankara.
- Rosset, P. M. (2006). *Food Is Different: Why We Must Get The Wto Out Of Agriculture*. Zed Book, New York.
- Saad-Filho, A. (2014). “Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler”. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*(Çev. Ş. Başlı ve T. Öncel), Yordam Kitap, İstanbul, s. 191-202.
- Said, E. W. (2007). “Cehaletin Çatışması”. *Doğu Batı*,(41): 109-117.
- SAPRIN. (2004). *Structural Adjustment: The Policy Roots Of Economic Crisis, Poverty And Inequality*. Zed Books, Malezya.
- Savran, S. (2008). *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*. Yordam Yayınları, İstanbul.
- Sayın, C. (2003). *Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları: "Reform Arayışları, IMF, GATT ve AB Yansımaları"*. TOBB Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Antalya.
- Schaefer, R. T. (2013). *Sosyoloji*. Palme Yayıncılık, Ankara.
- Scholte, J. A. (2008). “Küreselleşmede Küresel Olan Ne?”. D. Held ve A. McGrew (Ed.), *Küresel Dönüşümler, Büyük Küreselleşme Tartışmaları*, Phoenix Yayınevi, Ankara, s. 107-116.

- Sennett, R. (2013). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. (Çev. B. Yıldırım), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Shaikh, A. (2014). “Neoliberalizmin İktisat Mitolojisi”. A. Saad-Filho, ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* (Çev. Ş. Başlı, ve T. Öncel), Yordam Kitap, İstanbul, s. 76-91.
- Shiva, V. (2006). *Çalınmış Hasat Küresel Gıda Soygunu*. (Çev. A. K. Sayse), BGST Yayınları, İstanbul.
- Simmel, G. (2000). “Metropol ve Zihinsel Yaşam”. A. Aydoğan (Ed.), *Şehir ve Cemiyet* (Çev. A. Aydoğan), İz Yayıncılık, İstanbul, s. 167-185.
- Skarstein, R. (2005). “Economic Liberalization and Smallholder Productivity in Tanzania. From Promised Success to Real Failure, 1985–1998”. *Journal of Agrarian Change*, 5(3): 334-362.
- Slattey, M. (2011). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Çev. Ö. Balkız, G. Demiriz, H. Harlak, C. Özdemir, Ş. Özkan, ve Ü. Tatlıcan), Sentez Yayıncılık, İstanbul.
- Smith, A. D. (2002). *Küresel Çağda Milliyetler ve Milliyetçilik*. (Çev. D. Kömürcü), Everest Yayınları, İstanbul.
- Smith, F. (2009). *Agriculture and the WTO, Towards a New Theory of International Agricultural Trade Regulation*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- Sridhar, V. (2006). “Why Do Farmers Commit Suicide? The Case of Andhra Pradesh”. *Economic and Political Weekly*, 41 (16): 1559-1565.
- Standing, G. (2015). *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*. (Çev. E. Bulut), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Stanford, J. (2009). *Herkes İçin İktisat: Kapitalist Sömürüyü Anlama Kılavuzu*. (Çev. T. Öncel), Yordam Kitap, İstanbul.
- Stedile, J. P. (2009). “Çokuluslu Şirketlerin Tarıma Karşı Saldırısı”. *Mülkiye Dergisi*, 33 (262): 99-107.
- Steger, M. B. (2013). *Küreselleşme*. (Çev. A. Ersoy), Dost Yayınları, Ankara.
- Suiçmez, B. R. (2002). Tarım Alanındaki Özelleştirmeler. *Tarım Haftası 2002 Sempozyum: Küreselleşme ve Türkiye Tarımı*. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, s. 74-121.
- Swaminathan, M. S. (2008). “Making Globalization Work For The Poor: Technology And Trade”. J. von Braun ve E. Diaz-Bonilla (Ed.), *Globalization Food And Agriculture And The Poor*, Oxford University Press, New Delhi, s. 81-97.

- Şahingöz, A. (1996). “GATT ve Tarım”. *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye Tarımı*. TCZB Kültür Yayınları, Ankara, s. 29-52.
- Şengül, H. (2013). “Tarımsal Krediler”. *Küresel Krizin Eşiğinde Tarım Son On Yılda Tarımsal Girdiler Ve Destekle, Tarım Haftası 2012*. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, s. 70-74.
- Şengür, M., ve Taban, S. (2012). “Yoksullukla Mücadele Stratejisi Olarak Mikro Kredi Uygulaması: Eskişehir İli Örneği”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (1): 59-89.
- Şenses, F. (2004). “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat Mı, Engel Mi?”. *ERC Working Paper in Economic*, (9),:1-27.
- Thompson, E. P. (2004). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*. (Çev. U. Kocabaşoğlu, Çev.) Birikim Yayınları, İstanbul.
- Thompson, J. B. (2008). “İletişimin Küreselleşmesi”. D. Held, ve A. McGrew (Ed.), *Küresel Dönüşümler, Büyük Küreselleşme Tartışmaları* (Çev. B. Özçelik), Phoenix Yayınevi, Ankara, s. 295-311.
- Tickamyer, A. R. (2006). “Rural Poverty”. P. Cloke, T. Marsden, ve P. Mooney (Ed.), *Handbook Of Rural Studies*, SAGE Publications, London, s. 411-427.
- Tomlinson, J. (2008). “Küreselleşme ve Kültürel Kimlik”. D. Held, ve A. McGrew (Ed.), *Küresel Dönüşümler, Büyük Küreselleşme Tartışmaları* (Çev. B. Özçelik), Phoenix Yayınevi, Ankara, s. 320-330.
- Tönnies, F. (2000). “Gemeinschaft ve Gesellschaft”. A. Aydoğan (Ed.), *Şehir ve Cemiyet* (Çev. A. Aydoğan), İz Yayıncılık, İstanbul, s. 185-217.
- TÜSİAD. (2005). *DTÖ ve AB'deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı*. Lebib Yalkın Yayınları, İstanbul.
- Tyfield, D. (2010). “Neoliberalism, Intellectual Property and the Global Knowledge Economy”. K. Birch ve V. Mykhnenko (Ed.), *The Rise and Fall of Neoliberalism, The Collapse of an Economic Order?*, Zed Books, New York, s. 60-77.
- UNCTAD. (2016). *World Investment Report 2016, Investor Nationality: Policy Challenges*. UNITED NATIONS PUBLICATION, Geneva.
- Urry, J. (1999). *Mekanları Tüketmek*. (Çev. R. G. Ögdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- van der Ploeg, J. D. (2008). *The New Peasantries, Struggles for Autonomy and Sustainability in an Era of Empire and Globalization*. Earthscan, London.

- von Braun, J. (2008). "Globalization, Poverty And Food". J. V. Braun, ve E. Diaz-Bonilla (Ed.), *Globalization Of Food And Agriculture And The Poor*, Oxford University Press, New Delhi, s. 47-81.
- von Braun, J., ve Diaz-Bonilla, E. (2008). "Globalization Of Agriculture And Food: Causes, Consequences, And Policy Implications". J. v. Braun ve E. Diaz-Bonilla (Ed.), *Globalization Food And Agriculture And The Poor*, Oxford University Press, New Delhi, s. 1-47.
- Wacquant, L. (2008). *Kent Paryaları İleri Marjinalliğin Karşılaştırılmalı Sosyolojisi*. (Çev. M. Doğan) Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Wasko, J. (2007). "Can Hollywood Still Rule the World?". D. Held, H. L. Moore ve K. Young (Ed.), *Cultural Politics in a Global Age, Uncertainty, Solidarity and Innovation*, Oneworld Publications, Oxford, s. 187-196.
- Wasko, J. (2003). *How Hollywood Works*. SAGE Publications, London.
- Wolf, E. R. (1996). *Peasants*. PRENTICE-HALL, INC, New Jersey.
- Wright, W. ve Middendorf, G. (2008). *The Fight Over Food*. The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania.
- WTO. (2015a). *Tenth WTO Ministerial Conference - Nairobi - World Trade Organization*. World Trade Organization: https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/mc10_e/1980_e.htm#ftnref, (erişim tarihi: 10.17.2016)
- WTO. (2015b). *The WTO Agreement Series: Agriculture*. World Trade Organization, Geneva.
- Yeldan, E. (2010). *İktisadi Büyüme Ve Bölüşüm Teorileri*. Efil Yayınevi, Ankara.
- Yüksel, M. (2001). "Küreselleşme Sürecinde Fikri Mülkiyet Hakları". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* (2): 557-578.
- Yükseler, Z. (1999). *Tarımsal Destekleme Politikaları Ve Doğrudan Gelir Desteği Sisteminin Değerlendirilmesi*. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ankara.
- Yiğit, E. ve Demiriz, G. "Paraya Takla Attırmak: Türkiye’de Kırın Piyasalaşan Yapısı ve Yoksulluk Halleri". M. Tuna (Ed.), *VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi Yeni Toplumsal Yapılanmalar: Geçişler, Kesişmeler ve Sapmalar Bildiri Kitabı II*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, s. 417-435.

İnternet Kaynakları

- <http://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS?view=chart>, (erişim tarihi: 26.05.2017)
- <http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.RUHC?end=2010&locations=MG&start=2001&view=chart>, (erişim tarihi: 28.02.2017)
- <http://data.worldbank.org/topic/agriculture-and-rural-development>, (erişim tarihi: 05.03.2017)
- <http://data.worldbank.org/topic/agriculture-and-rural-development>, (erişim tarihi: 05.03.2017)
- <http://ebulten.bddk.org.tr>, (erişim tarihi: 28.03.2017)
- <http://faostat3.fao.org/download/I/FDI/E>, (erişim tarihi: 18.10.2016)
- <http://rapory.tuik.gov.tr/06-04-2017-00:09:47-12171793541340671805466148158.html>,
(erişim tarihi: 06.04.2017)
- http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=PATS_IPC, (erişim tarihi: 09.02.2017)
- <http://www.cairnsgroupfarmers.org/cairnsggrp.html> (erişim tarihi: 07.02.2017)
- http://www.centerforfoodsafety.org/files/monsanto_november_2007_update.pdf, (erişim tarihi:15.05.2016)
- http://www.centerforfoodsafety.org/files/monsanto-v-us-farmer-2012-update-final_98931.pdf,
(erişim tarihi:15.05.2016)
- <http://www.fao.org/about/what-we-do/so3/en/>, (erişim tarihi: 04.03.2017)
- <http://www.fao.org/faostat/en/#data/BC> , (erişim tarihi: 23.12.2016)
- <http://www.fao.org/faostat/en/#data/EP>, (erişim tarihi: 17.05.2017)
- <http://www.fao.org/faostat/en/#data/IC>, (erişim tarihi: 18.02.2017)
- <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC>, (erişim tarihi: 17.05.2017)
- <http://www.fao.org/faostat/en/#data/RF/visualize> (erişim tarihi: 17.05.2017)
- <http://www.fao.org/faostat/en/#data/RF/visualize>, (erişim tarihi: 17.05.2017)
- <http://www.firstpost.com/india/marathwada-over-117-farmers-kill-themselves-in-two-months-of-2017-oppn-demands-loan-waiver-3319556.html>, (erişim tarihi: 08.03.2017)
- <http://www.imf.org/external/about.htm> (erişim tarihi: 03.02.2017)
- <http://www.internetworldstats.com/stats.htm> (erişim tarihi: 12.07.2016)
- <http://www.monsanto.com/newsviews/pages/agent-orange-background-monsanto-involvement.aspx>, (erişim tarihi: 13.02.2017).
- <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/04/20060425-1.htm>, (erişim tarihi: 28.10.2016)
- <http://www.tarim.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim/Istatistikler>, (erişim tarihi: 03.05.2017)

- <http://www.tarim.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler/Alan-Bazli-Destekler/Organik-Tarim-Destegi>, (erişim tarihi: 30.04.2017).
- <http://www.tarimkredi.org.tr/index.php/tr/hakkimizda/misyonumuz-vizyonumuz.html>, (erişim tarihi: 30.03.2016)
- <http://www.tarimkredi.org.tr/index.php/tr/krediler.html>, (erişim tarihi: 30.03.2017)
- http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007, (erişim tarihi: 13.04.2017)
- <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (erişim tarihi: 21.11.2016)
- <http://www.worldbank.org/en/about/what-we-do> (erişim tarihi: 03.02.2017)
- <http://www.worldometers.info/world-population/uganda-population/>, (erişim tarihi: 26.12.2016)
- <https://data.oecd.org/agrpolicy/agricultural-support.htm#indicator-chart>, (erişim tarihi: 26.10.2016)
- <https://data.oecd.org/hha/household-debt.htm>, (erişim tarihi: 17.02.2017)
- <https://www.cdc.gov/mmwr/volumes/65/wr/mm6525a1.htm#suggestedcitation>, (erişim tarihi: 08.03.2017)
- <https://www.naturalproductsinsider.com/articles/2016/06/protein-powders-market-demand-for-protein-powder.aspx>, (erişim tarihi: 03.02.2017)
- <https://www.riskmerkezi.org.tr/istatistikler/23>, (erişim tarihi: 21.11.2016)
- https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/14-ag_01_e.htm (erişim tarihi: 19.09.2016)
- https://www.wto.org/english/news_e/news09_e/ag_com_12mar09_e.htm, (erişim tarihi: 13.10.2016)
- https://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/ag_intro03_domestic_e.htm, (erişim tarihi: 06.12.2016)
- https://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/agboxes_e.htm, (erişim tarihi: 13.10.2016)
- www.monsanto.com/global/tr/hakkimizda/pages/default.aspx, (erişim tarihi: 13.02.2017).
- www.tarim.gov.tr/BSGM/Belgeler/Uluslararası%20Kuruluşlar/FAO.pdf, (erişim tarihi: 04.03.2017)
- www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Temel+Politika+Metinleri/IMF+Niyet+Mektuplari, (erişim tarihi: 30.05.2017)

EK 1- KATILIMCILARIN LİSTESİ

Görüşmeci 1 (K1): 60 yaşında. Erkek. 6 Dönüm Toprağa Sahip. Tahsili yok. Bağ-Kur Emeklisi. Aşağıkaraman Köyü'nde yaşamakta.

Görüşmeci 2 (G2): 47 Yaşında. Erkek. 20 Dönüm Toprağa Sahip. İlkokul mezunu. Çiftçi bağkuru var. Aşağıkaraman Köyü'nde yaşamakta.

Görüşmeci 3 (G3): 59 Yaşında. Erkek. 10 dönüm toprağa sahip. Tahsili yok. Sosyal güvencesi yok. Aşağıkaraman Köyü'nde yaşamakta.

Görüşmeci 4 (G4): 47 Yaşında. Erkek. 10 dönüm toprağa sahip. İlkokul mezunu. Sosyal güvencesi yok. Aşağıkaraman Köyü'nde yaşamakta.

Görüşmeci 5 (G5): 63 yaşında. Kadın. 3 dönüm toprağa sahip. Tahsili yok. Sosyal güvencesi yok. Aşağıkaraman Köyü'nde yaşamakta.

Görüşmeci 6 (G6): 52 yaşında. Erkek. 3,5 dönüm toprağa sahip. İlkokul mezunu. Sosyal güvencesi yok. Aşağıkaraman Köyü'nde yaşamakta.

Görüşmeci 7 (G7): 61 yaşında. Erkek. 10 dönüm toprağa sahip. İlkokul mezunu. Bağkur emeklisi. Aşağıkaraman Köyü'nde yaşamakta.

Görüşmeci 8 (G8): 52 yaşında. Erkek. 8 dönüm toprağa sahip. İlkokul mezunu. Sosyal güvencesi yok. Aşağıkaraman Köyü'nde yaşamakta.

Görüşmeci 9 (G9): 50 yaşında. Erkek. 15 dönüm toprağa sahip. İlkokul mezunu. Bağkur emeklisi. Aşağıkaraman Köyü'nde yaşamakta.

Görüşmeci 10 (G10): 64 yaşında. Erkek. 10 dönüm toprağa sahip. İlkokul mezunu. SSK emeklisi. Akdamlar Köyü'nde yaşamakta.

Görüşmeci 11 (G11): 46 yaşında. Kadın. 10 dönüm toprağa sahip. Okula gitmemiş. Bağkur emeklisi. Akdamlar Köyü'nde yaşamakta.

Görüşmeci 12 (G12): 20 yaşında. Erkek. 10 dönüm toprağa sahip. Lise mezunu. Bağkur sigortalısı. Akdamlar Köyü'nde yaşamakta.

Görüşmeci 13 (G13): 52 yaşında. Erkek. 15 dönüm toprağa sahip. Orta okul mezunu, Bağkur emeklisi. Akdamlar Köyü'nde yaşamakta.

Görüşmeci 14 (G14): 64 yaşında. Erkek. 8 dönüm toprağa sahip. İlkokul mezunu. Bağkur emeklisi. Geyikbayırı Köyü'nde yaşamakta.

Görüşmeci 15 (G15): 80 yaşında. Erkek. 35 dönüm toprağa sahip. Tahsil yok. Bağkur Emeklisi. Geyikbayırı Köyü'nde yaşamakta.

Görüşmeci 16 (G16): 75 yaşında. Erkek. 8 dönüm toprağa sahip. İlkokul mezunu. Bağkur Emeklisi. Geyikbayırı Köyü'nde yaşamakta.

Görüşmeci 17 (G17): 28 yaşında. Erkek. 5 dönüm toprağa sahip. Üniversite mezunu. Sosyal güvencesiyok. Geyikbayırı Köyü'nde yaşamakta.

Görüşmeci 18 (G18): 55 yaşında. 5 dönüm toprağa sahip. İlkokul mezunu. Bağkur Emeklisi. Geyikbayırı Köyü'nde yaşamakta.

EK 2- MÜLAKAT ÖRNEĞİ (G9)

Üretim yaparken destek almıyoruz, desteğimiz yok. Kırısala destek var ama bu bölgeye destek yok. Sadece tarım kredi kooperatiflerinden akaryakıt alırsak ona çok cüzi bir destek var. Mesela 10 bin liralık mazot alırsan 400 TL sini ödemiyorsun ama zaten bizde o noktaya ulaşamıyoruz. 25 binlik mazot kullanma şansımız yok. Buranın en büyük üreticisi benim, ben bile alamıyorsam bu köyde kimse o kadar yakıt alamaz.

Bu köyde kredisiz olana rastladın mı hiç? Sekiz tane bankaya kredim var. Bu seraların fidan bedeli 45 bin tuttu, 50 bin çektim. Soğuk başlayınca 30 bin liralık kömür lazım oldu yine 40 bin lira çektim.

Aldığımız kredileri de geriye ödeyemiyoruz. Bir tanesini çekip diğerini öduyoruz, birini sezon dönemine denk getiriyoruz. Beş kredinin ikisini kendimiz öduyoruz, üçünü bankadan çekerek öduyoruz. Herkes çiftçiliği bırakmak zorunda kalıyor. Fidenin tanesi 4 TL domatesin kilosu 25 kuruş. 20 kilo domates satarsan anca fide parası eder. Bunun içinde işçilik, gübre, ilaç, sera masrafları yok daha. Bu gidişle borcu bitiremeyiz.

Bankaların yanında komisyoncuyla, tarım krediye kooperatifine de borcumuz var. Banka vermediği zaman, tarım krediden alıyorum. Benim orada 30 bin liraya kadar limitim var. Bankadan alamadığım zaman gider alırım oradan. 15 dönüm serayla 30 bin lira limitim var.

Zaten komisyoncu olmazsa biz ayakta duramayız. O satışına göre bizden prim alıyor. Benim 100 bin lira borcum var şimdi. Bankadan para çekemedim, ağustos ayı kimsede de para yok. Fidan almam lazım, komisyoncu bana aracı oluyor. Birçok kişi bu şekilde komisyoncu üzerinden alım yapıyor, diyelim 20 kişi fidancıdan fidan almış tutarı 200 bin lira, adama 4 çek veriyor. Komisyoncu bu paraya bir nevi güvence oluyor. Bana fidanı alıyor, ekim yapmamı sağlıyor.

Komisyoncu bize ürün de temin eder. Benim çalıştığım iki ziraat firması var. Komisyoncuyla arıyorum şuna 20 bin değerine 30 bin borcum var diyorum. O benim gibi olan birkaç kişinin de borcunu birleştirir, o firmaya 4 parça halinde çek yazar. Bir bakıma bize kefil oluyor. Borca faiz yazıyor tabi. Şu kadar para aldım, banka faizi şu kadar, işte ona göre farkı yazıyor tabi. Bir bakıma banka finansörlüğünü sağlamış oluyor. Peşin olsa daha ucuza alınır tabi.

Tabi aradaki fiyat farkı en büyük firmalara gidiyor. Komisyoncu benden parayı peşin alamadığı için, aslında o da ilaç firmasından vadeli bir şekilde alıyor. Dolayısıyla oda fark vermiş oluyor. Bayer mesela altı ay vadeli şekilde komisyoncuya %10 farkla veriyor, komisyoncu da bana %15 ile.

Komisyonculardan aldığım borcu hasat zamanı geri ödüyorum. Ben şimdi adama her güm mal götürüyorum. Her götürdüğüm 4 bin lira tutuyor. İçerisinden işçiye vereceğim kadar veya harçlık kadar alıyoruz, kalanı borçtan düşüyoruz. Çocuk okuttuğumuzdan sürekli borç alıyoruz tabii ki tekrar tekrar. Kooperatifler daha beter ama. Para lazım olsa bir sürü işlem, ama komisyoncu sıkıyor bizi. Açıkçası bu ortamda komisyoncu olmazsa çiftçi felç olur.

Borca karılık topraklarımı teminat gösteriyorum. Zaten ipotekli bütün topraklarım. Ödediğin zaman kimse almıyor toprağını. Aslında sana bir zincir takıyor, biraz da mesafe bırakıyor. Bu mesafede şimdi sen git gel diyor.

Hibrit tohum kullanıyoruz artık. 10 -15 yıldır sürekli yeni yeni geliyor. Üründen tekrar ekim yaparsak verim düşüyor, domates kızarmıyor sende satamıyorsun tabii ki. Ana genleriyle oynanmış onların.

Bu bölgede yetiştirebilecek ürünler bellidir zaten. Çilek, domates, patlıcan olur buralarda. Havaalanının oraya git sadece domates, Alanya'da salatalık olur. Toprağa ve iklime göre. Biz artık doktor gibi olduk, toprağa hangi ilaç kullanılacak biliyoruz. Her sene yeni bir şey çıkıyor ama ilacın içeriğini bildiğin zaman anlıyorsun.

Köyün gençleri de çiftçilik yapmak istemiyor artık. Hepsinin karnı aç zaten niye istesin? Okumaya çalışıyor hepsi. Benim üniversiteli var akşama kadar oturuyor ama şu patlıcanı öğrenmek istemiyor. Doğru yapıyor. Bana sen 50 yaşına kadar öğrendin de ne yapabildin diye soruyor. Bende iyi kötü, borç harç okutuyorum onları. 20 gün önce altımdaki jeepi sattım. Tarımla hiçbir alakaları yok, haklılarda, çiftçilikte gelecek yok. Kazanç yok, çocuklar bakıyor babasına para yok ben niye çalışayım o zaman toprakta diyor. Biz öldüğümüz zaman artık çiftçi kalmayacak. O zaman kıymetimiz anlaşılacak. Bir on yıl kalmadı artık. Ziraat mühendisleri ne iş yapacak onu da merak ediyorum

Adamın biraz arsası var satayım da kurtulayım belki bir iki daire alr kira ile geçinirim diyor. Haklı mı? Bence haklı. Toprağı bırakma kararını aldı çoğu, burayı yarın imara sokup seraları sökün derlerse inan sevinirim.

Yanımda beş kişi çalışıyor. Merkezden gelen oluyor, birde köyde garibanlar var yanımda çalışıyor, günlüğü 50 lira. Çalışanın toprağı yok genelde. Az biraz olanı var ama onlarda kazanamadığı için bana geliyor. İki çocuğı var karnını doyuramıyor mecbur çalışıyor. Yemeğı, çayı, kahvesini yer içer, günlük sekiz saat çalışır 50 lirasını alır gider.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Özgür ÖZTÜRK

Doğum Yeri - Tarihi: Çarşamba / 22.05.1991

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Çarşamba Ali Fuat Başgil Anadolu Lisesi

Lisans Diploması : Ege Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Yabancı Dil : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler

Öztürk, Ö. ve Kart, E. “Tarımda Neoliberal Mülksüzleştirme: Tohum Patentleri”, VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 01-03 Aralık 2016, Ankara

Aygül, H. H. ve Öztürk, Ö. (2016). "Dini Çoğulculuk ve Kamusal Alanda Dindar Tüketim Kültürü", Moment-Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi (3): 190-206

Öztürk, Ö. ve Kart, E. (2017). “Tarımda Neoliberal Mülksüzleştirme: Tohum Patentleri”. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (20) 1: 143-175

E-Posta : ozgur.ozturk09@hotmail.com